

ORSZÁGÉPÍTŐ

ÉPÍTÉSZET KÖRNYEZET TÁRSADALOM
A KÓS KÁROLY EGYESÜLÉS NEGYEDÉVES FOLYÓIRATA

SIKLÓSI JÓZSEF ÚJ ÉPÜLETEI

**BERECZKY KÁLMÁN
GUZSIK TAMÁS
PERÉNYI IMRE
POLÓNYI KÁROLY
VÁKÁR TIBOR**

**XX. SZÁZADI DOKUMENTUMOK
WAGNER PÉTER – PIKT KÖVEK**

**MELLÉKLET: PAUL JOHNSON
ISTEN KERESÉSE**

2002/3

Vellmar (Németország), a Magyarországról kitelepített svábok emlékműve – Siklósi József terve

ORSZÁGÉPÍTŐ

TIZENHARMADIK ÉVFOLYAM

HARMADIK SZÁM

- 2 AZ YBL-DÍJAS SIKLÓSI JÓZSEF legújabb munkái
8 MEGEMLEKEZÉS ÉS DOKUMENTUMOK
† Bereczky Kálmán • *Visszatekintés*
† Perényi Imre • *Nyugati dekadens áramlat a mai építészetben*
† Vákár Tibor • *A hároméves terv és a vajúdó szocreál*
† Polónyi Károly • *Építész-településtervező a perifériákon*
† Guzsik Tamás • *A pálosrendi építészet emlékei*
- 17 HÍREK, BESZÁMOLÓK
18 A VÉDEGYLET ÁLLÁSFOGLALÁSA
20 TEA & COFFEE PIAZZA PROJECT – 2002
21 BESZÉLGETÉS EKLER DEZSŐVEL • Lakatos Botond
23 A JÁSZBERÉNYI NAGYTEMPLOM • Sáros András könyve
24 HUSZADIK SZÁZADI DOKUMENTUMOK • Z. Tóth Csaba előszavával
29 KÖEMBEREK • Kunkovác László könyve
30 MELKISEDEK • Miklóssy Endre
33 TÜRKMEN NEMEZEKÉSZÍTÉS • Nagy Mari és Vidák István könyve
34 A PIKTEK KÖVEI • Wagner Péter
40 TERVEZÉSELMÉLET • Meggyesi Tamás

MELLÉKLET: PAUL JOHNSON • ISTEN KERESÉSE – részletek

Wagner Péter piktkeresztköveket ábrázoló fotóival

A borítón: Siklósi József munkái – Szántó Tamás és Siklósi József felvételei

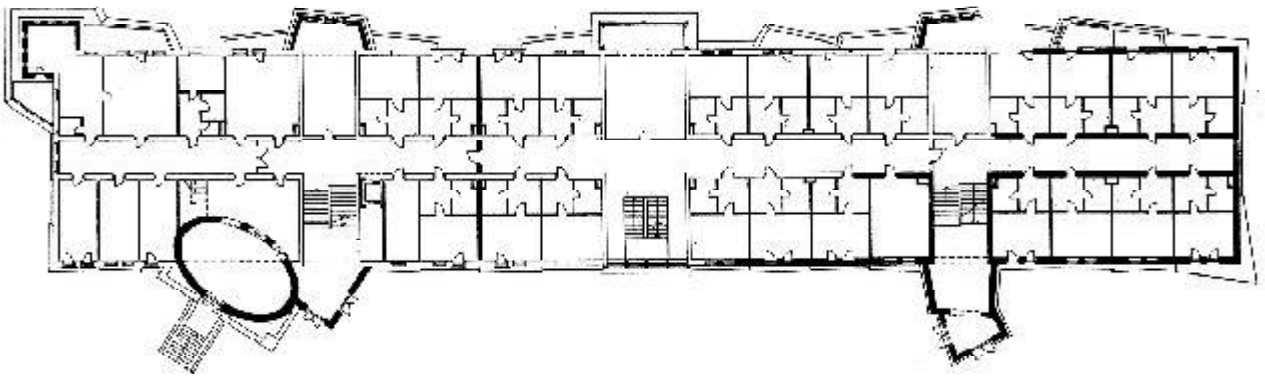
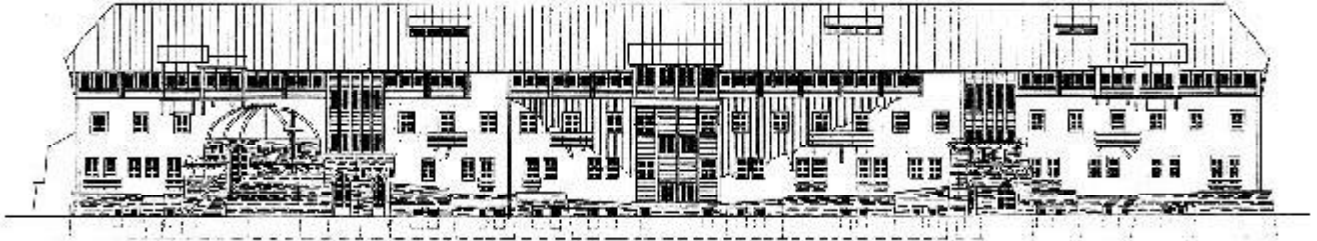
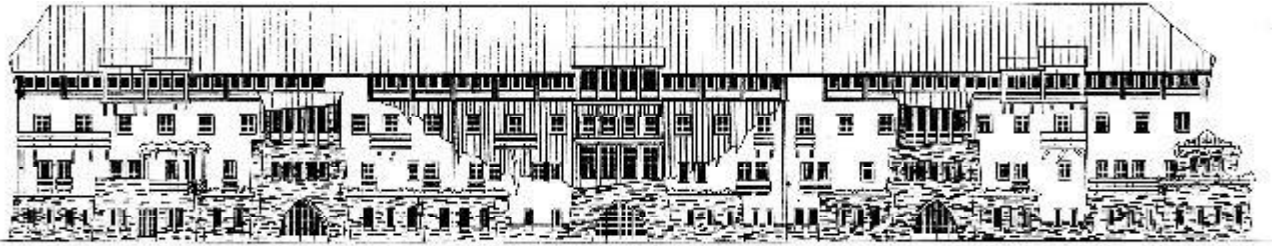
E számunk a NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG MINISZTERIUMA Nemzeti Kulturális Alapprogram támogatásával készült.

A folyóirat rendszeres támogatói az ORSZÁGÉPÍTŐ Alapítvány és a KÓS KÁROLY EGYESÜLÉS tagszervezetei: ARKER'S Kft., AXIS Építésziroda Kft., BAUSYSTEM Kft., BEÖTHY és KISS Kft., BÍOKÖR Kft., BODONYI ÉS Társa Építész Kft., DÉVÉNYI ÉS Társa Kft., EKLER Építész Kft., FELÜLETKÉMIA Kft., KÖR Építész Stúdió Kft., KŐSZEGHY Építészet Bt., KUPOLA Kft., KVADRUM Kft., MAKONA Tervező Kft., MÉRMŰ Szövetkezet, PAGONY Táj- és Kertépítész Kft., PARALEL Kft., TRISKELL Kft., UNITEF-83 Rt, valamint a BONEX Építőipari Kft., a COMPART Stúdió Kft., és a SÁROS és Társa Építésziroda Bt.

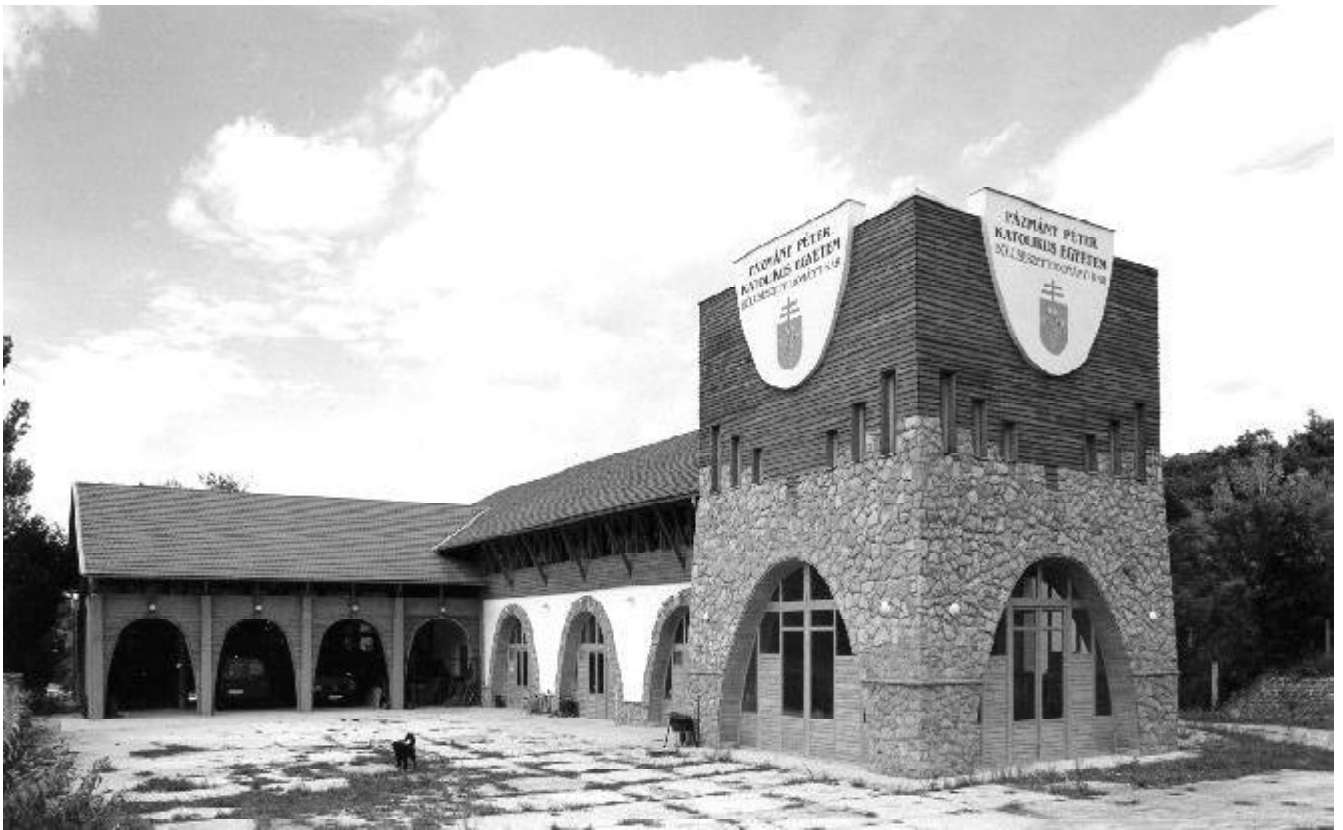
ORSZÁGÉPÍTŐ – a Kós Károly Egyesülés folyóirata. Megjelenik negyedévenként. Kiadja az Egyesülés nevében a Kós Károly Alapítvány; postacím: 1074 Budapest, Barát utca 11. Bankszámlaszám: 10402166-21629530-00000000 Felelős kiadó: Kampis Miklós. Felelős szerkesztő: Gerle János. Nyomás: VEL Kft., Budapest. – **ISSN 0866-0069** – A lap előfizethető átutalással, vagy az Alapítványtól igényelt csekken, illetve személyesen az Art Bureau címen. A szerkesztőségi ügyintézés, szervezés, előfizetés új címe: Art Bureau Kft. 1065 Budapest, Nagymező utca 4., 1. emelet 128. telefon/fax: 3220-677. Ezen a címen a lap egyes számai is megvásárolhatók. Egy szám ára: 450 Ft. Előfizetési díj a 2002. évre: 1600 forint + külföldi előfizetőinknek postaköltség számonként. Megvásárolható az Írók Boltjában (Budapest, VI. Andrásy út 45.), a Fehérlófia Könyvesboltban (Budapest, VIII. József krt. 36.), a Balassi Könyvesboltban (Budapest, II. Margit u. 1.), a Műszaki Könyvruházban (1061, Liszt Ferenc tér 9.), a Lord Extra Kft könyvesboltjában (Hódmezővásárhely, Andrásy út 5-7.), és a Lyra Könyvesboltban (Vác, Piac u. 1.), a HÍRKER Rt. és a LAPKER Rt. budapesti és vidéki árusítóhelyein.

AZ YBL-DÍJAS SIKLÓSI JÓZSEF LEGÚJABB MUNKÁI

A szemközti oldalon: Piliscsaba, Jozefinum, az új egyetemi terület portaépítménye két szolgálati lakással. Kivitelező: Hajdú és Társa Kft., Szalkszentmárton. Elkészült 2002-ben, Ezen az oldalon fent: százötven férőhelyes kollégium, rendház, mosoda, nyomda és konferenciaszárny a meglévő laktanyaépület átalakításával és bővítésével. Munkatárs: Farkas Erzsébet; kivitelező: BAUSYSTEM Kft., épül. Lent: Pázmány Péter Katolikus Egyetem garázs és műhelyépülete. Elkészült 2000-ben. a homlokzati címerek 2002-ben.

A Magyarországról a második világháború után kitelepített svábok emlékműve a németországi Vellmarban, Szigetszentmárton testvérvárosában. Kivitelező: BONEX Kft. Az elemeket Magyarországon, tölgyfából készítették. Az emlékmű avatására 2002. augusztusában került sor, egésznapos ünnepség keretében. Balra fent: a kép közepén az avatáson részt vevő Siklósi József. A szemközti oldalon: Papp Pál családi háza Mezőkövesden. Az épület egy régi, tornácos lakóház bővítésével, házilagos kivitelezésben készült 2001-ben. Fotók: Szántó Tamás

A szemközti oldalon: Herend, Porcelánmanufaktúra Rt. nyersgyártó csarnokának átépítése Turi Attilával, munkatárs: Farkas Erzsébet. Az emeletre kerülő raktárak miatt a meglévő épület szerkezetétől független, új, nagy teherbírású, acélszerkezetű földemet kellett építeni. Alapterület összesen 6000 m². Kivitelező: BAUSYSTEM Kft. Két útemben készült, 2001-ben és 2002-ben. Ezen az oldalon: Ócsa, Halászy Károly Általános Iskola bővítése oktatási épületekkel, tornacsarnokkal és fedett futófolyosóval. Az A jelű épület átalakítását Turi Attila, a B jelű oktatási épületeket (lenti kép) Horváth Zoltán, a tornacsarnokot (fenti kép és borító) Siklósi József tervezte. A bővítés alapterülete 3600 m². Kivitelező: MASZER Rt.. A tornacsarnok elkészült 2001-ben, a teljes beruházás 2002 augusztusában fejeződött be. (Fotók: Szántó Tamás)

MEGEMLEKEZÉS ÉS DOKUMENTUMOK

*Az idei nyáron sokan távoztak el,
akik valamilyen módon kötődtek
folyóiratunkhoz. Jelentőségüket korántsem
ezzel szeretnénk mérni, de
megrendülésünket ez is növeli.*

Június 10-én 82 évesen elhunyt **BERECZKY KÁLMÁN** bácsi, Keszthely díszpolgára, aki életéből rengeteget áldozott Szeghalmy Bálint (1889–1963) életművének feltárására és megismertetésére. Sajnos nem érthette meg, hogy új, bővített kiadásban megjelenésre váró könyvét a kezébe vehesse.

Kedves ismerőseinek küldött, visszatekintésre ösztönző leveléhez mellékelte önéletrajzából idézünk részleteket:

„Látom magam, amint szülővárosomban, Nagyváradon megtanulom az úri és egyenruha szabóságot. Körösi Csoma Sándort választva eszményképünknek, cserkészcsapatunknak az *Úttörők* előnevet adtuk. Mivel 1940-ben a román hatóságok az úttörőt *útrobbantóra* fordították, csapatunk vezetői között engem is a kolozsvári hadbírótság Magyar utcai börtönébe hurcoltak. Onnan a magyar hadsereg bevonulásakor szabadultunk.

Katonai szolgálatom idején legalább nyolcszor mentett meg Teremtőnk a biztos haláltól, mikor harcoló alakulatom két tűz között hagyta rajomat. Később a németországi magyar katonakórház épülete körül bombák röpítették a villanydrótokra bajtársaink széttroncsolt tagjait. Teremtőnk kegyelméből én balkezem bénulásával úsztam meg a világháborút, melynek poklán át vezetett Egregyre, ahol mellém rendelte őrangyalnak életfogytig való oldalbordámat.

Rokkantan, anyagi fedezet nélkül, magamtehetetlenül kezdtük családi életünket. A járási tanács békekölcsön jegyzésére agitáló előadója belátta, hogy tőlünk nem kérni, hanem rajtunk segíteni kell, ezért közlekedési előadónak alkalmazott. Érdeklődésemmel fogva később népművelési előadó lettem. Ekkor kezdtük a keszthelyi járás 17 községében a művelődési otthonok, a könyvtárhálózat, az esti analfabéta tanfolyamok, a keskenyfilmes vándormozi még aggregátoros módon való üzemeltetésének szervezését, a Faluszínház előadásainak tájolását. A községek művészeti vezetőinek szakképzésére tanfolyamokat szerveztünk a Népművelési Intézet és a megyei népművelési osztály előadóinak bevonásával, tudományos ismeretterjesztő előadásainkat még karbidlámpa fényében tartottuk. Évente megrendeztük a művészeti csoportok versenyét. Időközben esti tagozaton elvégeztem a közgazdasági technikumot, emellett feleségemmel táncszereplők részére népviseleti öltözékeket varrtunk.

Az 1956-os forradalmat követő esztendőben állásomat felmondták azzal az indokkal, hogy abban a pozícióban sokat árthatok a Kádár rendszernek. Kétségbeejtő helyzetünkben feleségem felvállalta a város valamennyi szövetkezeti fodrász üzletének takarítását, amit gyermekeinkkel együtt végeztünk. Végre a Balatoni Nádgazdaságnak a forradalom üldözötteit segítő igazgatója alkalmazott raktárvezetőként.

Volt tanáraink biztatására ekkor kezdtem TIT előadói tevékenységemet, melyet 2000-ig megszakítás nélkül folytattam. 54 különböző vidéket bemutató előadásaim választékát kínáltam 899 alkalommal. Előadásaim diaanyagát egyéni, családi és részben általam vezetett csoportos kirándulások során készítettem, azok többsége a történelmi Magyarország jeles eseményeinek helyszínét, néprajzi és természeti értékeit mutatja be.

Népviseletet készítő tevékenységünk 1972-től a kalotaszegi bujka készítésére szakosodott. Összesen 500 népviseleti kabátkát készítettünk hazai és határon túli együttesek és egyéni megrendelők számára.

1984-ben 35-öd magammal megalakítottuk a Tájak-Korok-Múzeumok Egyesület Körösi Csoma Sándor klubját, a káros szenvedélyek nélküli élet, a hazánk és a határon túli területek értékeinek megismertetése céljából. Vándorlásaim során megszereztem a TMK *Szülőföldem, az Egy népi kismesterség és a Műemlék* anyacéheinek Mester minősítésű oklevelét. Ez indított arra, hogy megírjam az *Egy újra felfedezett építőművész, Szeghalmy Bálint élete és életműve* című könyv kéziratát, amely a Hévízi Könyvtár 9. köteteként jelent meg 1996-ban. E könyv megjelenésének következménye, hogy Hévízen megépült Szeghalmy fél évszázada megtervezett protestáns temploma, valamint a Deggendorfban elhunyt építész hamvainak újratemetése a miskolci Deszkatemplom sírkertjében.

Drága párommal 82. évünk küszöbén immár 18 szerető családtagunkkal és baráti körünkkel körülvéve, betegségek súlyát viselve is boldogok vagyunk. Nem tudunk haraggal gondolni mindazokra, akik hosszú életünk során ártó szándékkal keresztezték utunkat, mert Teremtőnk eszközei voltak életutunk módosításában.

Mi magunk, az emberi élet bibliai határán túl, minden este azzal a kéréssel hajtjuk álomra fejünket, hogy *Elég, Uram, míg reggelre kelve halljuk a Mindenható válaszát, hogy Elég neked az Én kegyelmem.*”

*Június közepén – július elején néhány
napon belül halt meg az építészeti
közéletben végletesen különböző, de igen
jelentős szerepet betöltő öt építész: Vákár
Tibor, Perényi Imre, Polónyi Károly,
Kruppa István és Guzsik Tamás.*

PERÉNYI IMRE, Állami-díjas, Ybl-díjas építész, a Műegyetem volt rektora, a Városépítés Tanszék volt vezetője, számos szakkönyv szerzője nevét talán leginkább az 1951-es építészeti vita révén őrzi az emlékezet. A különös gondolatkonstrukciót, amelyet felállított a szovjet építési gyakorlat felülről vezérelt meghonosításának elméleti alátámasztására, minden negatív szerepe ellenére nem haszontalan tanulmányozni és végiggondolni a vitában ellenfélként vele szembeállított Major Máté érvelésével együtt.

Szemelvények Perényi Imre: *Nyugati dekadens áramlat a mai építészetben* című vitairatából:

„A múlt század végén az uralkodó osztály, a burzsoázia megteremtette a nagypolgárság művészeti stílusát, az eklekticizmust, illetve később a szecessziót. A szecesszió a történelmi stílusokat megtagadó új építészeti irányzat volt, amely megsemmisítette az építészet alapvető törvényeit, a funkciót, a szerkezet és a művészet harmóniáját, mert nem építészeti, hanem kétes művészi eszközökkel szétrombolta a tömeg, a sík, a ritmus, a harmónia fogalmait, ezáltal elkészítette az utat az új építészet, a haldokló kapitalizmus építésze felé. Az első világháború előtt és után a művészet különböző izmusai közepette született meg az, ami hivatott volt a bomlásnak induló kapitalizmus elfajzott, romlott izlésének kielégítésére, és amit új vagy modern építészetnek neveznek. Ez a modern építészeti irányzat ugyancsak a társadalmi viszonyok függvényeként, termékeként jeleltek, épp úgy, mint ahogy a festészetben, szobrászatban a futurizmus, kubizmus, dadaizmus, szürrealizmus vagy az irodalomban az egzisztencializmus stb. Az ultramodern huszadik századbeli építészet a tiszta gépi formák hirdetésével lépett fel. »A ház lakásgép!« – »A technika az új líraiság képviselője!« – »A geometria és az istenek egy trónuson ülnek« – hirdették az új vasbeton formalizmus ideológusai.”

„Az új építészet irányzata – kozmopolita irányzat. Amikor a burzsoá művészet egész vonalán – beleértve az építészetet is –, megkezdtek a harcot a »rothadó akadémiizmus« megdöntéséért, letagadták a művészet évezredes múltját, kikiáltották a múltat és a nemzetek kulturális, művészi jelenét nem ismerő új világkultúrát, új világművészetet, az egyetlen világépítészet is. Vajon ez mit jelent? Hát létezhet világkultúra, világépítészet, mint olyan, önmagában? Nem, nem létezhet, mint ahogy nincs külön világkultúra a nemzetek kultúrájától elvonatkoztatva, hanem csak a nemzetek kultúrájának haladó kincseit egyesítő világkultúra van.”

„Mik az új építészet gyakorlati eredményei? Bizony nem sok mindennel dicsekedhet. Egyrészt a burzsoázia részére épített extravagáns villákat, üzletházakat, amelyek a biznisz jegyében születtek. Nem művészetéről, hanem reklámról van itt szó, a környezettel nem törődve, különködésen és okvetlenül feltűnést keresésen van a hangsúly. A másik oldalon pedig folytatta a nyomortanyák, bérkaszányák építését. Még sivarabb eszközökkel, mint a fiatal kapitalizmus idejében, az uralkodó osztály követelményeit elégítette ki. A kapitalizmusban a termelés és a technika fejlődése a városi lakosság legszélesebb rétegeit juttatta egészségtelen, embertelen lakásvizonyok közé. A sűrűn és rendszertelenül beépített város a közlekedés csödjének fenyegető veszélyéhez vezetett.”

„A szovjet építészet megteremtette korunk nagy építészetét. Egységes városközpontok, egységesen beépített útvonalak, egységes tervek és elvek alapján létesülő városnegyedek és városok megépítésével a nagy építészet fogalmát mindaddig soha nem látott magasságra emelték.

A szovjet építészet egyik legfontosabb tulajdonsága az a törekvés, hogy a művészi kompozíciókat eszmei kifejezőerővel töltsék meg. Az eszmei tartalom jelentőségét a művé-

szetben – így többek között az építészetben is – több ízben párthatározatok is hangsúlyozták. Így például a sztálini gondoskodás mélységét feltáró moszkvai átépítési tervről szóló határozat – a legfontosabb városrendezési és építési intézkedések felsorolása mellett – azt a követelményt is kihangsúlyozza, hogy a főváros építésének és építészeti kialakításának teljes egészében vissza kell tükröznie a szocialista kor nagyságát és szépségét.”

„És ha a magyar építészeti múlt nem is olyan gazdag, mint például a Szovjetunió építészeti múltja, amely egészen különleges helyet foglal el a világ építészetének történetében, tagadhatatlan, hogy nekünk is van olyan építészeti múltunk, amely építőművészetünk fejlődésében elhanyagolhatatlan. Függetlenül születési adatoktól Pollack, Péchy, Hild a magyar építészet klasszikus hagyományainak képviselői, Ybl az eklekticizmus korának alkotója, és műveik, a Nemzeti Múzeum, a debreceni Nagytemplom, a Császárfürdő gyógyudvara vajon nem a magyar építészet klasszikus hagyományai-e? A gótikában, a barokkban vagy a magyar falu tornácos házaiban, kúriáiban, kastélyaiban vajon nem lelhető-e fel a több évszázadra visszanyúló magyar építészeti múlt?”

„Megkezdve a legkönnyörtelenebb harcot a dekadens irányzattal szemben, a legmesszebbmenően kell támogatnunk azok próbálkozásait, akik ettől az »építészeti« vonaltól el akarnak térni. Igyekezni kell minél alaposabban megismertetni velük az élenjáró tudomány, technika és művészet országának, a Szovjetunió építészeti elméletét és gyakorlatát. Csak ez lehet az egyetlen követendő út a magyar építészet fejlődése számára, amelyet a szovjet építészet jelöl ki, és ez pedig a szocialista-realista építőművészet útjának felismerése.

Legközelebbi feladataink tehát:

1. Tisztázni kell építészetünk elméleti kérdéseit. Nem szabad tűrni, hogy folyóirataink hasábjait használják fel az új építészet elméletének és gyakorlatának propagálására. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy nem adunk helyet a vitának, a kritikának, sőt kifejezetten rá kell mutatni az új építészet hibáira, és a lehető legjobban kell előmozdítani a termékeny, egészséges és parázs vita kialakulását, mert ennek döntő jelentősége van építészetünk fejlődésében.

2. Ki kell alakítani az építészeti kritikát. Jelentősebb építészeti alkotásokat az építőművészek és az ország dolgozói előtt kell kivitatni és alávetni a társadalmi bírálatnak.

3. Meg kell javítani, aktivizálni kell a Képző- és Iparművészek Szövetsége Építőművészeti Szakosztályának tevékenységét (A Magyar Építőművészek Szövetségét csak 1953-ban alakították újjá – szerk.), amelynek munkájában bátran kell megnyilvánulnia a kritika és önkritika szellemének, a kritikának főként az építőművészet terére való összpontosításával.

4. Rendet kell teremteni az építészeti oktatás és az építészeti továbbképzés területén. Nem lehet tűrni, hogy az egyes egyetemi professzorok a katedrát arra használják fel, hogy a jövő építészeit az új építészet elvei alapján tanítsák tervezni.

5. A szervezendő Mérnöki Továbbképző Intézet keretében, a tervező irodák továbbképző tanfolyamain keresztül,

a Képzőművészek Szövetségében meg kell szervezni a marx-izmus-leninizmus szemléletének megfelelően építészeink rendszeres átnevelését.

6. Biztosítani kell a tervező intézeteken belül a fiatal építészcaderek továbbfejlődését, meg kell adni számukra a lehetőséget felelős építészeti feladatok elvégzésére.

7. Fel kell tární és ki kell értékelni a magyar építőművészeti hagyományokat.

8. Folyóiratokban, könyvekben, előadásokban ismertetni és népszerűsíteni kell a Szovjetunió építészetének elméletét és gyakorlatát. Szükséges és üdvös volna, ha a magyar építőművészek egy csoportja még ebben az évben (a lengyel építészek példájára) ellátogathatna a Szovjetunióba a Szovjet Építészegyesület meghívásából. Ugyancsak szükséges és célszerű volna szovjet építészeti kiállítás rendezése Magyarországon, amelyen 2-3 nagy építőművész ismertetné a szovjet építőművészet mai állását.

9. Meg kell alakítani az építőművészet legfőbb tudományos fórumát: az Építészeti Akadémiát vagy a Tudományos Akadémia építőművészeti osztályát, amelynek célja többek között az építőművészeti szemlélet és az építéstörténet marxi-lenini szellemben való tanulmányozása, fejlesztése és terjesztése.

10. Ezen program betetőzéséül kíméletlen harcot kell folytatni az építőművészet egész területén a kozmopolita, nyugati behatolás ellen. Nem szabad tűrni egyetlen ennek jegyében tervezett alkotás felépítését sem, legyen az akár középület, akár ipari épület."

VÁKÁR TIBOR egész életében makacsul küzdött meggyőződése érvényesítéséért, aminek eredményeképpen, ahogy gyakran büszkélkedett vele, tizenegyszer távolították el különféle szakmai munkahelyeiről. De a folytonos szembenállást vállalva, többek között számos ma már országosan becsült műemlék lerombolástól történt megmentése is fűződik – többnyire nem köztudottan – a nevéhez. A Magyar Építőművészet 1984/3. számában megjelent írása, melyből részleteket közlünk, tevékenységének egy ilyen konfliktusokkal terhes időszakát eleveníti fel:

„A szovjet példát 15 évvel követve nálunk az ötvenes éveket a szocreál szelleme hatotta át. Azon évtized alatt nagy szellemi küzdelem folyt, vitatható és időálló épületek valósultak meg. Hazánkban a szocreál korszakban is voltak, akik a rájuk kényszerített formalizmus ellenére a magyar építészet e válságos idejében emberségükkel és tehetségükkel helytálltak.

Az új „stílussteremtés” idejére, 1950-1952-re esett a hároméves terv, mely a tervgazdaság kezdő szakasza volt. A terv végrehajtásának mérnök irányítóit a Városépítési Tervező Iroda keretében szervezték meg. Olyan, gyakorlatlaltal bíró mérnökökre volt itt szükség, akik szervezői és tervezői tapasztalattal, valamint a kivitelezés és a helyszíni tárgyalás képességeivel egyaránt rendelkeztek.

A minisztériumi hatáskör és az igazgatási irányítás szintjén 1949-1950-ben éle trehívott Tervfőmérnöki Testületnek négy kinevezett tagja volt: dr. Radnai Lóránt építészmérnök, Stráner Gyula mérnök, Visontai Miklós építészmérnök és jómagam, majd Hergár Viktor gépészmérnök és Soós Aladár építész-

mérnök. Egyetlen titkárnő-mindenessel: Örkényiné adminisztrátorral dolgoztunk hónapokon át. Később Ordódi György, Wellisch Győző és mások lettek munkatársaink.

A tervfőmérnökök feladata volt az ország iparosításának beindítása érdekében a bányavidékek és ipari góccok – úgynevezett súlyponti települések – lakóépületeinek helykijelölése, épülettípusainak kiválasztása, vizsgálatok, általános rendezési tervek, beépítési tervek készítése, útvonalak meghatározása, közművek felderítése és egyeztetése. Mindezek alapján a tervfeladat dokumentációjának elkészítése, a beruházó szervezettel és hatóságokkal történő egyeztetése, illetve a teljes értékű telepítés kialakításának irányítása és végrehajtása.

Lássuk, hogy 1950-ben milyen természetű volt a tervfőmérnöki feladatok irányítása: Radnai Lóránt építőművészi vénával és szakmai helytállással a romokból keltette életre Várpalotát, ahol a későklasszicista zsinagóga megmentése érdekében vájáriskolát tervezett mellé. Visontai Miklós Olaszországból tért haza és a hozott műgonddal tüzte ki a tatabányai bányatelepülés típusházainak (sávház, „bivaly”, kocka, pontház) alapjait és a sártengerből indította el a mai várost. Hergár Viktor Zircen az 1732-35-ben épült cisztercica barokk templomhoz bántó közelségbe telepítette az idegen szocreál sávépületeket. Stráner Gyula az emelkedő komlói terep rétegvonalainak figyelembevételével, szakszerű útvonalvezetéssel tájba illesztetten indította el Kökönyös fejlődését. Magam Miskolcon a Győri kapu utca-szélesítése érdekében Zöldy Emilnek már jóváhagyott és kitűzött 73+120 lakásos, szűkösre tervezett beépítésének útját (hajnalban) a vállalkozóval közösen 5-5 m-rel kiszélesítettük.

Számos nehézséggel kellett megküzdenünk különböző fórumokon. Egyszemélyi helytállással, úgy, hogy fél lábunk a börtönben volt. Egyszer sor került például arra, hogy Bebrits miniszter a Diósgyőri Vasgyárban (később Lenin Kohászati Művek) este elhangzott propagandabeszédét jelentették, s éjszakai tervezésem alapján reggel – a tervfőmérnöként szervezett Városképi és Műemléki Bizottságunk elfogadatasával – áthúztam a miniszter „bontási akaratát”; a miskolci Széchenyi utca „kiegyenesítése” nem történt meg, s a Déryné Nemzeti Színháznak az arkádositás és kapcsolódó villamosvonal létesítése miatti lebontása elmaradt, portikusza változatlanul áll. Benkhard főosztályvezető akkor azonnal berendelt az ÉM-be, és – zárt ajtók mögött – egyetértő elismerését fejezte ki. Egy év múlva (a szokásos görömbölytapolcai vacsorán) a miniszter kezét nyújtotta: „*Vákárnak volt igaza...*”

A percesi vájáriskolát szocreál előírás szerint Jánossy György tervezte. Helykijelölését a meddőhányó síkjára erőltették, de még idejében sikerült egy ritkas kis erdő kies oldalára telepítenem, de ezért kis híján személyes szabadsággal fizettem. A félremagyarozott útvezetés és alapozás miatt a Tervhivatalnál egy évig húzódo vizsgálat folyt. Végül igazolódott a helykijelölés szakszerű és gazdaságos volta. Egyébként 1955 végén Lux László ex-miniszterhelyettes (meghalt 2002. márciusában – szerk.) elrendelte hármunk elzárását, mint a szocreál ellenfeleinek kiiktatását. De a XX. kongresszuson elhangzott hruscsovi beszéd után rám már nem került sor.

Miskolc, nagyságra az ország második, egyben a legbonyolultabb összetételű városa. Itt az egyetem, bánya, ipar, gyár, fürdő, sport és idegenforgalom, a tájszépség megóvásának gondjai mellett a történelmi múlt köveinek, műemlékeinek mentése szintén a tervfőmérnök személyes feladata volt. A

Herman Ottó Múzeummal karöltve alakult meg a Miskolc Városképi és Műemléki Munkaközösség, mely az ötvenes években több kezdeményezéssel komoly eredményeket ért el.

A Ruzsinfark fölötti terephajlatban telepített műszaki egyetem, a diósgyőri vasgyár, a hejői cementgyár létesítése folytán a szocialista fejlesztés változó követelményei miatt új és új problémák vetődtek fel. A Munkaközösség lelkes és áldozatos tagjainak erőfeszítései lehetővé tették a belváros műemlékeinek gondozását, a Városház tér tervpályázatát, elindították a Szinva patak befedésének gondolatát, megvalósították elsőként a patak vonalán a kerékpárutat és elhangzott a műemlékek megbecsüléséről szóló rádióinterjú. A kezdeményezések „öskorára” jellemző volt azonban, hogy az adást követő órában autóval egy „korifeus” kiszaladt Lillafüreden túlr a rádió irodájába, és azonnal letiltotta a sorozat második és harmadik sugárzását: „Nem engedhető meg, hogy X. Y. a múltat visszahozza!”

A diósgyőri vár széthordásának megakadályozása eredményes akció volt. A Műemléki Munkaközösség, a múzeumi szakemberek, építészek bevonásával saját erejéből megírta és kiadta 1954-ben a hazai első monográfiát *A diósgyőri vár* címmel. Egyben társadalmi mozgósítással, újságcikkek, kiállítások és előadások által elértek, hogy lezárják a vár területét. Avárban a további legettétést megtiltották, és a falak bontását, a kövek elszállítását megakadályozták. A vár hajdani megbecsülői azóta eltávoztak, dr. Zsadányi Guido, Miskolc város főelőadója a harcba belepusztult; neki és társainak köszönhető, hogy a vár áll.

Úgy tűnhet, mintha túlértékelném az akkori tetteket, melyek eredményeit most természetesnek tartják és a „meredek” politikai körülmények hőskorát hitetlenkedő gyanakvással övezik. Ezekből itt ízelítőt villantottam fel csak, az emlékek között tallózva...

Egy-két hírmondója maradt csupán a Madách téri, a Király, majd a Rumbach utcában dolgozott tervfőmérnököknek. Ők úttörők voltak s az *országépítés* ösvényeit taposták, kiknek pionír nyomdokain ma, szervezett irodák népes gárdája tolong.

POLÓNYI KÁROLY 1992-ben angolul, majd 2000-ben magyarul, *Építész-településtervező a perifériákon* címmel a Műszaki könyvkiadónál megjelent naplójából idézünk két részletet, a változatos és gazdag életmű és életút kezdetéről és végéről. A közben a „perifériákon”: Ghánában, Nigériában, Algériában, Etiópiában – és a Műegyetemen eltöltött évekről szóló részletes beszámolót mint fontos építészettörténeti dokumentumot ajánljuk végigolvasásra.

„A Balaton-környék fejlesztésének irányítására újraélesztették a Balatoni Intézőbizottságot. Az Építésügyi Minisztérium Farkas Tibort, aki az árvízkarok helyreállítását vezette, nevezte ki a Balaton-környék főépítészévé, a területi tervezés és az építés irányítására. Ebben a munkában segítette őt a BIB két főmérnöke. Én a déli part főmérnökségét csak három évre, és csak azzal a feltétellel vállaltam, hogy felajánlott fizetésemnek csak a kétharmadát fizessék. Ezzel legalább másodállás formájában iparterves maradhattam, így biztosíthattam a magam számára egy akkor kitűnően működő komplex tervező szervezet támogatását, és legalább három évig egy személyben játszhattam a kliens, a hatóság és a tervező szerepét. Az utóbbit minden elképzelhető szinten, a regionális tervezéstől a tervezői művezetésig.

A „déli part alkirálya”-ként kezdetben elég sportosan éltem. A hét hat napján kora tavasztól novemberig a földvári vitorlásklub mólójánál horgonyzó csillag-hajómon, gumimatracra, sátor alatt aludtam. Ha esett az eső vagy nagyon hideg volt, a gumimatracot bevitettem az öltözőbe. Rajztáblámat az egykori Fürdőigazgatóság tanácstermében állíthattam fel, amit akkor a községi tanács használt. Ha éppen üléseztek, a falhoz kellett támasztanom. Kaptam egy 350 cm³-es szolgálati motorkerékpárt és szabadjegyet a MAV minden vonalára. Ez igen jó megoldásnak bizonyult, hiszen a déli parton akkor még üdülési szezonban húszpercenként járt a vonat mindkét irányban. Egy év múlva már persze székházunk is volt Siófokon, titkárral és egy félnapos gépirónóval. Postabontáskor többnyire telefonon megkérdeztem a levél feladóját, mikor találkozunk a helyszínen, aztán a papirkosárba dobtam a levelet. Így nem sok iktatni való levelünk maradt. Ez nagyon hatásos ügyintézésnek bizonyult. Már csak azért is, mert a helyes döntés legkönnyebben a helyszínen születhet meg. És ott mindjárt ihattunk is rá egyet, aminek nagyobb súlya volt akkoriban, mint a gumibélyegzővel és iktatószámmal ellátott iratoknak. Legalábbis azon a történelmi borvidéken.”

„Az új pártok vezetői és a választott tisztségviselők többsége az ellenzéki mozgalmak hangadóiból vagy a szint váltott vörösökből állt mindenütt. Magam sohasem tartoztam egyikhez sem. Hisz nem drukkolhattam azért, hogy elsüllyedjen az a hajó, amelynek én is utasa vagyok, még akkor sem, ha tudtam, hogy a kormányos rossz irányba navigál. Mindig azt éreztem feladatomban, hogy hozzásegítek a kormányost ahhoz, hogy az adott pozícióból biztos kikötőbe vigye a hajó utasait. Azon igyekeztem, hogy analizáljam és megértsem az adott szituációt, és megvalósítható javaslatokat készítek a meglévő erőforrások optimális használatára. Általában sokkal könnyebb a hatalmi struktúra változása idején megtalálni a bürokrácia falán azokat a hézagokat, amelyek alkalmat kínálnak olyan akciókra, melyeket a bürokrácia teljes restaurációja esetén már nem tehetünk meg.

A mai piacra orientált, alkotmányos köztársaságban a területi tervezés hatásköre sokkal korlátozottabb, mint az egypártrendszer idején volt. Budapesten a határozathozatal mechanizmusát most a korábbi zöldellenzék alakította ki. Kétségtelen, a dunai vízi erőmű elleni tiltakozásaikkal hozzájárultak a kommunista rezsim megbuktatásához, de jelenlegi viselkedésük Szergej Szergejevics viselkedésére emlékeztet, aki egy orosz vicc szerint 1941-ben az erdőben csatlakozott a partizánokhoz, és még ma is robbantgatja a vasúti síneket. A mi szergejeink sem képesek észrevenni, hogy közben ők lettek az állomásfőnökök. Még mindig azt hiszik, hogy blokkolni kell a forgalmat a síneken. Ugyanakkor, másutt az országban, a Balatonon és általában vidéken – a közigazgatás struktúrájának osztódással való szaporodása és a tervezési jogkör szabályozásának hiánya miatt – majdnem akármi építhető majdnem akárhol.

Tudomásul kell venni, hogy az erőforrások optimalizálása érdekében az 1929-es gazdasági válság idején megfogalmazott jóléti állam eszméjét, a hatvanas évek etatizmusát felváltotta a decentralizáció, a privatizáció, amikor a privát szektor tulajdonképpen a multinacionális cégek részvénytulajdonosainak érdekeit jelenti. Ezért Budapest és környéke általános rendezési tervének mintájára – mely 1970-ben a to-

meges lakásépítés és a közlekedéshálózat korszerűsítésének a központi költségvetés csatornáin keresztül finanszírozott akcióterve volt – ma sem sok értelme van az akkor kialakult játékszabályok szerint tervezni vagy tervet jóváhagyni. Ma arra kell összpontosítanunk, hogy hogyan okozhatunk legkevesebb kárt a környezetnek vagy a társadalomnak, mialatt minél többfajta lehetőséget kell nyitva hagyni a jövő számára. Eközben pedig a belső városrészek lakásállományának egyre gyorsuló leépülése és a műszaki infrastruktúra elavulása által megkövetelt kényszerintézkedéseket az egyes kerületek látványosan felértékelődő területeinek megújulásával kell egybehangolnunk.

Magyarország elvesztette keleti piacait, és rendkívül nehéz behatolnia a nyugati piacokra. Liska Tibor a piaccgazdaságot, mint a túlszabályozott gazdasági mechanizmus egy másik formáját magyarázta. A szabadkereskedelem szabályai csak azokban a versenyszabályokban érvényesek, amelyekben az öregedő bajnok még biztos lehet győzelmében. A diszkriminatív korlátozások miatt a magyar mezőgazdasági termékek nem kerülhetnek a német, a francia vagy az angol háztartások asztalaira, pedig – ha másért nem, még a klimatikus okok miatt is – sokkal jobb és olcsóbb termékeket kínálhatna. Így a perifériák részére alig marad más hátra, mint hogy olcsó munkaerejüket ajánlják a multinacionális vállalatoknak a posztipari civilizáció hajnalán.”

GUZSIK TAMÁS megdöbbenően váratlan és értelmetlen halála különösen nagy veszteség a Műegyetem minden jövőendő építészhallgatója számára, akik nem hallgathatják előadásait. A többször – utoljára idén – *az év oktatója* címet elnyert tanár Schulek, Foerk, Schoditsch és Rados professzorok munkájának folytatójaként tette az építészettörténetet a hallgatók számára élvezetes, kedvelt, a gyakorlatok során személyesen átélhető tantárggyá. Egész életét a tanításnak és kutatásnak szentelte. Érdeklődésének középpontjában a középkori örmény építészet és a pálos rend magyarországi építő tevékenysége álltak. Az utóbbi témában tanítványával, Fehérvári Rudolfal közösen készített korábbi összesítő leltárának új, alaposan kibővített kéziratát éppen sikerült befejeznie. Ebből idézzük (Rabb Péter szíves segítségével) a tartalomjegyzéket, hogy érzékelhető legyen a hiánypótló mű gazdagsága; bevezető és záró sorait és egy fejezetének egy részletét (a részletes utalások, lábjegyzetek nélkül):

Bevezetés

A magyarországi pálos rend építészetének alábbi értékelése és összefoglalása több évtizedes kutatómunka eredménye. Kiindulása, első lépése nem mentes az ifjúkori romantika elemeitől. 1961–1962-ben, boldog ifjú gimnazistaként kerültem kapcsolatba az északi Bükk – akkor még – szinte érintetlen részével, a szentléleki turistaház környékével és az itt álló pálos kolostorrommal. A szerelem tartós maradt.

Az elkövetkező másfél évtizedben minden nyarat szüleimmel együtt a romok közelében, a turistaházban töltöttünk. Így módom volt a romokat szinte kövenként megismerni, s a vele kapcsolatos furcsa legendákat is. Utóbbiak indítottak arra, hogy ennek a szerzetesrendnek az építészetét, művészetét alaposabban megismerjem.

Gimnáziumi művészettörténet-tanárom, Dr. M. Kiss Pál útmutatása nyomán kezdtem a pálosokkal foglalkozó irodalmat tanulmányozni, és meglepve tapasztaltam, hogy a pálos építészetéről semmilyen összefoglaló nem létezik. Ezt követően már az ország más területein is tudatosan kerestem föl a pálos romokat, rajzban, szövegben, fotókban rögzítve a tapasztalatokat.

Újabb lendületet jelentett, amikor 1977-től egyetemi hallgatóimmal, kollégáimmal tudatosan szerveztem kirándulásokat Szentlélek környékére. Ennek során egy hallgatóm, később munkatársam, Fehérvári Rudolf szintén beleszerelmesedett a romokba, s ettől kezdve éveken keresztül, immár módszeresen végeztük a pálos építészeti emlékek kutatását, dokumentálását. A mai Magyarország területén lévő valamennyi ismert vagy feltételezett pálos kolostorhelyet helyszínelünk, esetenként csak a topográfiai behatárolást pontosítva. A munkában nagy segítséget jelentett, hogy éppen a pálosok által legsűrűbben lakott területen, Veszprém megyében a múzeumigazgató, Dr. Kralovánszky Alán minden erővel támogatta a munkát, esetenként maga is részt vett a terep-bejárásokban. A másik fontos segítséget az jelentette, hogy a MTA Művészettörténeti Kutató Csoport 1975 és 1978 között három kötetben kiadta az egykori magyar pálos rendtartomány kolostorainak okleveles anyagát. A középkori forrásanyag elemzése, értelmezése a topográfiai munkában nélkülözhetetlen volt. Beszámolóim nyomán a MTA Építészettörténeti és Elméleti Bizottsága 1977. december 6-i ülésén megállapította, hogy a magyar pálos építészet földolgozása *a magyar építészettörténeti szakkutatás méltatlanul elfelejtett és elhanyagolt területe*. Ezt követően a BME Építészettörténeti és Elméleti Intézet *Magyar építészettörténet* dokumentációja formájában Fehérvári Rudolf kollégámmal közösen közreadtuk a magyar középkori pálos kolostorok katalógusát.

A helyszíni, topográfiai munka lehetősége 1992-től számomra (egészségi okból) sajnos lezárult. De – hála a lelkes adatszolgáltatóknak – a dokumentációt az újabb kutatási eredményekkel sikerült bővíteni, aktualizálni. Bizom benne, hogy ennek a kiadványnak a jövőbeni fölhasználásával lesznek újabb lelkes és elkötelezett kutatók, akik folytatják ezt a munkát – esetenként az itt leírt megállapítások korrigálásával is. Úgy legyen!

4.1.2. Keresztúr (Szentkereszt)

A pécsihez hasonló körülmények között született meg a szervezett remeteség másik kezdeményezése is. 1245 körül Özséb esztergomi kanonok a Pilis hegység magányos remetét gyűjtötte össze a *Szántó fölötti hármas barlangnál*, majd 1250 körül létrejött első remete-házuk és templomuk. A pálos hagyomány ezt a Keresztúrnak nevezett telepet tekinti az ősi kolostornak, s a kegyes emlékezet Özsébet jelölte meg rendalapítónak.

Özséb kanonok (+ 1270) családi vonatkozásai kevésbé ismertek. Egyes szerzők tudni vélik, hogy a XIII. század első éveiben született nemesi családból. E személytörténeti megállapításoknak érdemleges bizonyítéka alig van, általában Gyöngyösi Gergely életrajzát szokták elfogadni. Mint esztergomi kanonok és jogban jártas ember 1245-46-ban figyelt föl az Esztergom környékén és a Pilis egyéb területein egyre

TARTALOMJEGYZÉK

1. Kutatás- és forrástörténet
 - 1.1. Szakirodalom
 - 1.1.1. Rendtörténeti forrásirodalom
 - 1.1.1.1. Gyöngyösi Gergely élete és munkássága
Inventarium, Vitae Fratrum, Gyöngyösi egyéb munkái
 - 1.1.1.2. Egyéb rendtörténeti források
 - 1.1.2. Társtudományi források
 - 1.2. Kutatástörténet
Rómer Flóris, Ádám Iván
2. Rendtörténeti áttekintés
3. A pálos építészet periodizációja (Magyarországon)
4. A pálos építészet első szakasza: kialakulás, szükségleti építészet
 - 4.1. Az első kolostorok: független kezdeményezések
 - 4.1.1. Üröghegy (Szentjakab)
Bertalan püspök
Az alapítás időpontja
A „patacsi regula”
Topográfiai meghatározottság
A patacsi kolostor
Patacs és Ürög „ágostonos” kapcsolatai
Az ürögi kolostor első periódusának építészeti értékelése
Az első jakabhegyi templom
A patrocínium (titulus)
 - 4.1.2. Keresztúr (Szentkereszt)
Özséb kanonok
Az alapítás körülményei
Topográfiai adatok
 - 4.1.3. Az első „nyolc” kolostor (Pál püspök vizitációja)
Pál veszprémi püspök
A vizitáció okmányai (a kutatás forrásai)
A látogatás jogi ellentmondásai
 - 4.1.3.1. Pál püspök látogatásának topográfiai vonatkozásai
Insula Pilup
Pál püspök útvonala
Kökút (Köveskút), Bakonyszentjakab, Idegysy, Badacsony, Elek és Örményes, Szakácsi
 - 4.1.3.2. A vizitáció bizonytalanságai és tanulságai
A látogatás következménye
Pál püspök útjának távolság-mutatója
A vizitáció értékelése
A „pálos címer”
 - 4.1.4. Királyi alapítások a XIII. században
Függés az egyházmegyétől
Szentlélek (Pillisszentlélek), Szentlászló (Kékes), Kalodva (Cladova, Románia), Újhely (Sátoraljaújhely)
 - 4.1.5. XIII. századi kolostorok az egri egyházmegyében
 - 4.1.6. Egyéb, korai alapítású kolostorok
 - 4.1.7. Összefoglalás: a XIII. századi kolostorok értékelése
A pálos kolostorok jogállása (XIII-XIV. sz.)
Kezdeti pálos építészet
Telepítés
Alaprajzi rendszer
 - 4.2. A szükségleti építészet elterjedése a XIV. században (nemesi alapítások)
 - 4.2.1. A kolostorok jogállása 1308 után
 - 4.2.2. A pálos rend elterjedése Veszprém és Zala megyék területén
Tálad (Pula), Szentmiklóskút (Vállus), Uzsaszentlélek (Lesenceistvánd), Enyere (Óhíd), Henye (Balatonhenye), Torna, Jenő (Túskevár)
 - 4.2.3. A rend elterjedése Somogy megyében (XIV. század)
Wetahida (Somogyvámos), Mindszent (Balatonszemes), Szentpál (Somogydöröcske), Gyöngyösi Gergely útvonala Somogy megyében, Szerdahely (Kaposzserdahely), Szentpéter (Pogányszentpéter), Kisbaté és Told (Karád)
 - 4.2.4. Egyéb nemesi alapítások a XIV. században (egri egyházmegye)
Regéc (Erdőhorváti), Középnémeti (Hernád-sziget), Ruzska (Göncruszka), Szenttrinitás és Sz. Katalin ispótlay
 - 4.2.5. A pálos kolostorok „alapítása”
 - 4.2.6. A XIV. századi pálos „szükségleti” építészet értékelése
 - 4.2.1. A szükségleti építészet elterjedése a XIV. században (nemesi alapítások)
 5. A pálos építészet kiteljesedése (XIV. századi alapítások)
 - 5.1. Főúri és főpapi alapítások a XIV. század első felében
 - 5.1.1. Kegyúri alapítások az egri egyházmegyében
Diósgyőr, Dédes, Háromhegy, Felnémet, Lád, Újháza
 - 5.1.2. Kegyúri alapítások egyéb területeken
Elefánt, Gombaszög, Csáktornya,
 - 5.2. Királyi alapítások a XIV. század második felében
Bereg, Remete, Gönc, Boldogasszony kolostor
 - 5.3. Az „ál-háromhajós” templom típus (XIV. század)
Túskevár, Csatka, Nosztre, Máriavölgy
 - 5.4. Budaszentlőrinc, a rend főkolostora
 - 5.5. A XIV. századi pálos építészet értékelése
 6. Pálos építészet a XV. században
 - 6.1. Főúri alapítások
Toronyalja, Tokaj, Porva, Monyorókerék, Szalónak, Baumgart, Wondorf, Tisztaberek
 - 6.2. Más szerzetesrendektől átvett kolostorok
Dömös, Zsámbék, Csút, Fehéregyháza, Visegrád, Szentjobb
 - 6.3. Adalék a pálos gazdálkodás értékeléséhez
 7. Későgótikus „pálos” műhelyek
 - 7.1. Pálos építkezések és hatásuk a veszprémi egyházmegyében
Vázsony, Köveskút, Veszprém és Zala megyei parochiális egyházak, Somogy megyei parochiális egyházak
 - 7.2. Egyéb dunántúli példák
Nyugat-magyarországi parochiális egyházak
Jakabhegy, Ürög
Parochiális egyházak Baranya megyében
 - 7.3. Példák az egri egyházmegye területén
Dédes
Parochiális egyházak Borsod és Zemplén megyék területén
Parochiális egyházak Szatmár megyében
 - 7.4. Összefoglalás, értékelés
A későgótikus „pálos” műhelyek és hatásaik (táblázat)
- Összefoglalás
- Függelék
 - Bibliográfia
 - A magyarországi középkori pálos kolostorok katalógusa
Az emlékek ismertetése
A pálos kolostorok alapításának kronológiája

nagyobb számban jelenlévő remetékre, akik gyakran meglátogatták Esztergomban.

Idővel az esztergomi káptalani javadalmairól lemondva hozzákezdett a földrajzi környezetében lévő „törvényen kívüliek” megszervezéséhez. Ennek eredményeképpen 1246-tól élt a pilisi, keresztúri remete-közösség, s 1250 körül

elkészült az első kápolna és kolostor: *Szent a kereszt jegye rajta, Özséb keze klastromot épít Esztergom mellé, hegynek az orma fölé.*

Szintén a rendi hagyományból ismert, hogy Özséb 1250 körül találkozott Antal patacsi (ürögi) priorról, a két kezdeményezés így közösen folytatódott. 1262-1263-ban Rómá-

ban ill. Orvietóban (ott volt akkor a pápai udvar) járt, ahol – már mint az alakuló rend provinciális – a rend elfogadását szorgalmazta. Ismeretes ugyanis, hogy a Lateráni Zsinatot (1215) követően új szerzetesrendet kizárólag szentszéki hozzájárulással lehetett létrehozni. Ugyancsak gátló tényező volt, hogy néhány évvel korábban, 1256-ban IV. Sándor pápa (1254-1261) egyetlen szerzetesrendben egyesítette a korábbi, ágostoni szabály szerint élő remete-közösségeket, s működésüket a *Licet Ecclesiae* bullával erősítette meg. Arómai utat és az 1263-as vizitációt követően Ózséb 1270-ben halt meg Keresztúron, utódja az egyik tanítványa, Benedek lett.

A pilisi illetve keresztúri remeteség alapításának időpontja 1245 vagy 1246. Erdemes viszont fölfigyelni Ózséb egyik későbbi adatára. 1256-ban az esztergomi zsinaton *Eusebius prior provincialis Ord. S. Pauli primi Eremitae, magister Porse canonicus Strigoniensis, archidiaconus Nitriensis* szerepel. Ebből egyesek arra következtetnek, hogy Ózséb családi neve Porse volt. Pedig ez két külön személy: Ózséb 1256-ban már nem volt esztergomi kanonok, még kevésbé nyitrai főesperes. Ózséb mint provinciális írta alá magát – mintegy megelőlegezve tervezett rendje jóváhagyását. Ez jelzi a később megvalósult névválasztás gyökereit, s ki nem mondva körvonalazta a megalakulóban lévő rend távlati célkitűzéseit. Az elnevezés azonban még egy jó ideig nem ment át a köztudatba. 1308-ban a *Gentilis nuntius is Eremitae s. Crucis*-nak nevezi őket. XXII. János pápa (1316-1334) pedig a rend érdekében Magyarország püspökeihez 1327-ben írt levelében *fratres S. Pauli primi Eremitae, alias dicti de S. Cruce in Eremo* elnevezést használ. Végül 1367-ben V. Orbán pápa (1362-1370) *Ordo sancti Pauli primi heremite sub regula sancti Augustini* néven ratifikálta és approbálta a rendet. Ezzel megvalósult a Keresztúrt alapító Ózséb szándéka.

A keresztúri első kolostor lokalizálása nem megoldott, vele kapcsolatban számos kérdés és ellentmondás merült és merül föl. A keresztúri kolostor 1300 körül elvesztette a jelentőségét, amikor Lőrinc prior Budaszentlőrincre helyezte át a rend központját. Keresztúrról tudjuk, hogy 1471 körül Ambrus esztergomi prépost részben újjáépíttette, s a törökök 1526-ban földúlták. A XVIII. században a visszatelepülő pálosok a ciszterciek pilisi monostorának romjaiban vélték fölfedezni az egykori első telepüket. Az újonnan betelepült község *Pilisszentkereszt* neve is e félreértésre utal. A pilisi középkori romok és egyházi intézmények összekeverése még napjaink szakirodalmában sem ritka. Genthon István összeírása pl. a pilisszentkereszt rommezőt Ózséb kolostorával azonosítja, míg a ciszterciek egykori monostorának a helyét Pomáz-Nagykovácsi pusztán jelöli meg. A Pilisszentkereszt melletti rommező föltárásával a ciszterci monostor lokalizálása egyértelmű. A Pomáz-Pilisszentkereszt autóút mellett, Nagykovácsi pusztán a legutóbbi turista-térképek is romot jelölnek.

A Pilis-gerinc nyugati oldalán, a klastrompusztai turistaház mellett is van egy templom- és kolostorrom, melyet az egyik kutatás – feltételelesen – azonosított az első pilisi remetekolostorral, Keresztúrral illetve szinonimaként Insula Pilup kolostorával. A klastrompusztai ásatást vezető régész, Horváth István a romterületet egyértelműen Keresztúr kolostorának tartja, s elveti az Insula Pilup-pal való azonosságot. E sorok szerzője is osztja ezt a véleményt. Árva Vince pálos szerzetes kutatása szerint Keresztúr első kolostora és temploma a mai

Pilisszántó ó-temetőjében megtalált középkori kápolna volt, s az ott exhumált sírok között lehet a rendalapító Ózséb sírja is. Az építészeti maradványok alábbi bemutatásánál az utóbbi két változatot vesszük figyelembe.

A Kesztölc-Klastrompuszta területén található kolostorromot a korábbiakban többféle módon azonosították: részben a templomosok, részben a bencések monostorának tartották. Más esetben ciszterci monostornak jelzik, és Gertrúd királyné temetkezési helyének tartják. A harmadik kutatói csoport pálos kolostorként jegyzi, de ide helyezi az említett sírhelyet (anakronizmus!). A XIX. században még látható, de a XX. századra eltűnt romok helyén 1961-ben Méri István végzett föltárást.

A megye régészeti topográfiájának összeállítása során Horváth István újabb vizsgálatokat végzett a területen. Az Ózséb-féle első szervezés a *Szántó közelében lévő hármas barlangnál* történt. A romoktól keletre emelkedő Csévi szirteknél, 420-440 m magasságban ma is létezik a Legénybarlang, a Leánybarlang és a Bivak-barlang. A Horváth István által 1968-ban itt végzett kisebb ásatás nyomán a barlangok Árpád-kori lakottsága bizonyított.

Egy 1393-as birtokper irata alapján a kolostor birtokai (Kesztölc, Csév, Csaba határában) a Pilis-nyeregtől nyugatra feküdtek. Az 1289-ben említett *Ilewkeu*(Üllökő) elpusztult település helyét régészeti bejárással a Klastrompusztától északra lévő Kémény (korábban Üllökő) szikla aljában sikerült azonosítani.

Az 1978. október 7-én végzett terepbejárásunk és fölmérésünk során egy elhanyagolt, áttekinthetetlen, gazzal magasan benőtt romterületet találtunk. A fölmérés során kirajzolódott egy a XV. században átépített templom és a hozzá csatlakozó egyéb épületek alaprajza. A templomhajó belmérete (12,90 x 8,60 m) inkább a XV. században szokásos méreteknél felel meg. Ismeretes, hogy 1471-ben Ambrus prépost a templomot és a kolostort újjáépíttette. A jelenlegi állapot erre a periódusra utal. A támpillérek külső lábátán jellegzetes késő-gótikus profilok ismerhetők föl.

Árva Vince lokalizálása és kutatása szerint a keresztúri első kápolna és kolostor a mai Pilisszántó ó-temetőjében volt, ahol 1997-ben egy kisméretű (14 x 4 m alapterületű) kápolnát tártak föl. Ezt egy későbbi időpontban 18 m méretre bővítették, majd további 2-2 m széles bővítés nyomai kerültek elő (utóbbi átalakítást Árva 1398-ra teszi). A lokalizálás általa említett további pontjai: a Gyöngyösi által is említett forrás a Pilis-tető alatti Trézi-kúttal azonosítható, de a föltételezett kolostor területén másik (föltáratlan) forrás is van. A hármas barlangról a helybéli hagyomány azt tartja, hogy a *Pilis-csúcs pilisszántói közepén lévő Banya-lak helyén volt*. A közeli *köfűlkék* ennek a barlangrendszernek a maradványai lehetnek. A lokalizálás során Árva figyelmen kívül hagyta azt a topográfiai meghatározottságot, hogy az általa vizsgált terület a Pilis-nyereg keleti oldalán van, az egykori megyei és egyházmegyei határ „túloldalán” (Pilisi ispánság területén és a veszprémi egyházmegyében). Ez számos megoldatlan kérdést vet föl – lásd *Insula Pilup* tárgyalásánál.

4.1.3. Az első „nyolc” kolostor (Pál püspök vizitációja)
Ózséb 1262-1263-as római (orvietói) útja alkalmával kísérletet tett rendalapításának elfogadtatására. IV. Orbán pápa azonban a döntés előfeltételeként egyházlátogatást írt elő

annak megállapítására, hogy a már meglévő remeteközösségek alkalmasak-e (anyagilag, szellemileg) az ágostoni regula használatára. A látogatást a veszprémi püspöknek kellett elvégeznie. Ebből mindjárt következik, hogy az Özséb által már ismert pilisi és ürögi közösségbe kívánta integrálni az általa akkor már nyilván ismert bakonyi remete-telepeket.

II. Pál veszprémi püspököt, aki Pál veszprémi prépost nagybátyja lehetett, a pálosok krónikásai a Balogh nb. Széchy család tagjának mondják: *de genere comitum de Zéch*. Pauler a Tétény nemzetséghez sorolja. Ide kívánczik egy néphagyomány említése is, a Veszprém megyei Sáska község közelében az egyik érdekes sziklaalakzatot *küembernek* hívják és tavasszal így köszöntik: *Dicsértessék Csáki Pál, nyílik-e a hóvirág?* A helyi hagyomány ebben a köszöntésben az 1263-ban ott járt püspök emlékét véli tudni: a falu határában van az összeírásban szereplő Szentjakab kolostor. Anélkül, hogy ennek a hagyománynak különösebb jelentőséget tulajdonítsunk, általában föl kell hívni a figyelmet a hagyományok és a népi tudat rendkívüli szívósságára és nyílt vagy rejtett valóságtartalmára. Pál püspök 1262-1275 között volt királyi alkancellár és veszprémi püspök, 1263-1270 között pedig királynéi kancellár.

Pál püspök vizitációs okmánya tekinthető a pálos renddel kapcsolatos első írásbeli megnyilvánulásnak, s a legkorábbi hiteles rendtörténeti dokumentumnak, afféle születési anyakönyvi kivonatnak vagy keresztlevélnek, ugyanakkor az első kolostorok topográfiai kutatásában is nélkülözhetetlen.

Az iratnak több változata maradt fenn átiratokban. Ezek lényegüket tekintve nem térnek el egymástól, s a bennük szereplő helymeghatározások is többé-kevésbé egyértelműek. Az okmány kultúrtörténeti jelentőségén túl figyelemre méltó a vizitáció lefolyásának sorrendje, az első kolostorok felsorolásának topográfiai rendje. A sorrend ugyanis valamennyi átiratban megegyezik, tehát azonos lehet az eredetivel. A felsorolásban semmilyen szabályosság nincs, ellenben nagyjából topográfiai egymásutánosság figyelhető meg. Így föl kell tételeznünk, hogy ez a sorrend megfelel az 1263-as látogatás sorrendjének. A továbbiakban ennek alapján próbáljuk meg magának a vizitációnak a rekonstrukcióját. Ez egyben adalékokkal, bizonyítékokkal is szolgál az egyes kolostorok lokalizálásához, s részben Veszprém, Zala és Somogy megyék középkori útviszonyaihoz.

Az 1263-as jegyzőkönyv egyik pontja szerint minden eremitoriumnak kellett 2-2 embert küldeni az egyházmegyei zsinatra. A szabályzat egy nyilván már korábbi gyakorlatot szentesített. Erre mutat Özséb 1256-os jelenléte az esztergomi zsinaton. Aláírása mutatja, hogy nem esztergomi kanonok minőségében, hanem rendje küldöttként. Ez azt jelenti, hogy Özséb keresztúri kolostora az esztergomi egyházmegyeében feküdt. Ennek a látszólag lényegtelen mozzanatnak a továbbiakban nagy jelentősége lesz. Ugyanis az első kolostorok összeírása és látogatása csak a veszprémi egyházmegyeében történt. Így sem a Pécs-környéki, sem a Zemplén megyei, sem a bükki (egri egyházmegye) – ekkor már biztosan létezett – remeteközösségeket nem érintette. Bár Pál püspök 1263-ban, a látogatás idején országos méltóságot viselt, vizitációs jegyzőkönyve kihangsúlyozza, hogy megbízatását csak *in nostra diocesi* gyakorolta. Az intézkedésben némi ellentmondás rejlik:

– Ha Özséb rendalapítási kérelmére a pápa a már működő kolostorok életét kívánta fölülvizsgálatni, akkor ez miért csak egyetlen egyházmegyeében történt meg?

– Özsébnek föltétlenül kellett tudnia a Mecsekben működő remeteközösségről. A *Patacsi Regula* 1252-es átírását meg kellett előznie Antal és Özséb találkozásának 1250 körül. A regula pécsi fölújításának, megerősítésének talán éppen ez a látogatás az egyik kiváltó oka (a másik a püspök személyének változása lehet).

– Miért a veszprémi püspököt jelölték ki *in nostra diocesi* vizsgálatra, ha Özséb kolostora az esztergomi egyházmegyeében feküdt?

Az egyetlen elfogadható magyarázatot az 1263-ban már létezett kolostorok száma adja: ezek legtöbbször a veszprémi egyházmegyeében volt, így Özséb leendő provinciáját gyakorlatilag a veszprémi egyházmegyeéhez tartozott kolostorok alkothatták.

4.1.3.1. Pál püspök látogatásának topográfiai vonatkozásai
A látogatás első állomása a szakirodalomban oly sokat vitatott *Insula Pilup*. Ádám Iván Csáktornya közelébe, Kisbán Emil a Bakonyba helyezi. A továbbiakban ilyen néven kolostor nem szerepelt a pálos nyilvántartásban. Pál püspök összeírásán kívül mindössze egyszer, 1291-ben fordul elő a neve Gyöngyösi rendtörténetében. Más helyen Gyöngyösi maga is általános helymegjelölésként (*Insula Pilis* = Pilis sziget, Pilis hegység) használja. A legújabb történeti szakkutatás az *Insula Pilup* kérdését úgy oldotta föl, hogy azt általános helymegjelölésre használt, de rontott névalaknak tartja (*Pilup* = *Pilis*), s az összeírásban első helyen említett *Insula Pilup Sanctae Helenae*-t Özséb keresztúri monostorával azonosította. E föloldásban alkalmazták a két különböző titulus (Szent Kereszt, Szent Ilona) tartalmi azonosítását is: tudniillik hogy Szent Ilona császárnő találta meg a keresztfát, s így ő lett a Szent Kereszt „első szentje”. Az azonosításban az egyházmegyei hovatartozást is föloldották úgy, hogy Özséb – esztergomi kanonok létre – első kolostorát a veszprémi egyházmegye területén hozta létre (a legtöbb pilisi település a veszprémi egyházmegyeéhez tartozott). Itt kell visszautalnunk a korábban elmondottakra illetve a kételyekre:

– Ha Özséb kolostora (Keresztúr = *Insula Pilup*) a veszprémi egyházmegyeéhez tartozott, akkor miért jelent meg az 1256-os esztergomi zsinaton Özséb, mint *prior provincialis O.S.P.P.H.*?

– Gyöngyösi Gergely az 1291-es évnél közli Benedek veszprémi püspök iratát, mely a pilisi kolostorokról szól. *Item nomina locorum sunt haec: in Pilisio ecclesiae S. Crucis, S. Ladislai in Kekes, Insula Pilup etc.* Ebben együtt szerepel Keresztúr és *Insula Pilup*, mint egyidőben létezett két külön kolostor.

– A pilisszentkeresztúri kolostor helyét illetően figyelembe kell venni azt az 1393-ból származó oklevelet, mely az esztergomi káptalan és a „Pilisszántó melletti” szentkeresztúri pálosok egy vitatott birtokterületének kettéválasztásával foglalkozik, amely említi a Kesztlőcrlől a kolostorhoz vezető utat.

A felsorolt adatok ismeretében a korábbi lokalizálást módosítani kell az alábbiak szerint:

– *Insula Pilup* és *S. Crux* (Keresztúr) nem lehet ugyanazon kolostor kétféle névalakja, hiszen a XIII. században még egyszerre említik őket.

– Keresztúr nem tartozott a veszprémi egyházmegyéhez (ezért nem írta össze Pál püspök), tehát helyileg is a Pilis-nyereg nyugati oldalán kell keresni.

– Insula Pilup viszont a Pilis-nyeregtől keletre, tehát a veszprémi egyházmegyében kellett, hogy álljon. Rövid életű kolostor lehetett, különösebb javadalmak és birtokok nélkül (ellentétben Keresztúrral), mert az említett 1291-es összeírást követően nem említik, s más kolostorokra átszármasztott birtokai sem ismertek.

Eszerint a föltételezett lokalizálás:

– Keresztúr (Szentkereszt) kolostora, Özséb első alapítása a mai Kesztölc melletti Klastrompusztán föltárt romokkal azonos, a Pilis-nyeregtől nyugatra, Esztergom megye (és egyházmegye) területén feküdt. Keletre tőle, a Klastromi szirtek lábánál lévő barlangok őrzik a rendi hagyomány hármas barlanglakását. A romterület ma látható későgótikus részletei (szentély, lábazatok, kötőredékek) megfelelnek az Ambrus prépost által kezdeményezett 1471-es átépítés formakincsének.

– Insula Pilup kolostorát – föltételeesen – azonosítjuk azzal a nyomokban és a hagyományban követhető kisebb kolostorhellyel, mely a Pomáz-Pilisszentkereszt autópályán északi oldalán, Nagykovácsi-pusztánál, egy kis domb tetején fekszik. A területen 1996-ban régészeti föltárás folyt, mely a föltételezést megerősíteni látszik. A munkában részt vevő építész-mérnök-hallgatók publikálták a föltárt romok és az említett Insula Pilup közötti összefüggést. A dombtetőn több épület alapfalja is előkerült, elrendezésük egy majdnem zárt udvart képez. Az udvar közepén kisméretű, keletelt, félkörös apszisú templom alapfalai ismerhetők föl. A keleti, északi és nyugati oldalon egy- vagy kétraktusos épületek nyoma rajzolódik ki, a DNY-i sarokban ciszternával. A domb területén üveghuta maradványai is vannak, a közelben (Klissza-dűlő) udvarház és templom romjai kerültek elő. Mindebből a föltáró régész és az építész-kollégák arra következtetnek, hogy a magányos dombon („Insula Pilis”) álló korai (XII. századi) templomot a XIII. század közepén a pálosok vették birtokba, majd a későbbiekben a közeli ciszterci monostor majorsága lett (XIV. sz.).

Sajnos a területen bizonyító erejű régészeti lelet nem került elő, a föltárás pedig anyagi eszközök hiányában bizonytalan. A különböző szakkutatási részletek egybeesése alapján azonban nagy valószínűséggel állítható, hogy a Nagykovácsi-pusztán melletti domb volt Insula Pilup a maga kezdetleges, szükségleti építészet körébe sorolható és rövid életű kolostorával.

Az összeírás első állomásának pilisi lokalizálása kedvező támpontot nyújt a látogatás további útjának rekonstruálásához is. Kézenfekvő, hogy a látogatást a kérelmező Özséb kolostorában kezdték, bár ezt a kolostort a püspök nem írhatta össze (nem az ő egyházmegyéjéhez tartozott). Nem tudunk róla, hogy Pál püspök maga járt volna Rómában (Orvietóban), s megbízását személyesen vette volna át – éppen 1263-ban lett királynéi kancellár, így itthon is jelentős teendői voltak. Így hihető, hogy az erről szóló pápai brevét egy erre illetékes személy, például az esztergomi érsek, Váncsa István (1343-1253) második utódja, Türje nb. Fülöp (1262-1272) (a megbízás pontos időpontja nem ismert!) nyújtotta át Pálnak. E szempontok azt sugallják, hogy a vizitációnak Esztergom körül kellett kezdődnie.

Összefoglalás

Közel három évszázad középkori magyar pálos építészetét összefoglalva a végkövetkeztetésekkel óvatosan kell bánnunk. A fejlődés folyamatában határozott tendenciák fölismerhetők, de a rendelkezésre álló információ nem elégséges ahhoz, hogy ezeket tényként kezeljük. A Függelékben közölt 88 kolostor adataihoz néhány megjegyzés kívánkozik.

– Az értékelésnél eleve nehézséget jelent, hogy az egykor a magyar rendtartományhoz tartozott kolostorok közül 31 (35 %) a mai országhatárokon kívül esik. Ezek kutatása, alapos dokumentálása a legtrikább esetben történt meg. A vizsgálataink idején (1970-es évek vége) adminisztratív nehézségekbe is ütközött egy-egy határon kívüli műemlék fölmérése, kutatása. Így ezeknél legtöbbször a helyi publikációkra tudtunk hagyatkozni.

– Az idővel önálló rendtartományná vált délvidéki terület (Horvátország, Dalmácia, Szlavónia) kolostorairól szinte semmilyen anyag nem áll rendelkezésünkre, holott ezek az épületek alapításuk, építésük idején szervesen kapcsolódhattak a szomszédos magyar területek pálos kultúrájához.

– A magyar rendtartomány kolostorainál is nagy a bizonytalanság. Az említett emléanyagból 41 esetben (46 %) csak az objektum helyét ismerjük (vagy még azt sem), építészeti-értékelhető részletük nincs. Néhány esetben (9 db, 10 %) az illető kolostor olyan rövid ideig volt a pálosok birtokában vagy kezelésében, hogy ezekben önálló rendi építőtevékenységet nem föltételezhetünk. Ugyanígy meg kellett vizsgálni, hogy a más rendektől átvett, már korábban működött intézmények (6 db, 7 %) milyen mértékben épültek át a pálos periódus alatt.

– A látszat ellenére nem szerencsésebb a helyzet annál a 15 emléknél (17 %) sem, ahol az egykori pálos templom (vagy annak egy része) áll, de az újkorban gyökeresen átépítették. Ha megmaradtak is a rend kezelésében, az újkori visszatelepüléskor megfogalmazott életformának ezek a középkori épületek nem feleltek meg, ezért a pillanatnyi igények szerint kellett őket átalakítani. A rend 1786-os föloszlatása után pedig – új feladatot kapván – végleg elvesztették egykori szerzetesi jellegüket.

– A romként megmaradt emlékek vizsgálatánál (25 db, 28 %) vagyunk a legjobb helyzetben. Ezeknél ugyanis az épületnek egy adott periódusbeli állapota töredékében konzerválódott, így a rom a kolostor középkori képét tükrözi.

A kolostorok telepítésében tipikusnak tekinthető, hogy egy adott korábbi egyházi intézményt (kápolna, templom, búcsújáráshely) a környék remetéi gondolnak, majd egy idő után az odatartozásukat jogilag is igyekeznek rögzíteni. A korai templom természetesen idővel nem felelt meg a kolostori funkciónak, ezeket átépítették vagy lebontották. Egykori állapotuk legtöbbször csak ásatásból ismert (Ürög, Köveskút, Budaszentlőrinc, stb.). Mivel a rend által épített kolostori templomokban gyakorlatilag a XV. századig pasztorációs tevékenység nem folyt, a templomok igen kisméretűek. Ebből adódóan a csatlakozó – hagyományos, középpudvaros – kolostor a templom falánál „nem fért el”, ezért gyakori, hogy a nyugati traktus messze kinyúlt a templomhomlokzat síkja elé (Mindszent, Szentpál, Tálod, Újháza, Köveskút, Vázsony stb.). A szabályos kvadrum keleti részén sokszor kiemelt helyiség volt (perjel-kápolna, káptalanterem). Által-

lában ez a keleti traktus volt emeletes, de torony alkalmazására egyértelmű bizonyítékunk nincs.

Díszítmények és faragványok, valamint szerkezetalakítás tekintetében a pálos építészet a magyar középkori fejlődés egészében nem játszott korszakformáló és meghatározó szerepet. Különösen igaz ez a korai, ún. „szükségleti építészet” periódusára, amikor díszítő-művészetről egyáltalán nem beszélhetünk. A XIV–XV. századi főúri és királyi alapításoknál találkozunk a korra jellemző tartószerkezetekkel és faragványokkal. A rend építkezései, műhelyei mindvégig

befogadó szerepűek voltak: átvették az adott kor meghatározó építkezéseinek elemeit. Ebben talán a Mátyás-kor jelent annyiban változást, hogy a befogadott későgótika szerkezet- és formakincsét – leegyszerűsített változatban – közvetítették a környezetükben lévő kisebb építkezésekre, ezzel mintegy konzerválva a magyar későgótika egyes elemeit. A középkori pálos építészet hazai jelentőségét mégsem volna helyes elvitatni, mert a középkor folyamán működött közel száz kolostor egyfajta hidat jelent a „magas” és a falusi kultúra, építészet között.

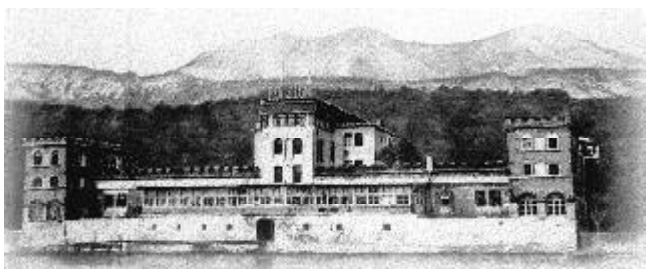
HÍREK, BESZÁMOLÓK

100 ÉVE 1902. augusztus 31-én hunyt el Steindl Imre és néhány héttel később, október 8-án tartotta első ülését a képviselőház a Steindl tervezte Parlamentben, minden idők legnagyobb szabású magyar építészeti vállalkozásában. A kettős évfordulóra az Országház felsőházi társalgójában október elején nyíló kiállítás emlékezik, amelyet az épületbe látogató érdeklődők megtekinthetnek, ezen kívül szakmai tárlatvezetésekre is sor kerül, később meghatározandó időpontokban.

AZ ÉPÍTÉSZET MESTEREI könyvsorozat második kötete karácsonyra jelenik meg: Ybl Miklós munkásságát a Gerle János és Maróty Kata szerkesztette dokumentumkönyv mutatja be a Holnap kiadó gondozásában.

SZÁZ ÉVE, 1902 októberében adták át rendeltetésének a déli Dalmácia első szállodáját a montenegrói tengerparton. Ez az időpont számít az idegenforgalom születésnapjának azon a vidéken. A zelenikai szálloda a magyar kultúrtörténet része, mert kezdeményezője, tervezője és részben bűrtorainak alkotója is Magyar Antal (Buda 1857 – Dubrovnik 1909) volt, a több jeles művészt adó Unger-család tagja. Az ő nevüket viseli a budapesti Magyar utca és a rajta álló híres Unger-ház, Ybl Miklós korai remeke. Magyar Antal építészeti tanulmányokat kezdett, végül jogot végzett és egészségügyi okok miatt kényszerült az Adriára települni. Maga építette családi háza, mely 1899-ben teraszként kiképzett lapos tetővel épült, hamarosan budapesti ismerősök és rokonok átmeneti szállásává vált, szükséges lett egy újabb villa, majd ennek bővítése. Az 1902-re kiépült szálloda különös építmény lett, két végén egy-egy bástyaszerű torony-

A zelenikai szálloda a tenger felől – Magyar Antal terve

nyal, középen egy szinttel magasabbra emelkedő, a tengerpartra merőleges szárnyal, melyeket a lapos, a tenger felé végig üvegezett, hosszan elnyúló sáv fog össze. Romantikus részletképzése leginkább az Osztrák-Magyar monarchia katonai építkezéseire emlékeztet, ami nem csoda, hiszen Magyar Antal huszárkapitányként sok ilyen épületet látott – ahogy erre Magyar Zoltán, az unoka (az emigráció magyar építészetéről írt dolgozatával PhD címet nemrég elnyert építész) részletes leírásában felhívja a figyelmet. Az építés egészen a harmincas évekig folytatódott és a belső dekoráció részét képezték az építető fiának, Magyar Adorjának a falképei is. Az államosítás után szak szervezeti üdülő lett a szállodából, majd mikor erre alkalmatlanná züllött, gyermeknyaraló, végül a polgárháború következtében a jugoszláv haditengerészet központja. Az évfordulós ünnepség talán kimozdítja a holtpontról a hőskorból megmaradt egyetlen montenegrói szálloda sorsát, és az felújítva újra eredeti funkciójában várhatja a vendégeket.

PONGOR LÁSZLÓ, a Pond Kft. statikus mérnöke, aki a Kós Károly Alapítványhoz tartozó építések széles körének tervezett nemegyszer szerkezeti rekordokat megdöntő konstrukciókat, munkásságáért megkapta a Csonka Pál díjat.

VÁNDORISKOLA Szeptember 8-án kilenc építész mutatta be felvételi pályatervét a mesterekből álló zsűri előtt. Közülük öten kezdik vándoriskolás pályafutásukat az Egyesülés cégeinél: Kovács Ábel, Scherer Petra, Szabó Gábor, Tóthfalusi Gábor és Ujj Mészáros Krisztina. Ugyanaznap mutatták be diplomamunkájukat a végzős vándorok: Kertész Attila és Kurucz Szabolcs. Az eseményről következő számunkban részletesen beszámolunk és bemutatjuk a két új vándordiplomás építész.

A KÓS KÁROLY ALAPÍTVÁNY köszönetet mond mindazoknak, akik személyi jövedelemadójuk 1 százalékával támogatták. A 2001-ben ebből a forrásból befolyt 166 669 forintot a Kós Károly egyesülés Vándoriskolája határainkon túlról érkezett hallgatóinak ösztöndíjára fordítottuk. Kérjük, hogy 2003-ban is támogassák ilyen módon Alapítványunk célkitűzéseit. Adószámunk: 19193580242.

A VÉDEGYLET ÁLLÁSFOGLALÁSA

az önkormányzati választások előtt

Bevezetés

A város fizikai lenyomata annak a kultúrának, amely létrehozta és építi, saját belsők, értékeink, ideáink tükörképe. Épületekben, köztereken, ezek elrendezésén keresztül válnak a társadalmi folyamatok, hangulatok láthatóvá, megfoghatóvá. Nem kivétel ez alól Budapest sem, de a kép amit látunk, meglehetősen lehangoló. A város szerves, értékteremtő fejlődésének a századfordulón tapasztalt lendülete az első világháborúval megtört és az ezt követő viharos évtizedekben bekövetkezett sokk, irányváltások egyike sem volt képes elérni, hogy a város újra elkezdje önmagát építeni, szervesen fejlődni. Az elmúlt évtized elején bekövetkezett újabb irányváltás kezdetben e tendencia megtörésével kecsegtetett, de mára látjuk: nem így történt, fővárosunk szétesése folytatódott, sőt, felgyorsult. Budapest, mint társadalmunk tükré széteső, rosszkezdő, frusztrált közösség képét mutatja.

Budapest számára a helyi igazgatás rendszerének decentralizációja, az állami tulajdonmonopólium megszűnése és a központi újraelosztási rendszer leépítése, a magángazdaság lehetőségeinek bővítése, a városba beáramló hatalmas működőtőke-állomány új lehetőségeket nyitott. Ugyanakkor új kényszerek is jelentkeztek részben ugyanezen változások következtében. Az önkormányzati rendszer intézményei – a korábbi szélsőséges központosság miatt a helyi önrendelkezést szűkítő bármilyen megoldástól idegenkedve – a helyi vezetésnek széleskörű autonómiát biztosítottak, de a nagyobb területi egységek, hosszabb távú érdekeiért való együttműködés intézményei kimaradtak a rendszerből. Nem került sor arra sem, hogy kialakuljanak a helyi lakosság érdemi részvételének feltételei az őt érintő döntésekben. A decentralizáció így végtére is a korábbi központi akarat helyett a helyi vezetés kezébe adta a hatalmat, de a rendszer fonákságai miatt ma sem a helyi közösségek akarata nem érvényesül, sem a magasabb szintű érdekek miatti együttműködés sem működik.

Az igazgatás decentralizálása mellett nem ment végbe az újraelosztási rendszer decentralizációja, így a korábbi központi politikai döntések helyett ma az állami támogatásokon keresztül a központi kormányzattól való pénzügyi függés érvényesül. A forráshiány miatti kényszerpályák, a „vállalkozó önkormányzat” tévképzete olyan torz és önpusztító kombináció kialakulásához vezetett, amelyben a helyi igazgatás nem (csak) szabályozza a gazdaságot és a település életét, de gazdálkodóként részt is vesz benne. Ez pedig meggátolja a rövid távú érdekektől független döntések meghozatalát és megteremti a korrupció melegágyát. Így váltak a helyi önkormányzatok a települések legjelentősebb ingatlanügynökségeivé. A globalizációs folyamatok felerősödése következtében beáramló működőtőke, a gazdaság teljesítőképességének növekedése óriási beruházóerőt generált. Az önkormányzatok ahelyett, hogy ezt az erőt a települések fejlődésének szolgálatába állították volna, a rövid távú be-

vételi kényszereknek engedelmessé, koordinálatlan fejlesztéseknek adtak teret – sokszor éppen saját választóik tiltakozása ellenére.

A főváros vezetői részben e tényezők hatására és annak következtében, hogy a multinacionális társaságok földgömbjén Magyarország ma még mindig egyet jelent Budapesttel, a globalizációs folyamatokba való minél intenzívebb bekapcsolódást tűzték ki célul. A jövőképpen Budapest, mint regionális – előbb pénzügyi, mostanság logisztikai – centrum szerepel. Az ennek érdekében folytatott, rosszul értelmezett kinalati politika szinte minden korlátozást nélkülöz a beruházók irányában a befektetések által remélt bevételek megszerzése érdekében.

Kívánatos lett volna a rendszerváltás idején megjelent új lehetőségeket a város szerves fejlődésének szolgálatába állítani. Ennek legfontosabb tényezői a következők:

- *A közigazgatás ésszerűsítése és a helyi közösség érdemi bevonása az őket érintő döntésekbe.* Ez egyrészt a helyi (kerületi, övezeti) és a fővárosi hatáskörök tisztázását jelenti, a jelenlegi mellérendelt és kölcsönösen semlegesítő hatású viszony racionalizálását. A helyiekkel együtt gondolkodó, „közösségi tervezést” megvalósító önkormányzati működés révén pedig biztosítja a valódi öngazdálkodást.

- *A város gyűrűs szerkezetének továbbépítése.* Az infrastruktúra szélsőséges centralizációjának oldása és a belső városrészek zsúfoltságának oldása.

- *A város gazdasági fejlődésének kiegyensúlyozása.* Forrásfeltárás, a tőke bevonása a város számára szükséges, közcélokot szolgáló fejlesztésekbe, emellett a fejlesztések, befektetések számára alkalmassá tenni a túlszűfolt belváros mellett Budapest más, kihasználatlan területeit. Legfőképpen pedig a helyi gazdaság fejlődését, megerősödését elősegíteni.

Az elmúlt évtizedben nem jött létre az együttműködés a Főváros és kerületei között, ami pedig kedvezett annak a folyamatnak, hogy a források nagyobb része a központba, jelesül a Fővárosi Önkormányzathoz került, ami pedig tovább mélyíti az ellentéteket. A fejlesztések összefüggései kaotikussá váltak és hiányzott a problémaorientáltan működő városvezetés. Ez pedig a város szerkezetének szétzilálódásához, az erőforrások elherdálódásához, a helyi társadalom erősödő széteséséhez vezetett. Ennek konkrét tünetei

- a város térszerkezetének „amerikai típusú” alakulása (gépkocsi által uralt terek, a városi élet tematizálódása, területi szétterülés);
- a társadalmi egyenlőtlenségek növekedése;
- erősödő térbeli szegregálódás;
- a lakótelepek fizikai és társadalmi értelemben vett hanyatlása;
- a magasabb jövedelműek menekülése a város zöldövezeteibe és az agglomeráció településeire;
- a külföldi tőke érdektelensége a hazai modernizációban.

A mai tendenciákat leginkább sodródásként, illetve „délamerikanizálódásként” jellemezhetjük. Látható, hogy amennyiben ez a „fejlődési” pálya nem változik meg, a város leépülése gyorsuló ütemben folytatódik. Ugyanakkor korántsem mondható, hogy nem látszanak a megoldás eszközei. Ezek nagy része már tíz évvel ezelőtt is ismert volt és az elmúlt időben egyre több olyan módszer vált ismertté, amelynek révén biztosítható lenne, hogy Budapest újra élhető és szerethető város legyen. Ez a munka e javaslatokat foglalja össze abban a reményben, hogy mihamarabb sikerül majd a gyakorlatban is alkalmazni ezeket. Amennyiben a város a kultúra lenyomata, az itt élőknek áll módjukban, hogy a hosszú távú, közös célokért végzett együttműködés révén nemcsak a várost, de önmagukat is építsék. Budapestet olyan tükörré változtathatjuk, amelyikbe jól esik belenézni.

A könnyebb áttekinthetőség és a gyakorlati alkalmazás elősegítése érdekében legfontosabb javaslatainkat pontokba szedtük. Reméljük, a 2002 őszén megtartandó önkormányzati választások után a helyi vezetés az alább bemutatandó munkaterv végrehajtását mihamarabb megkezdi.

A VÉDEGYLET MUNKATERVE

Javaslat Budapest főpolgármesterének a 2002–2006 közötti időszakra

Olyan fővárost szeretnénk, ahol nyugodt lelkiismerettel nevelhetjük fel gyermekeinket!

- Budapest csak úgy fejlődhet, ha nem növekszik tovább! Vessen véget a zöldterületekkel üzött rablógazdálkodásnak a fővárosban és környékén! A városi élet minőségének javítását, az értékek megőrzését és gyarapítását szolgáló intézkedéseknek biztosítson elsőbbséget!
- Biztosítson hatékony jogi védelmet a fák, parkok, kertek, közterek, erdők és fasorok számára! Védje meg a villanegyedek és kertvárosi részek zöldövezeti jellegét! Gondoskodjon összefüggő zöldterületi hálózat megteremtéséről!
- A beruházásokat terelje a rossz környezeti állapotú, felhagyott ipari területek (barnamezős fejlesztések) irányába!
- A történelmi városrészek rehabilitációja során ösztönözze e városrészek karakterének megőrzését a meglévő épületállomány felújítása mellett!
- Ne épüljön több bevásárlóközpont a budapesti agglomeráció területén! A kereskedelem fejlesztése során részesítse előnyben a helyi vállalkozásokat, a főváros környéki mezőgazdasági termelők piacra jutását! Ösztönözze a bevásárlóutca, helyi városközpontok fejlesztését!
- Állítsa helyre a főváros és a Duna kapcsolatát! A pihenési és idegenforgalmi célú fejlesztések érdekében csökkentse a közúti kapacitást a folyó partjain!
- A közterületek közösségi, és ne pusztán közlekedési célokat szolgáljanak! Új utak építése helyett a régiek karbantartását szorgalmazza! A 4-es metró megépítése helyett az erőforrásokat összpontosítsa a meglévő tömegközlekedési hálózat felújítására és fejlesztésére, különös tekintettel az elővárosi vasúthálózat kiépítésére! Mielőbb hozza létre a Budapesti Közlekedési Szövetséget!
- A közlekedés tervezésénél a fő cél a motorizált közlekedési igények csökkentése legyen! A gyalogos, kerékpáros és kö-

zösségi közlekedés élvezzen előnyt az autózással szemben!

- A fizető parkolás teljeskörűvé tételével és autómentes zónák kialakításával tartsa távol a belvárostól a felesleges gépkocsiforgalmat! Fásított közterek alá ne épüljenek mélyparkolók!
- Az érintett lakossággal egyeztetve szorgalmazza az M0-s autópályát keleti szakaszának megépítését a gödöllői átkötéssel! Utasítsa el az M0-s északi és nyugati szakaszának építését!
- Hozzon szigorú intézkedéseket a lég-, zaj- és fényszennyezés, valamint a káros elektromágneses sugárzások csökkentése érdekében!
- Korlátozza a reklámok, különösen az óriásplakátok elhelyezésének lehetőségét a közterületeken!
- Ösztönözze a keletkező hulladékmennyiség csökkentését! Alakítsa ki a szelektív hulladékkezelés működőképes rendszerét! Az árusítóhelyeket kötelezze a kereskedelmi csomagolóanyagok visszagyűjtésére!
- Az energiagazdálkodásban a takarékoság és a hatékonyság javítása legyen az elsődleges szempont! Korszerűsítse a távfűtési rendszereket!
- A döntések előkészítésében az érintetteknek biztosítson érdemi részvételi lehetőséget!
- A városfejlesztési törekvések összehangolására alakuljon az egykori Fővárosi Közmunkák Tanácsához hasonló testület!
- A jogszabályok betartását a jelenleginél sokkal szigorúbban ellenőrizze, a szabályok megsértőit pedig hatékonyan büntesse!

(Kezdeményezte a Védegylet 2002 augusztusában. A fenti követeléseket támogatja a Levegő Munkacsoport.)

Zárszó

Budapest kelet-európai múltja és a sokszerűen teret nyert nyugati fejlődési modellek ötvözete olyan koordinálatlan, kaotikus folyamatokat indított el, amelyek következtében az elmúlt évtizedben a város fizikai és társadalmi szétesése felgyorsult. Ugyanakkor a nyugati nagyvárosok fejlődésének negatív tapasztalatai, valamint adottságaink, lehetőségeink felmérése alapján látható, hogy rendelkezésre állnak azok a módszerek, amelyek segítségével ismét otthonunkká alakíthatjuk Budapestet, ahol jó élni. A fentiekben bemutatottakat a tennivalókat a gazdasági fejlődés, a térszerkezet, a közlekedési rendszer, a zöldterületi politika és a környezetvédelem egyéb területeinek alakítását illetően, amelyek reményeink szerint egy kiegyensúlyozott fejlődés garanciáját jelenthetik. Úgy véljük, nem késő a jelenlegi tendenciákat módosítani – az elmúlt tizenkét évben tapasztalt leépülés talán egy új, élhető város születésének fájdalma; a korábbi rendszer összeomlásából és az új erők megjelenéséből adódó zűrzavaros átmenet időszaka.

A problémák és megoldások ismeretében nem tehetjük meg, hogy továbbra is engedelmessé váljunk a „befolyásolhatatlan külső erők” hatalmának. Ennek kulcsa az itt élők alkotó együttműködése. Ez másképpen nem képzelhető el, mint a társadalmi konszenzus kialakításával a fejlődés szükséges irányairól és eszközeiről, pusztán jogszabályokkal nem irányíthatók a folyamatok. A szakmai szempontból „megfelelő” megoldások csak akkor alkalmazhatók a gyakorlatban, ha azokat mind a helyi közhatalom, mind a helyi emberek elfogadják. Ezért kulcsfontosságúnak tartjuk a helyi vezetés érdemi együttműködését a polgárokkal a közös egyetértéssel meghatározott hosszú távú célok érdekében.

TEA & COFFEE PIAZZA PROJECT 2000

Ekler Dezső az új Alessi-project közép-európai résztvevője

Az Alessi cég újra megszervezte híres Tea & coffee piazza projektjét, amelynek eredményeiből most szeptembertől kaphatnak először ízelítőt a Velencei Építészeti Biennálé látogatói. A teáskészletek tervezésére felkért nemzetközi híru építészek közé Közép-Európából Ekler Dezsőt hívták meg.

1979 és 1983 között zajlott az Alessi cég történetének egyik legjelentősebb design-projektje, amely „Tea & coffee piazza” elnevezéssel vált ismertté. Az Alessandro Mendini közreműködésével szervezett akció a design új útjainak felfedezését tűzte ki célul egy olyan időszakban, amikor a 60-as és 70-es évek olasz „bel designja” kifulladásban volt, és egyre erőteljesebb nyomás jelentkezett a „Made in Italy” nemzetköziesítésére.

Olaszországban a designt történetileg az építészet gyermekének tekintik, ezért az Alessi cég úgy döntött, hogy a design új távlatainak kutatására 11 olyan „fiatal” építész hív meg, akik azt megelőzően nem foglalkoztak formatervezéssel. Az azóta legendássá vált névsor: Robert Venturi, Michael

Graves, Richard Meier, Stanley Tigerman, Hans Hollein, Charles Jencks, Kazumasa Yamashita, Oscar Tusquets, Paolo Portoghesi, Aldo Rossi és maga Alessandro Mendini.

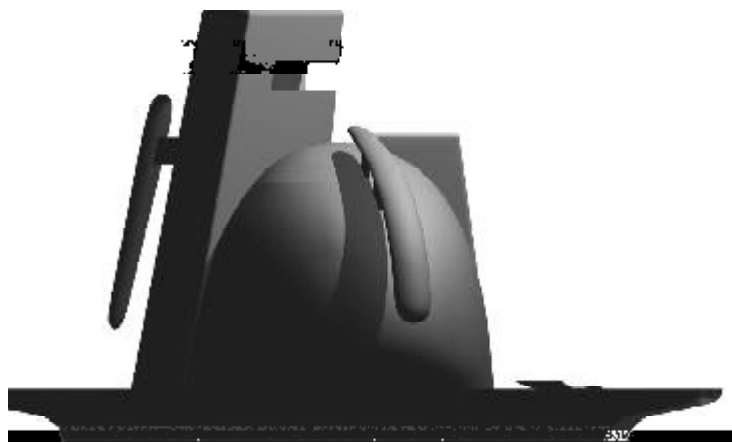
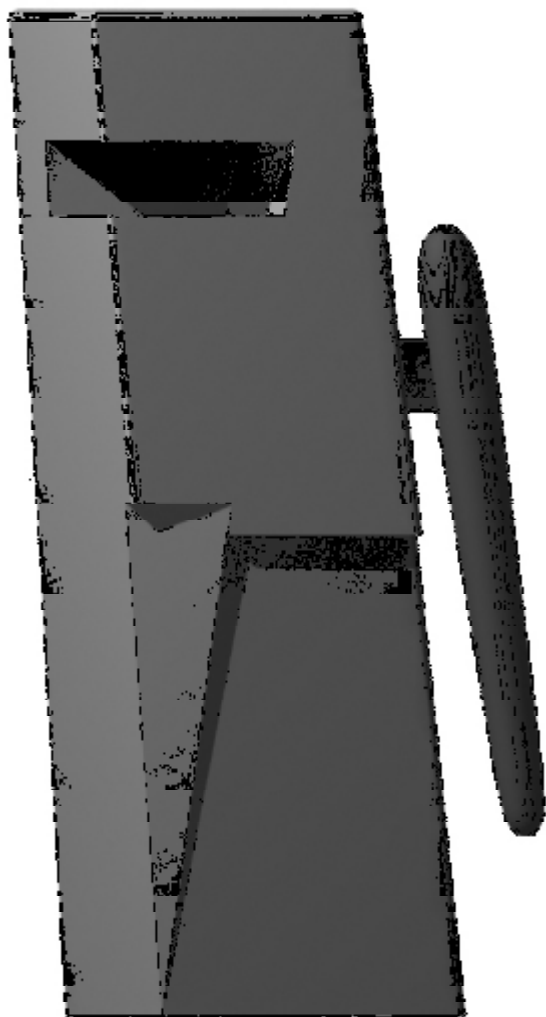
A „Tea & coffee piazza” projektet rendkívüli érdeklődés kísérte. A készleteket egyidőben mutatták be 1983 őszén Milánóban és New Yorkban. A róla szóló könyv, amelyet az Alessi cég a Shakespeare & Company céggel közösen adott ki, 7 kiadást élt meg, és még mindig nagyon keresett tanulók és kutatók körében. A „Tea & coffee piazza” készletek különböző darabjai számos múzeum gyűjteményének részei szerte a világon (a londoni Victoria és Albert Múzeum tulajdonában megtalálható a 11 készlet teljes kollektívója), két teljes kollektívó pedig folyamatosan utazik a világon kiállításról kiállításra. A résztvevők közül Rossival és Graves-szel gyümölcsöző együttműködése alakult ki a cégnek, s ez a 80-as évek designjában meghatározó termékek sorozatához vezetett.

A mostani „Tea & coffee piazza 2000” projektnek hasonlóak a céljai, mint 20 évvel korábbi elődjének. Mendini szavaival: „Ugyanazt az ötletet vettük elő, gondolván, hogy az akció megismételhető. Az előző projekt jelentős szerepet játszott a nemzetközi design radikális átalakításában, ugyanezt várjuk ettől az új kísérleti munkától is. A tea- és kávé-készlet olyan életképi és tipológiai egység, amely érintetlen maradt az idők folyamán, s amelynek történetét mindig a formanyelvi és technológiai kutatások alapjának tekintették.”

A 2000 második felében indult projekt munkaközi prototípusait — Deyan Sudjic, a Domus magazin és a Biennálé igazgatójának javaslatára — most a 2002. szeptember 7-én nyíló Velencei Építészeti Biennálé olasz pavilonjában láthatják az érdeklődők.

Eredetileg felkérték a munkára Peter Zumthort és a Herzog & De Meuron párost is. A teás-kávé készlet tervezők végleges névsora mostanra alakult ki. Akiknek a tervei tehát Velencében láthatók:

Massimiliano Fuksas & Dorian Mandrelli / Dominique Perrault / David Chipperfield / Future Systems / Will Alsop / Juan Navarro Baldeweg / Wiel Arets & Associate / Ben van Berkel & Caroline Bos – UN Studio / M.V.R.D.V. / Ekler Dezső / Greg Lynn – FORM / Vito Acconci / Morphosis / Kazuno Sejima & Ryue Nishizawa – SANAA / Shigeru Ban / Gary Chang / Denton – Corker – Marshall / Tom Kovac / Zaha Hadid / Rem Koolhaas / Jean Nouvel / John Pawson / Toyo Ito

BESZÉLGETÉS EKLER DEZSŐVEL

Az organikus építészeti mozgalom tudatosan törekszik társadalmi szerepvállalásra. Minek köszönhető ez a mentalitás?

A magam részéről ezt nagyon egyszerűen gondolom. Ele mi és az idővel nem változó tény az emberi együttélésben a munkamegosztás. Az egyik ember tud valamit, amit a másik nem, az egyik ember a másiknak megcsinál valamit, és a másiktól kap valamit, amit ő nem tud előállítani. Minden ember talál valamit, ami az ő dolga, amivel a többit szolgálja. Ha valaki értelmiségi, művész, akkor a létének alapja semmi más, mint hogy valamit tud, amit a többiek nem tudnak, és fölkészültsége révén szolgálatot nyújt. Ezért értelmiségi, beavatott vagy kiválasztott: valamit el kell végeznie, amire a többieknek szükségük van, amit a többiek nélküle nem tudnak elvégezni. Ha pedig azt veszem – és ez már nem örök szabály, hanem a mai világ ténye –, hogy ennyire fölborult és eltorzult az emberi együttélés, akkor az értelmiségi feladatát – nagyon egyszerűen – a gyógyításban kell látnom. Számára az a feladat adódik, hogy a lehető legnagyobb leleménnyel és odaadással próbáljon jobbitani a dolgokon, olyan mértékben, amennyire a többiek életében a maga tevékenységével részt tud venni.

Tehát nincsen elvont művészeti eszme, mert a művészeti eszme is az emberekért van. Nincsen kétféle művészet. Az elvont művészeti eszme létező és életképes, ha az embereknek valamiért szükségük van rá, ha csak hosszú távon is, de jobbit vagy változtat az életben.

Ebbe a gyógyító munkába nyilván a szakmai élet, az építészet gyógyítása is beletartozik?

Egy virágos rét láttán gondolhatja az ember, hogy fölzántva abban kukoricát tudna termelni. De okosabban gondolkodik, aki a rét ökológiáját próbálja megismerni és igyekszik élni hagyni minden egyedet. Legfeljebb jó időben történő kaszálással befolyásolja a vegetációt, hogy a különféle vegyszerektől elszaporodó gazok ne kezdjék el uralni a nemes virágokat, amelyek ott élnek. Így gondolom az építészeti közélet alakulását is. Minden megerősödő fiatal tendenciában és iskolában megcsodálni való egyedet látok, s akkor jó, ha minél inkább kibontja a szirmait, és pompázik. Ettől szép egy virágos mező. Nem kell oda mélyszántás meg kombájn és főleg vegyszerek nem kellenek.

Egy egyszerű emberi lakóház mitől organikus?

Nem biztos, hogy szerencsés az organikus jelző. Olyasmit jelent, hogy valami szervesen fejlődött vagy hogy egészséges, hiteles. Én úgy értem a szerves építészetet, hogy az épület keletkezésénél szerepet játszó tényezők közül a lehető legtöbbet érvényesíteni kell hagyni, azaz a lehető legtöbb szempontot kell tudni figyelembe venni, majd érvényre juttatni.

A nehézség ott kezdődik, hogy a tényezőket osztályozni kellene, hogy melyek az egészségesek és melyek azok, amelyek – ennél a hasonlatnál maradva – betegséget hordoznak. Mondhatjuk például, hogy a telekspekuláció torz dolog, csak hogy 2-3 ezer éve meghatározza a városok morfológiáját. Valószínű tehát, hogy nem járok el okosan, ha a telekspekulá-

cióban csak torzító tényezőt látok. A ház helyének geográfiáját, építészeti tradícióit, az építeni akaró közösség szándékait, vágyait, a helyi technológiát; mindent bele kell kalkulálni az építésbe. Ezáltal adom meg az esélyét annak, hogy ami ott létre akar jönni, az szervesen fejlődjön ki.

Ebből következik, hogy formai kánonja vagy stílusbeli jellemzői nem lehetnek a szerves építészetnek. Azok már csak a lehetséges megjelenési formái egy ilyen szemléletnek. Innentől válik nehezzé a dolog, mert mindez a szempontrendszer kereszteződik mégis valami művészi, alkotói akarral. Fülep Lajos kifejezésével élve ezt „formaproblémának” lehet nevezni. Egy valamirevaló művész az egész életét egy formaproblémára teszi föl. A formaproblémán keresztül értelmezi mindazt, ami számára a világ, és ami számára a mesterség. Itt nyilvánvaló ellentmondásra találunk, hiszen a szervesen kifejlődő épületet egy építőművésznek kell kihordania. Ez természetes ellentmondás. Én például az előbbieket szerint próbálom gyakorolni a mesterségem, miközben az elmúlt tíz évben a legtöbb házamat elipszishenger formájúra rajzoltam.

Most lényegében az építészet funkcionális alapjairól beszél. Hogy lehet, hogy mégis valami egészen más hangulat szerint, mint amit megszokhattunk funkcionalizmusként a XX. századi művészetteóriákból?

A funkcionalizmus pusztán egy poétika védjegye. Senki nem gondolja, hogy a barokk vagy a középkor építészete diszfunkcionális lett volna. Ha valamelyik épület nem lett volna funkcionális, akkor meg sem épült volna. Ellentmondásokkal is meg lehet ezt világítani. Egy reneszánsz vagy egy román épület használati és szerkezeti szempontból sokkal flexibilisebb, átalakíthatóbb, többféleképpen belakható, mint a legtöbb XX. századi funkcionalista épület. Egy lapos tetős CIRPAC épület a 30-as évekből a Rózsadombon funkcionálisan sokkal egyoldalúbb, kötöttebb, mint egy múlt század végi eklektikus lakóház, amit az elmúlt száz évben ötvenféle módon át lehetett alakítani. Ilyen szempontból melyik a funkcionálisabb? A panelház, ami a funkcionalizmus csúcsa volna, 99.9 százalékban átalakíthatatlan. Ezzel szemben egy vidéki lakóház 60-70 százalékban átalakítható. Az ablakait meg lehet nagyobbítani, a főfalait át lehet törni, a válaszfalait odébb lehet rakni.

Mi a funkcionalizmus? Valójában poétika, amely egy használati ideából próbált poézist csíholni. A legtisztább kritikáját Aldo Rossi adta meg a 60-as évek végén. Azt mondta, bizonyíthatóan kevesebb alapforma van mint funkció, tehát kizárt, hogy a forma kövesse a funkciót. Példa erre – érvel ő –, az egész történeti építészet, amely mutatja, hogy egy geometriai alapállásból szerkesztett palota mindenféle használatot és funkciót képes fölvenni. Míg fordítva: az adott funkcióra rá szabott ruha a használat változásait nem képes követni.

Az organikus építészetben olyan szempont is érvényesülni látszik, amit egyáltalán nem is tartunk funkcionális szempontnak. A szimbolikus formálásra gondolok.

A szimbolizmus rejtett vagy kevésbé rejtett módon mindenképpen benne van az építészetben. Kikerülhetetlenül, mint a festészetben is. Már maga a képkeret, a vászon kontúrja is szimbólum, amit láthatok szemnek, nagyítónak, ablaknak, kapunak, idézőjelnek vagy bárminek. Egy épület is, bármilyen művészi szándékkal jön létre, kikerülhetetlenül szimbolikus jelentéseket hordoz. Inkább arról van szó, hogy bizonyos építészeti felfogások – és ez a modern korra jellemző –, próbálják tagadni, elfolyani ezeket a jelntéseket. Tudatlanokká válnak és öntudatlanul alkalmazzák a szimbólumokat. Ezzel szemben az organikus fölfogás tudatosan és hangsúlyosan alkalmaz archetípusokat. Bizonyos térbeli helyzetek; a kapu, a fal, a tükör vagy a lépcső természetadta módon bírnak szimbolikus jelentéssel. Például a kapu a beavatásnak, az átváltásnak a helye, térbeli helyzete. Egy kaput meg lehet fogalmazni sasokkal és kapubálványokkal, vagy lehet úgy is, hogy nem jelzem külön a kaput, hanem pusztán egy lyukat készítek az üvegfalra. De az átlépés ez utóbbi esetben is szimbolikus erővel bír. Csak ügyetlenül, műveletlenül van megfogalmazva, míg a másik művelten, hangsúlyosan, fölfokozott erővel van kibontva. Ebben lehet nagyokat tévedni. Itt kezdődik a giccs világa, ha valaki műveletlen, ügyetlen és rosszul csinálja meg a dolgot. Itt kezdődik a hazugság terrorja.

Például: a belépés, a beavatás mozzanatát egy függőleges hatású, magas nem túl keskeny kapuval lehet a leginkább modellezni. A modernizmusban többnyire vízszintes jellegű, lapos, nagyon széles és nagyon alacsony a kapu, ami fölött iszonyatos súlyú előtető lebeg. Olyan, mint egy várkapu bármely pillanatban lecsapódó függőhídja. A modernizmus a kapu-archetípust ilyen fenyegető hatással bontja ki. Amikor egy repülőterre úgy érkezünk, hogy 2,2 méter belmagasság alatt egy 10 méter széles üvegajtón kell bemenni, ami fölött 20 tonnás betonkonzol lebeg, akkor egy gyereknek, de egy felnőttnek is, veszélyérzete támad. Hiszen a kinti szabad térből, a Nap alól megy be egy hatalmas belső térbe – ami adott esetben fölemelő lehet mint egy templom –, a külső istenteremtette térből a belső emberteremtette csodába, ezért körülbelül tudhatja, hogy milyen kapun kell bemennie. A repülőter betonmonstrum alatt fekvő kapujánál valamiféle tévesztés áll fenn tehát az építészeti szimbólumok terén.

Hogy érti azt, hogy a szimbólumok természetadta módon működnek?

Azért működnek természetadta módon, mert a kozmosz, a világ és benne az ember felépítése, térbeli alkata adott. Mindaz, amit térbeli szerkesztményeként az ember köré rakunk, a természetadta fölépítettségéből eredő szabályoknak van kitéve. Ha húzok egy falat, akkor ez úgy határol engem a tér többi részétől, mint ahogyan én magam is határolt vagyok a bőröm, az aurám által, az időben véges életem által a világ többi részétől.

Amikor a világban a magam helyét modellezem, akkor ezt bizonyos határoltság révén tudom megtenni, mert a tudatom véges, az életem időben véges, a térbeli fölépítettségem és az engem körülvevő emberek száma is véges. Egy fal fölépítése mindig alkalmat kínál arra, hogy ezt a határoltságot modellezem. A tradicionális korokban az elemi építmények a jurtától a templomig a kozmikus és természetadta modellt képezték le. Az építészeti alapesztusok, archetípusok rendre ebből vezethetők le. Ilyen az előbb említett kapu, vagy a vonulás mozzanata, amely az emberi élet időbeliségének mo-

dellje. Az emberi együttélés legtöbb formája is vonulásszerű dramaturgia szerint zajlik, megérkezésekkel. Megérkezünk a szenteléshez, a tűzáldozathoz, a halálhoz és egyéb alaphelyzetekhez. De folytathatnánk a fölfelé nyitás elemeivel, a magasabbrendűhöz való fordulás modelljével, vagy az ablak, a nyílás képleteivel. A történeti építészetet elemezve látható, hogy az újkor építésze vakká válik ezekkel az alapelemekkel szemben. Téveszteni kezd, elhibázza a dramaturgiai lépéseket. A hagyomány komplex tudásként hordozta ezeket a paraszti építészettől a templomépítészig, s ez mára semmivé vált ugyanúgy mint a mezőgazdaság, a költészet vagy az étkezés tradicionális tudása.

Az alapelemek egyetemessége hogyan jelenhet meg a kortól függően változóként?

A középkori és a reneszánsz építészet összevetésével tudnám ezt bemutatni. A román építészet az aranymetszést, az okkult számmissztikát magától értetődő módon alkalmazta. A reneszánsz a régi pitagoreus számmissztikát már intellektuális, kvázi tudományos ambícióval próbálta alkalmazni. Ha összevetünk egy V-VI. századi korakeresztény keresztelőkápolnát egy reneszánsz centrális templomocskával, látszólag ugyanazt az épületet látjuk, ugyanazokkal az arányokkal, mégis két egészen különböző világba vezetnek. Az egyik egy nem ösztönösen, hanem nagyon mély tudással megalkotott épület, a másik pedig intellektuális csinálmány, aminél félreértett archaikus szabályok szerint, bár mély művészi intuícióval próbálták a világot újból összerakni. Bizonyos értelemben a reneszánsz templom már az emlékezetvesztés modellje.

Mi az organikus építészeti mozgalom szerepe?

Lényegében 2-3 fontos alkotó szándékait azonosítjuk művészeti mozgalomként. Az organikus fölfogás a XIX. századtól létező szellemi áramlat. Kezdődik a Ruskin-Morris féle preraphaelita mozgalommal, folytatódik Sullivanen át Wrightig, a gödöllői művészteleptől Kós Károlyig és Makovecz Imréig.

A lényege, hogy az iparosítással és kapitalizálódással elsekélyesedő társadalommal szemben a művészi alkotásban keres alternatívát. Ezért antikapalista, vagy antiindustrialista ez a fölfogás, mint az Arts & Crafts mozgalom. Meg akarja tartani az emberi tevékenység teljességét, komplexitását, tradicionális mivoltát a kézművességgel, a Gesamtkunstwerkkel. Tradicionális mivolta révén nemzeti érzéssel párosult, ez mutatkozik meg Lechner és Kós Károly építészetében, és általában a nemzeti romantikában, mint a finn, német, horvát, magyar és szlovák építészetben is. Eközben az industrializmus mérge egyre jobban áthatotta a társadalmat, ez a mozgalom egyre szűkebb területen tudta megtartani az érvényességét. A két világháború között annyira legyengült, hogy a modernizmussal és a haditársadalommal szemben csak leszűkülő értelmű népiességként tudott fennmaradni. Ekkor kapott erős impulzust Wrighttól és Rudolf Steiner antropozófiájától. Azt kell mondanom, hogy ma az európai organikus építészetnek legerősebb vonulata az antropozófus építészet, akár a svéd, holland vagy németországi organikus iskolákat nézzük. Ilyen Makovecz Imre építésze is, akinek a munkásságából a magyarországi organikus építészet kibontakozik, és a Makovecz-tanítványoké is. Ennek aztán számtalan hatásterülete van az építészetén kívül a tradícióhoz kapcsolódó gondolkodásban: a néprajztól és táncmuzikálig a populáris vidéki építészig, és más művészeti ágaktól egészen a mindennapi életig. (2000.)

**SÁROS ANDRÁS: A JÁSZBERÉNYI FŐ-
TEMPLOM TÖRTÉNETE** – A Keresztény Értel-
miségiek Szövetségének jászberényi csoportja
kiadásában októberben jelenik meg Sáros András
(1912-1983) festőművész, tanár többéves kutató-
sát összefoglaló műve archív rajzokkal, tervekkel,
fényképekkel és Sáros László új felvételeivel.
Sáros András bevezetőjéből idézünk:

„Jászberény legkiemelkedőbb mű-
emléke a főtéren álló, Nagyboldog-
asszonyról elnevezett főplébániatemp-
lom, vagy ahogy a berényiek inkább
mondják *Nagytemplom*, vagy *Főtemp-
lom*. A Nagyboldogasszony elnevezés
régóta keletű, a hódoltság kori török okle-
velek is így nevezik. A Nagytemplom
név a XVIII. század második harmadá-
ból származik. Ilyen elnevezéssel külön-
böltették meg a városok azonos vallá-
sú templomaikat. Jászberényben első-
sorban a ferencesek templomának
megkülönböztetésére szolgált a *Nagy-
templom* elnevezés. A templom *Fő-
templom* elnevezését 1948-ban rendel-
te el az egrí érsek, akkor, amikor megala-

kult az új, ferences plébánia. A mai templom 1782-
ben készült. Adataink vannak azonban arra, hogy
a főtemplom helyén már jóval korábban középkori
csúcsíves templom állt, de amelynek történetéről
már jó 200 éve sem tudtak semmit. Az 1766. évi
Canonica Visitatio azt állapította meg az ősi temp-
lomról: *Találtunk a városban szép templomot,
amely tágas ugyan, de a hívők számát
tekintve nem elég nagy. Szilárd anyag-
ból készült. A templom első felépítésé-
nek idejét senki sem tudja.* Ebből a
templomból egy darab követ sem ismer-
ünk, csupán feljegyzésekből tudjuk,
hogy 1772-ben földrengés tette tönkre
és 1774-ben le bontották. Anyagát min-
den bizonnyal beépítették az új temp-
lomba. A régi templom története szoro-
san összefügg a jászok viszontagságos
történetével. Láthatta a város kialaku-
lását, a török időkben a helység gyakori
pusztulását, lakatlanná válását. De mind-
annyiszor kijavították, átalakították, míg
aztán átadta helyét a jobb viszonyok
között épült, sokkal nagyobb, díszesebb
barokk templomnak.”

HUSZADIK SZÁZADI DOKUMENTUMOK

Z. Tóth Csaba

JEGYZETEK CECIL RHODES *HITVALLÁSÁHOZ* ÉS A *ROUND TABLE CSOPORT* TEVÉKENYSÉGÉHEZ

„Az álmodozók mozgatják a világot. A gyakorlati emberek azzal vannak elfoglalva, ami gyakorlatias, és nem láthatnak túl saját korukon. Az álmodozók és látókok csinálták a civilizációkat. Bár megpróbáltatást jelent az álmok megvalósítása, ez teszi gazdagabbá az életünket. A ma álmából a holnap szokása lesz.” Cecil Rhodes

Rhodes huszonnégy éves fiatalemberként vetette papírra sajátos *Hitvallását* (*Országépítő*, 2002/2). Abban az életkorban, amikor az ember – mint Rudolf Steiner kutatásaiból érthetővé vált – a hét éves életszakaszok során elsőként ébred saját egyediségének, *én-jének* tudatára (a 21-28. életévek között; ma ez valamivel korábban kezdődik).

Érdekes, hogy Rhodes „ébredése” kezdettől összekapcsolódott hazája, Anglia birodalmi terjeszkedésének ideájával, beleébredt ebbe az álomba. Ezt az ideát saját angolszász fajának mindenek fölé helyezéséből fakadó eszmék, érzések táplálták, amikor megfogalmazta: *„Állítom, hogy mi vagyunk a legkifinomultabb faj a világon, és ha a világ minél nagyobb részét lakjuk, ez annál jobb az emberi fajnak”* vagy: *„A vallásban való hit hanyatlóban van, a fajban való hit azonban teret nyer – ez az egyetlen hit maradt. Én hiszek a fajban, hiszek a népemben.”* Ennek ismeretében azt is mondhatjuk, hogy Rhodes mindjárt *én-fejlődése* kezdetén az angolszász néplélek egyik leghívebb képviselőjének, reprezentánsának bizonyul, hiszen ez a felfogás végigkíséri Anglia egész történelmét. Tény, hogy az általános emberiből a legtöbbet az indogermán-kelta eredetű angolszászok hordozzák magukban, sajátos hajlammal a földi viszonyok anyagi, társadalmi megszervezésére, eszközként való használatára, azonban minden spiritualitás, átfogóbb szemlélet iránti fogékonyság nélkül. Ez egyben előrevetíti birodalmi álmaik végét is, hiszen az emberiség csupán átmenetileg (kb. 1400-1900 között) igényelte jogosultan a magasabb szellemiség tapasztalása nélküli világfelfogást, a materializmust, ami nem felel meg a teljes valóságnak, s ami egy teljes valóságot figyelembevevő szempontból évtizedek óta túllent érvényességének hatókörén, ma már valójában illegitim, egészségtelen jelenségnek számít. A nyugati emberiség jelen korszakában ugyanis (körülbelül az 1870-es évektől) elindult egy benső ébredési folyamat, amely még nem tudott a maga valódi formájában, csak áttételesen a felszínre törni, de amely az elkövetkező évszázadokban meghozza számunkra gondolati-lelki életünk szellemi forrásainak észlelési képességét és ezzel a szellemiség létezésének újrafelfedezését a világban és az emberben. Épp ezen felébredés küszöbén fejtették ki legerősebben hatásukat az ellene ható erők a XIX-XX. századi világtörténelemben, és ezen ellenerők az

emberiséget egyfajta kamaszkorban, a magasabb szellemi-morális értékek elleni lázadásban igyekeznek visszatartani.

Rhodes faji öntudatát természetesen nemcsak a birodalmi álom, hanem a gyakorlatiasabb összefüggések is erősítették, a néhány év alatt és nem kevés szerencsével szerzett hatalmas vagyona, melyhez dél-afrikai gyémánt- és aranybányái révén jutott. Tudatában volt annak, hogy pénzzel mindent el lehet érni a világpolitikában, mint írja: *„pénz és támogatások visszatartásával”* el lehetett volna kerülni az orosz-török háborút (1877-ben az oroszok Konstantinápolyig nyomultak előre, amikor az angol flotta megállította őket; ez a háború is közrejátszott abban, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia az 1878-as berlini kongresszuson felhatalmazást kapott Bosznia „békefenntartó” jellegű annektálására, amit később, az I. világháború kirobbantásánál furcsa mód szemére vetettek az antant hatalmak). Rhodes-nak ez a megjegyzése arról árulkodik, hogy hitt benne: pénz és támogatások, valamint megtévesztő propaganda, titkos diplomácia segítségével konfliktusokat, háborúkat lehet kirobbantani, melyek végkimenetelét Anglia a saját hasznára fordíthatja. Rhodes ebben a szellemben szervezte meg titkos társaságát az angolszász faj viláгурalmának megvalósításaért, ezért volt szükség a titkosságra. Ezek a gondolatai jelen voltak már a búr háború hátterében, nemkülönben az I. világháború előkészítésénél, majd kirobbantásánál, amiben a Rhodes-Milner-féle *Kerekasztal Csoport* és amerikai filialiéi döntő szerepet játszottak csakúgy, mint a későbbi trianoni békediktátum által Közép-Európára és főként Magyarországra zúdított tragédia színrevitelében. A XX. század világtörténelmi eseményeit tekintve – egészen az Európai Közösség vagy Unió kialakításáig menően – érthetővé válnak Rhodes alábbi szavai Anglia befolyásának, „eszmei” határainak kiterjesztéséről: *„Nem hagyhatunk fel az erőfeszítéseinkkel, míg civilizációnk és népünk el nem éri a Mediterráneum partjait... Addig sosem állhatsz meg. Ha nem lépsz tovább, az egyetlen a meghátrálással.”* Ez a lényegében antiszociális gondolat, mely szerint „ha nem terjeszkedünk, visszahanyatlunk”, megjelenik azután az amerikanizmusban, amely átvette az angol missziót: *„Az egész világnak az amerikai rendszert kellene elfogadnia. Mert az amerikai rendszer csak akkor maradhat életben, ha az egész világ rendszerévé válik.”* – mondotta Truman elnök a NATO megalakulásakor. Rudolf Steiner rávilágít az 1917-ben már jól látszó világpolitikai helyzet kezdeményeire: *„A Közép-Európában megtalálандó irányvonalak alapuljanak annak belátásán, hogy mit akar az antant, mert a legszörnyűbb tévutakra vezet, ha hagyjuk elkápráztatni magunkat attól amitmond... Nyugaton az anglo-amerikanizmus uralmát az emberiség felszabadításának és demokráciá-*

nak nevezik. Ennek a ... képtelen morális köntösbe bújtatott, magától értetődő faji egoizmusnak a következményeivel szemben csak Közép-Európa saját, a tények teljes igazságára irányuló beállítottsága lehet hatékony" (Memorandum, 1917. Országépítő, 1996/2). Az I. világháborús antant-hatalmak taktikáját világosan látták a korabeli magyar politikusok is, köztük a Monarchia utolsó külügyminisztere Andrássy Gyula: „Antant-ellenes állásfoglalásunknak tehát csak egy magyarázata lehet, és ez az, hogy az antant hamis lobogókat használ, s más célokért küzd, mint amilyenekről folyton beszél.” (gr. Andrássy Gyula: *A világháború problémái*, 1916.) E hamis lobogók, hamis jelszavak, melyeket elsősorban az anglo-amerikai hatalmak sugalltak, a következők voltak: a népek szabadsága, a kism nemzetek védelme, a politikai egyensúly, a militarizmus elleni harc. „Tisztán látunk ellenségeink motívumába és tudjuk, hogy imperialisztikus politikai célok rejtőznek a hangzatos szép frázisok mögött.” (Andrássy, uo.) A göggel párosuló kegyes hazudozásról, mint az angol ember évszázados sajtóságáról Thomas Carlyle így ír *History of England* című munkájában: „Tény az, hogy minden, amit kormányunk tesz, amit mi teszünk és amit beszélünk, nem egyéb, mint a hazugság, az álszenteskedés és az elkopott közhelyek a szövevénye.”

A legmeglepőbbnek tűnik azonban, hogy titkos társaságához a mintát Rhodes a jezsuita rendben és a katolikus egyházban, mint hatékony szervezetekben látta, míg a hagyományos angol szabadkőművességről, melynek közvetlenül Hitvallásának megírása előtt tagja lett, tulajdonképpen szálnalmas képet fest. Ez utóbbi azonban megtévesztő, hiszen Rhodes társasága és a köművesség között feltétlen eszmei kapcsolat áll fenn, és a szabadkőművesség a Rhodes által elképzelt világrend előszobájának tekinthető, melyben a kulturális, hatalmi és gazdasági elit sajátosan kilúgozott, szellemtelen világvallását, világnézetét készítik elő örök időkre. Nincs jelentősége, hogy ezt a francia eredetű, balliberális Grand Orientben, vagy az arisztokratikus angol páholyokban teszik, a cél azonos. Hogy megérthessük a történelmet, ehhez mindenekelőtt az szükséges, hogy a szavaktól, címkézéstől, a felszíntől eljussunk a reális erők szemléléséig.

Rudolf Steiner a *Történelmi szimptomatológia* című előadássorozatában (1918) és másutt is értelmezte azokat a belső rokonvonásokat, amelyek alapján megérthetjük, miért vehette mintának Rhodes azt a jezsuitizmust, amely tulajdonképpen a legélesebb ellentétben áll a szabadkőművességgel (bár számos példa van rá, akár az itáliai P2-páholy botrányaival kapcsolatban, hogy jezsuiták, vatikáni főpapok beléptek a szabadkőművességbe). Steiner tömören jellemezte ezeket a hasonlóságokat az általa páholy-népneknevezett kelta-atlanti népesség felfogása, és az egyház-népen belüli jellegzetesen katolikus szerveződés, a jezsuitizmus felfogása között (ld. még *Szabad Gondolat* 2002/2. 30. oldal). Eszerint – és ezt jól megfigyelhetjük a jezsuita rend alapítója, Loyolai Ignác lelki gyakorlatos könyvében és az anglo-amerikai törekvésekben egyaránt – mindkét oldalról lényegében arra törekednek, hogy a szellemiséget lerántsák az anyagi világba, az emberben működő szellemi elanyagiasítsák, meggyengítsék, és létrehozzanak egy, az egész Földre kiterjedő „királyságot”, egy abszolutisztikus földi birodalmat, földi vezetőikkel az élen. E birodalom uraként a jezsuita tanoncnak Krisztust, mint földi királyt kell elképzelnie, akit az egyház földi szervezete képvisel, mely a katolicizmus

szerint kizárólagos joggal közvetíti Krisztust – holott nem a Krisztus érzékfeletti működésének folytonosságát képviseli, hanem csupán az első keresztény századokkal lezártak vélt, az egyház által konzervált kinyilatkoztatást –, míg az angolszász dominanciájú világbirodalom építőmesterei számára Krisztus egy földi tanító, semmi több. Washington és Róma jól megszervezett logikus-materialisztikus, illetve idealisztikus szemléletét és gyakorlatát tekintve nem túlzás azt mondani, hogy sokkal inkább egy antikrisztusi impulzusnak készítik elő a terepet, tudva-tudatlanul, Istent majmolva a földi világban és kioltva az emberben élő Krisztus-szellem felébredési lehetőségét, az „Én öbennük” ember- és világformáló igazságát (János evangéliuma 17,23.), azt a tényt, hogy „Krisztus értelmet adott nekünk arra, hogy megismerjük az igazat, s hogy mi az igazban, a Jézus Krisztusban vagyunk.” (János első levele 5,20.)

Egyre sürgetőbb belátni, hogy az emberiség jólétéhez, boldogulásához nem valamilyen – világi vagy egyházi – szervezet, párt, kft. akár négy évig tartó egyeduralmának kiterjesztése révén juthatunk – ez épp az ellenkező végletbe visz gyakran a legjobb szándékok ellenére is –, hanem az embernek, mint kozmikus lénynek, a természettel és a szellemiséggel egészen közvetlenül összefüggő szabad lénynek a megismerése által. A nevelés egyetemes megújítására, valamint egészséges szociális megértésre van szükség, mert az emberi fejlődést a titkos társaságokban tömörülő befolyásos emberek egyirányúsítják, és mellékessé teszik a nem-korporatív, nem-kormányzati társadalmi törekvéseket vagy a szellemi megismerés kérdését. A valóságban már benne rejlő szociális megértésre van szükségünk, amely a kezdeményezést a tudatos, tetterős, esze-szíve helyén polgárság kezébe adja, s amely tudatos emberekké teszi az álszent politikusoktól szenvedő tömegeket, kiszabadítva őket a pusztán pénzért való munka torz felfogásának, a ma már egyre működésképtelenebb parlamentarizmus, az értelmetlen pártharcokban kimerülő, túlbürokratizált, korrupt államhatalom, a kamatos pénzrendszer, valamint az udvari értelmiség intellektuálisan halott nézeteinek uralma és az alacsony ösztönökre apelláló körmönfont média-terror alól. Magyarán: a Rudolf Steiner által felismert hármas tagozódású szociális organizmusra lenne szükségünk, amely ellen a XX. század elején valósággal összeesküdött a pokol... Kérdés, hogy az egységesülő Európa mennyiben lesz hajlandó egy ilyen valóban demokratikus átalakulásra, melyben a hatalom megfelelő formában ténylegesen a nép kezébe kerülhetne. Közép-Kelet-Európának mindenestre ezzel kellene előállnia végre, ha nem akar végképp a szocialista csöbörből a globálkapitalista vödörbe pottyanni.

A *Hitvallásból* az is kiderül, hogy Rhodes nagy jelentőséget tulajdonított annak, hogy elképzéseit megfelelő eszközökkel érvényre juttassa a külvilágban. Kijelentette, hogy titkos társaságának „befolyásolnia, sőt birtokolnia kell a sajtót, mert a sajtó uralkodik az emberek felfogásán.” A korabeli angol sajtó ténylegesen föl is zárkózott Rhodes és köre elképzései mellett, elég ha például a korábban magyarbarát Seton-Watson máig sem tisztázott pálfordulására, Magyarországról írt gyalázkodó beszámolóira gondolunk, melyek nagymértékben befolyásolták mind a vezető körök, mind a brit közvélemény nézeteit hazánkról az I. világháború előtt (*Scotus Viator*, azaz Seton-Watson kapcsolatát Rhodes köreivel eddig még nem kutatták). Ennek jegyében dolgozott a *The Times*, amelynek főszerkesz-

tője 1912–1919 és 1923–1941 között a Kerekasztal Csoport egyik tagja, Geoffrey Dawson volt. Egy másik angol lapban, a *Pall Mall Gazette*-ben, melynek 1881-től egy ideig maga Alfred Milner, Rhodes közeli barátja is munkatársa volt, 1917. okt. 26-án így írtak rólunk, világháborúba provokált magyarokról és német szövetségeseinkről: „*a hunok éppoly gyalázatosak, mint a poroszok*” (idézi Bertényi Iván: *Gróf Tisza István és az I. világháború* in: *Mítoszok, legendák, tévhitek a magyar történelemről*, szerk. Romsics Ignác). A finom angolok, hogy negatív közhangulatot keltsenek ellenünk – akik pusztán létérdekeinket védjük – és egyben igazolják „demokratikus” terjeszkedésüket, felelevenítették a középkori Európa rettegését a hunoktól. . . És a wilsoni ötletre, a nemzetek önrendelkezési jogára hivatkozva feldarabolták Magyarországot.

Különös, ahogy a továbbiakban Rhodes megszabja, kik, milyen embertípusok lennének alkalmasak titkos társasága tagjának. Úgy gondolja, hogy azokat kell megnyerni, akik valamiképp csalódtak, akik bár rendelkeznek anyagi, társadalmi lehetőségekkel, de céltalannak érzik az életüket, vagy akik magasrendű gondolatokat ápolnak, de kénytelenek a hétköznapi létfenntartás taposómalmában élni és megnyomrodni, vagy pedig olyan vagyonosokat, akik valamilyen okból elfordultak az élettől, környezetüktől és magányosan élnek. E három típus közül talán az idealista az, aki magasabb értékeket fontosnak tart, ám a beszerzés motívuma: az anyagi csábítás és előmenetel ezt is megfosztja pozitív tartalmától.

Semmiképp sem olyanokra volt tehát szüksége Rhodesnak, akik pozitív eszmékben hisznek, s akik egészséges módon, egyensúlyra törekedve alakítják életüket, mind a földi, mind a szellemi értékek irányában. A kiábrándultak és megcsömörlöttek titkos társasága vélhetően híjával van a morális megfontolásoknak, és olyan katonai vezérkarhoz hasonlít, amely a belső egyensúlyt nélkülözi, amelyből kiégett az az erő, ami az embert a nagy, emberiség-megújító célokért lelkesíti. Rhodes-nak csupán lojális, az angolszások fennsőbbrendűségében, világbirodalom-alkotó szerepében egyoldalúan, más népek rovására hívó, dogmatikus, fanatizálható lelkekre volt szüksége, akiket pénzért meg lehet venni, vagy akiknek korlátlan, kíméletlen becsvágyára építeni lehet.

Mint Carroll Quigley és Antony Sutton, valamint Rudolf Steiner egymást kiegészítő kutatásaiból megismerhetjük, Rhodes halálát követően befolyásos anglo-amerikai tisztviselők és üzletemberek a Kerekasztal Csoportot különböző intézmények és alapítványok létrehozásával a világ legjelentősebb *pressure group*-jává, nyomást gyakorló háttér csoportjává tették. Rhodes vagyonának e célra szánt évi kb. 1 millió fontos (akkor 5 millió dolláros) jövedelme volt az indulótőke ehhez a páratlan vállalkozáshoz. E „grállovagok” diadalútját azonban vér, pusztulás és kimondhatatlan szenvedések kísérték a XX. század első felében: világháború, békediktátumok, bolsevizmus, nácizmus, Európa teljes káoszba juttatása – hogy ők csinálhassák a békét, a *pax britannica*-t és a *pax americana*-t. Nincs rá semmilyen közvetlen adat, de nem egy jelenség, közvetett bizonyíték mutat arra, hogy az angolszás birodalmárok mögött olyan emberek is álltak, akik okkult-spirituális tudással, bizonyos előrelátással rendelkeztek a történelem menetéről, s azt mesterségesen befolyásolni törekedtek. „*Egy olyan dolog* (értsd: spirituális tudás), *melynek faji és érdekkülönbségek nélkül az egész emberiséget kellene szolgálnia,*

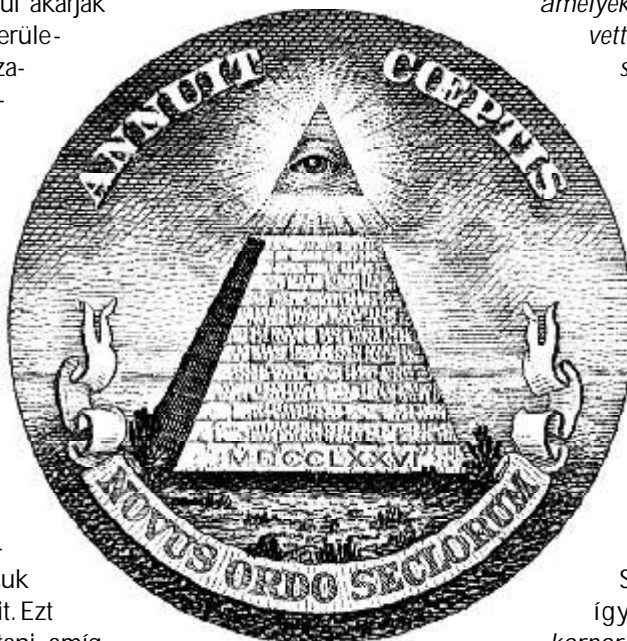
jóból rosszá válik, ha egyes emberek hatalmának alapját képezi. Bizonyos ismeretek alapjai az antant-országok titkos társaságai révén ösztönzőivé váltak egy, a világháború előkészítő politikai érületnek és a világesemények befolyásolásának.” (Karl Heise: *Entente Freimaurerei und Weltkrieg*, 1918. részlet Rudolf Steiner előszavából) Az I. világháború iszonyú sebei, melyeket a történelem e fekete mágusainak útmutatásával vágtak a kontinens népeinek életébe, kedveztek a szélsőségek kialakulásának, de ezek önmagukban örült eszmék maradtak volna, ha nem áll jelentéktelen képviselők mögött a befolyásos külföldi támogatók, értelmiségiek, bankárok, cégtulajdonosok sora, akik nélkül nincs bolsevizmus, nincs nácizmus, nincs II. világháború. A jeles konspirációk kihasználják az egyes országok társadalmi jelenségeinek lehetséges irányait, az egyes népelekben rejlő impulzusokat, s hogy működésük ne legyen túl feltűnő, a meglévő tendenciák támogatásával adtak lendületet bolsevikoknak és nemzetiszocialistáknak az I. világháborút követő káoszban, mely jól előkészített táptalaja volt mindkét radikalizmusnak. Nem tettek mást, mint a kialakított lejtőn meglökték az európai kontinens „biciklijét”. „*Quigley professzor, a felvilágosultak* (illuminátusok) *belső embere* Tragedy and Hope (Tragédia és remény) című könyvében nyíltan leírja, hogy minden mozzanat mögött a nemzetközi bankárok álltak (Rhodes-Milner csoport, Morgan, Rockefeller, Warburg, Rothschild, Thompson, Harriman, Bush etc.), és az ő céljuk a leírt tervek szerint a világ valamennyi kormányának háttérből való ellenőrzése és az újvilágrend létrehozása volt. . . Ezt a tervet 1871-ben vázolta Albert Pike tábornok, a legnagyobb felvilágosult Amerikában, egyben ő volt a Régi és Elfogadott Skót Rítusú Szabadkőműves Páholyok legnagyobb mestere. Giuseppe Mazzinihez 1871. augusztus 15-én írt levelében három háborúról ír. Az első azért szükséges, hogy elpusztítsa a cári Oroszországot, és azt a felvilágosultak ügynökei vezessék. Oroszországot kell virgácsos emberként használni arra, hogy az illuminátusok terveit a világon elterjesszék. Majd lesz egy második háború, melyet a német nacionalisták és a politikai cionisták ellentéteiből kell kirobbantani. Ennek célja Oroszország hatalmának kiterjesztése és Izrael állam létrehozása Palesztinában. A harmadik háborút az illuminátusok ügynökei által az arabok és a cionisták között kell kirobbantani úgy, hogy az világméretűvé váljon. Egy olyan világméretű kataklizmát kell előidézni, mely után az emberek maguktól kérni fognak egy új világrendet, melyet az illuminátusok vezetnek majd, s ahol a kereszténység teljesen feledésbe fog merülni.” (Des Griffin: *Az igazság a mi fegyverünk*). Albert Pike levele és a Roundtable Group ténykedése fényében nem zárható ki, hogy az úgynevezett *Cion Bölcséinek jegyzőkönyveit* is ebből a körből indították útjára. Egyébként Pike közreműködött abban, hogy az egydolláros bankjegyre a szabadkőművesek nagypecsétje kerüljön, a csonka piramis a mindent látó szemmel, és a *novus ordo seclorum* (új világrend) felirattal. Erről az új világrendről így beszélt id. George Bush 1990-ben – éppen szeptember 11-én: „*A küszöbön álló iraki háború ritka alkalom a világmperializmus tervei számára, melyben történelmi együttműködés alakulhat ki a nyugati országok között.*” továbbá kifejezte reményét, „*hogy a nehéz időkből egy új világrend vezethet ki bennünket. . .*” (*Towards a New World Order*, beszéd a szenátus előtt).

Látunk kell azonban: a demokrácia, a szellemi-kulturális szabadság, a jogi-politikai egyenlőség, a gazdasági testvériség, avagy kevésbé érzelmesen: kölcsönösség, partnerség társadalomfejlődési eszméi valószerűek, igazak, e körül forog önkéntelenül is a közgondolkodás – csupán mindig az a politikai akarat tette, teszi hamissá mindezt, amely az emberi fejlődés e korszerű, egyetemes értékeit a maga javára igyekszik kisajátítani. A bolsevizmussal központi irányítás alá vonták a kultúrát, politikát, gazdaságot, absztrakt egyenlőséget akarván létrehozni; a náciizmussal a szabadságot, egyenlőséget, testvériséget faji alapra helyezték; végül, miután e két pusztító erő elvégezte munkáját, az anglo-amerikanizmus lejárt világbirodalmi impulzusa felvette, áthatotta a modern kor eszméit, és a szabadságot korlátlanul akarják megvalósítani a gazdasági élet területén, nyilvánvaló önérdékből, a szabadpiac és a szabad verseny jelszavával, ami a kevésbé erősek számára jelentősen korlátozza a mozgásteret mindhárom életterületen. A világnak ki kell bontakoznia ezekből a tévedésekből, és a hármas szociális eszmét a maga helyén kell értelmezni, azaz általánosságban szólva a szabadságot a kulturális-szellemi életben, az egyenlőséget a jogban, a testvériséget a gazdaságban, hogy újabb gerjesztett katasztrófák nélkül, és újabb illuminátus békék nélkül találhassuk meg fejlődésünk egészséges útjait. Ezt csak addig lehetetlen megvalósítani, amíg a beletörődés, a lemondás és a fenti eszme idealizmusnak minősítése van divatban az emberi lélek eredendő szociális ösztönei, jó közérzete, szabadság- és igazságvágya helyett. Ezt most kell megértenie egész Közép-Kelet-Európának, mielőtt túl késő lesz. Hozzá kell tennünk: ma, a nyilvánosság korában többé nem lehet elfogadható sem a médiák, sem a kutatók részéről, hogy a korunk történetét, világpolitikáját formáló háttérerők tevékenységével kapcsolatban a mellébeszélés vagy a hallgatás legyen a mérvadó megközelítés.

A lényeges nem az, hogy szörnyülködünk a bolsevizmus vagy a náciizmus rémtettein, neadjisten politikai tőkét kovácsoljunk belőle, miként egyes holokauszt-szakértők teszik, hanem – mint Anthony Sutton tette Wall Street-könyveiben – megvizsgáljuk: *honnan jött a pénz?* Honnan jött a pénz és a támogatás, amely által megerősödhetett a Nyugatról Oroszországba exportált, kommunizmusnak nevezett képtelenség, a maga osztályharcával, proletárdiktatúrájával, ami a szociális kérdésből valóságos horrort csinált, lefejezve a közép-kelet-európai vezető rétegeket, máig hatóan elültetve az egyszerűbb emberek lelkében, hogy ez így volt helyes; és honnan jött a pénz, ami által hatalomra került és megerősödött Hitler szörnyű birodalma? Mi volt a cél e két szélsőség egyidejű támogatásával? Miért rombolták le az életerős Közép-Európát? „Ezek a férfiak elsősorban piacokat akartak, kiváltképpen nemzet-

közi piacokat – és végső célként a világszerte monopóliumát. Piacokat akartak, amelyeket monopolisztikusan ki lehet zsákmányolni anélkül, hogy orosz, német vagy bármilyen egyéb vetélytársaktól kellene félni – ideértve a körön kívüli amerikai üzletembereket is. Ez a zárt csoport apolitikus és amorális volt. 1917-ben csak egyetlen célt követett: hogy uralja az oroszországi piacot; ezt kellett egy, a béke megvalósításáért küzdő ligának prezentálnia és intellektuálisan kibélelnie. (League to Aid and Cooperate with Russia, 1918. május 1., Washington; mint Sutton írja, ez nem egy *El-a-kezekkel-Oroszországtól* szervezet volt, hanem kifejezetten a bolsevikok támogatására jött létre, kifejezetten a Wall Street által). Célját a Wall Street valóban elérte. Amerikai cégek, amelyeket a szindikátus ellenőrzött, részt vettek később a Szovjetunió felépítésében és még ma is azon vannak, hogy a szovjet katonai-ipari komplexumot eljuttassák a kompjuter-korszakba.” (Anthony C. Sutton: *The Wall Street and the Bolshevik Revolution*, 1974. idézi a Szabad Gondolat, 2001/1.; Sutton idevágó másik munkája: *Western Technology and Soviet Economic Development 1917–1965.*, amelyet a Stanford Egyetemen működő Hoover Intézet adott ki, ahol kezdetben a ma már 77 éves Sutton dolgozott). A pénz forrását így jelöli meg: „Az amerikai korporatív szocialisták, akiket a Wall Street finánc-elitjének vagy a Keleti Liberális

Vezetőrétegnek is neveznek, a huszadik század három fő történelmi eseményében játszottak szerepet: 1917-ben a Lenin-Trockij forradalomban Oroszországban, 1933-ban Franklin D. Roosevelt elnökké választásában, és szintén 1933-ban Hitler hatalomra kerülésében. Ezzel a szocializmus három variánsát vezették be: a bolsevik szocializmust Oroszországban, a New Deal-szocializmust az Egyesült Államokban és a nemzeti szocializmust Németországban... Áttekintve a Wall Street sorozat három kötetében bemutatott, átfogóan rendszerezett tényeket, állandóan visszatérő nevekre bukkanhatunk: Owen Young, Gerard Swope, Hjalmar Schacht, Bernard Baruch stb., továbbá ugyanazokra a bankokra: J. P. Morgan, Guaranty Trust, Chase Manhattan; és ugyanarra a helyre New Yorkban: 120. Broadway. A nemzetközi bankároknak ez a csoportja támogatta a bolsevik forradalmat és később profitált Szovjetország megalapításából. Ez a csoport támogatta Rooseveltet és profitált a New Deal szocializmusból. Ez a csoport támogatta Hitlert is, és ténylegesen profitált a német fegyvergyártásból a 30-as években. Amikor a Big Business felfutott a Ford Motornál, a Standard Oil of New Jersey-nél, és így tovább (I. G. Farben, General Electric, I.T.T., AEG), e vállalatok aktívan és mélyen belekeveredtek politikai felfordulásokba, háborúkba és forradalmakba a három fő országban.”

(Sutton: *Wall Street and the Rise of Hitler*, 1976. bevezető és 12. fejezet; később visszatérünk kutatása részleteire) Amit sem Sutton, sem Quigley nem észlelt: a gazdasági egoizmus mögött okkult világpolitikai tervek is meghúzódtak. Magyarország trianoni illetve jaltai tönkretételét sem lehet csupán a piacszerzés rovására írni; itt vélhetően nem hétköznapi okok játszhattak szerepet, hanem olyanok, amelyek összefüggtek a magyarság és a környező népek (főként oroszok) szociális-spirituális jövő kialakításában hosszabb távon játszott lehetséges kezdeményező szerepének aláásásával. „Mert mit is akarnak ezek a titkos testvériségek? Nem mást akarnak, mint a brit patriotizmusból fakadóan az egész földet a durva materializmus uralma alatt tartani.” (Rudolf Steiner: *Zeitgeschichtliche Betrachtungen*, 1916.)

A Kerekasztal Csoportok hálózatának tevékenységét vizsgálva ezeknek a realitásoknak megfelelően kell elmélyítenünk a Közép- és Kelet-Európában maradandó sérüléseket okozó bolsevizmusról alkotott képet: a bolsevizmus – és hatását tekintve a náciizmus is – olyan furkósbotnak tekinthető, amelynek nyelét lényegében a nyugati titkos társaságok homályba burkoló kezei markolták, összefonódva a nyilvános nemzetközi politika felszíni elterelő hadműveleteivel és a nemzetközi tőke támogatásával. Mint Kálmán István mondotta: „a bolsevizmus nem más, mint az abszurditásig vitt nyugati állameszme.” A korporatív szocialisták régi konspirációs technikája visszaköszön a mai Magyarországon: ismét annak lehetünk tanúi, hogy baloldali eszméket használnak fel tőkés csoportok a saját érdekeik érvényesítésére. A feladat felismerni a modern szociális, demokrata, emberbaráti álruhába öltözött diktatúrát, amely a szép szavak takarásában a teljesebb emberi és társadalmi fejlődés ellen dolgozik.

Carroll Quigley

AZ ANGLO-AMERIKAI URALKODÓOSZTÁLY (részletek)

Carroll Quigley, az egyébként jezsuiták által vezetett Georgetown Egyetem Külszolgálati Intézetének történelemszakkönyvtárosa (1910-1977) további részleteket is közölt a Kerekasztal vagy Rhodes-Milner csoporttal kapcsolatos kutatási eredményeiből The Anglo-American Establishment címen posztumusz kiadott könyvében (1981). Érdemes idézni e sorokat, melyek elénk tárják a Kerekasztal csoport szinte teljes repertoárját, a XIX-XX. században befolyásuk alá került történelmi-politikai folyamatokat. E részletek most jelennek meg először magyarul:

„Egy téli délutánon, 1891 februárjában három férfiú komoly beszélgetésbe merült Londonban. Ebből a beszélgetésből a legnagyobb jelentőségű dolgok származtak a Brit Birodalom és az egész világ számára. E három férfiú megalakított egy titkos társaságot, amely több mint ötven éven át a legjelentősebb befolyást gyakorolta a brit birodalmi és külpolitika elveire és kivitelezésére.

A három férfiú jól ismert személyiség volt Angliában. Vezetőjük Cecil Rhodes, a mesésen gazdag birodalomépítő és a legfontosabb személy Dél-Afrikában. A második William T. Stead, korának híres, valószínűleg legszenzációsabb újságírója. A harmadik Reginald Baliol Brett, a későbbi Lord Esher, Viktória

királynő barátja és bizalmasa, majd VII. Edward és V. György királyok legbefolyásosabb tanácsadója. (...)

A fontos megbeszélés részleteit később fogjuk tárgyalni. Jelenleg csupán azt szükséges bemutatni, hogy felvázoltak egy tervet titkos társaságuk megszervezésére és egy jegyzéket az alapító tagokkal. Titkos társaságuknak két szintje volt, egy benső kör, a *Választottak Társasága*, és egy külső kör, a *Segítők Szövetsége*. A Választottak Társaságán belül a valódi hatalmat a *Vezető* és a *Hármak Juntája* gyakorolta. A vezető Rhodes volt, a Junta pedig Stead, Brett és Alfred Milner. Ezzel a döntéssel összhangban Milner röviddel az említett találkozót követően csatlakozott a társasághoz Stead révén. (...)

E titkos társaság létrehozása nem a pillanat műve volt... Első évtizede alatt *Cecil Rhodes titkos társaságának* nevezték, vagy *Cecil Rhodes álmának* (1890-1900). Létezésének második és harmadik évtizedében *Milner-óvoda* néven, majd mint *Round Table Group* (Kerekasztal Csoport) szerepelt. (...) A szervezet teljes sikerrel titkolta el létezését, és legbefolyásosabb tagjai közül számosan – akik inkább meglegedtek a valóság birtoklásával, mint a hatalomban való megjelenéssel – még a brit történelem alaposabb kutatói előtt is ismeretlenek. A legmeglepőbb, amikor azt olvassuk, hogy eszközeik egyike a propaganda volt. Ők tervelték ki a Jameson felkelést 1895-ben, amely kirobbantotta a búr háborút 1899-1902 között; ez a csoport építette föl és ellenőrizte a Rhodes Trösztöt; ők hozták létre a Dél-Afrikai Uniót 1906-1910 között; lapot alapítottak Dél-Afrikában *The State* (Az Állam) címmel 1908-ban; Londonban 1910-ben megindították *The Round Table* című lapjukat, amely a Csoport szócsöve maradt máig; a legerőteljesebb befolyást gyakorolták az All Souls, a Balliol, és a New College egyetemekre Oxfordban több mint egy generáción át; ők ellenőrizték a *The Times* napilapot több mint ötven éven keresztül, kivéve az 1919-1922 közötti periódust; tőlük származik a Brit Nemzetközösség elnevezés (*British Commonwealth of Nations*); ők gyakorolták a fő befolyást Lloyd George háborús kormányára 1917-1919-ben, valamint domináltak a brit delegációt a béketárgyalásokon 1919-ben; nagy művük volt a Népszövetség és a mandátumok rendszerének megformálása és menedzselése; ők alapították a *Royal Institute of International Affairs*-t Londonban és máig ellenőrzésük alatt tartják; ők gyakorolták a fő befolyást az angol politikára Írországgal, Palesztinával és Indiával kapcsolatban az 1917–1945 közötti időszakban; nagyon jelentős volt a befolyásuk a Németországgal kapcsolatos megbékéltetési politikára az 1920–1940 közötti évek folyamán; és a Csoport ellenőrizte és ellenőrizte jelentős mértékben a brit birodalom és külpolitika-történet forrásait és feldolgozását a búr háború óta. (...)

A Royal Institute of International Affairs-t (RIIA) brit és amerikai résztvevők alapították meg a Hotel Majestic-ben 1919. május 30-án. Lord Robert Cecil sugallatára az elnök Tasker Bliss tábornok lett a párizsi béketárgyalás amerikai delegációjából. A békekonzferencián a brit delegáció tagjai majdnem kizárólag a Milner-csoportból és a Cecil-blokkból jöttek. Az amerikai csoport, az Inquiry (a CIA elődje) tagjai majdnem mindannyian a J. P. Morgan and Company által uralt intézetek (köztük egyetemek) munkatársai voltak. (Például Edward Mandel House tábornok, Walter Lippmann, Isaiah Bowman és James Shotwell, akik Woodrow Wilson 14 pontjának nagy részét írták – a ford.). Ez nem véletlenül alakult így, sőt, a Milner-

csoporthoz mindig nagyon szoros kapcsolatai voltak a J.P. Morgan érdekeltségekkel és a Carnegie Tröszt különböző ágai-
val. Ezek az egymással szoros kapcsolatban lévő nemzetközi
érdekeltségek elágazásai valószínűleg a Milner-csoport által
a Rhodes Trösztön keresztül ellenőrzött pénzügyi holdingokon
alapultak. A *nemzetközi tőkés meghatározás teljes joggal alkal-*
mazható a Milner-csoport számos tagjára. (...)

Az 1890-es évek közepén Rhodes személyes bevétele leg-
alább egymillió font sterling volt évente, amit oly nagyvo-
nalúan áldozott titkos céljaira, hogy rendszerint túl is terhel-
te a számláját... E célok középpontjában az a vágya állott,
hogy szövetségbe tömörítse az angolnyelvű népeket, és a
világ minden lakható részét ellenőrzésük alá vonja. E célja
eléréséhez megalapította a Rhodes-ösztöndíjat Oxfordban...
A Rhodes-Milner-csoport hatalmát és befolyását a brit biro-
dalmi ügyekre és külpolitikára 1889-óta nehéz volna eltü-
lozni... Ennek az angol vezető rétegnek amerikai ága öt
amerikai hírújságon keresztül terjesztette ki befolyását, ezek:
The New York Times, New York Herald Tribune, Christian
Science Monitor, The Washington Post és az *elsíratott* Boston
Evening Transcript.

Carroll Quigley

TRAGÉDIA ÉS REMÉNY

(részletek)

A pénzkapitalizmus hatalmának van egy hosszú távú terve,
ami nem kevesebb, mint megteremteni a magánkezekben
lévő pénzügyi kontroll világrendszerét, amely képes uralni az
egyes országok politikai rendszerét és a világgazdaság egészét.

Ezt a rendszert feudális módon a világ összhangban cselek-
vő központi bankjai ellenőrzik, a gyakori találkozókön és
konferenciákön kötött titkos megállapodások révén.

A rendszer gerince a bázeli *Bank for International Settle-*
ments (BIS); magánbank, amelyet a világ magáncégek által
fenntartott központi bankjai tartanak kézben és ellenőriznek.

Mindegyik központi bank arra törekszik, hogy uralja az
illető ország kormányát a kincstári kölcsönök ellenőrzése,
a külföldi tőzsdék manipulációja, az ország gazdasági aktivi-
tása feletti ellenőrzés által, valamint az együttműködő politi-
kusok befolyásolása, díjazása révén az üzleti életben.

(a www.geocities.com alapján fordította Z.T.Cs.)

KUNKOVÁCS LÁSZLÓ legújabb etnofotográfiai
kötete, a *Köemberek – a sztyepei népek ősi*
hagyatéka a Masszi Kiadó gondozásában jelent
meg. A szerző ezirányú tanulmányútajairól rész-
letesen beszámoltunk 99/1. számunkban. Most
nagy öröm kézbevenni a szerző részletes beszám-
olóját és Erdélyi István régészprofesszor be-
vezetőjét és tanulmányát tartalmazó kötetet,
amely száznál több sztyepei köember fényké-
pét mutatja be. Erdélyi István tanulmányának egy
részletével szeretnénk felébreszteni azok érdeklő-
dését Kunkovács László kutatómunkája iránt,
akik eddigi könyveit és kiállításait nem ismernék:

„A sztyepeken szerteszét található türk
köszobroknak megvannak az előzményeik a
bronzkor végén, illetve jobbra már a vaskor ele-
jén, az úgynevezett tagar korszakban, amely idő-
ben részben egybeesett a szkíták korával. Előz-
ményt jelentenek olyan szempontból is, hogy a
kőből faragott emberi alakok a bal kezükben
ivótülköt tartanak, csakúgy, mint ahogy hozzájuk
hasonlóan a türk kori köszobrok több példányán
jól megfigyelhető. Ez a képi jelenség a kelet-
európai szkítákra volt jellemző, a tagar korszak
belső-ázsiai köemlékei más jellegűek.

A tagar korszak egyik népe, a tinglingek, az
ázsiai hunok (szjunnuk) elől a Minuszinszki-me-
dencébe menekültek. A Jenyiszey középső fo-
lyása mentén elterülő Ujbat-sztyeppén hatalmas
köemlékeket ismerünk ebből a korszakból. Ilyen
például az 1950-es évek derekán feltárt Szalvik
kurgán, a Kr. e. IV. század végéről. Óriási, öt-hat
méter magas durva köoszlopait, amelyek a nyugat-
európai menhirekre emlékeztetnek, sajnos,
faragásokkal nem ékesítették. Eredetileg ez a

köves kurgán mintegy harminc méter magas
lehetett, kerülete ötszáz méter körüli. Belül, a
közepén egykor fából összeácsolt sírkamra ma-
gasodott, amely egy hetvenéves férfi csontvá-
zát rejtette, talán a tinglingek egyik vezéréét.

A mai Mongólia és a vele szomszédos Tuva
területén egy kissé még régebbi, a dél-orosz-
országi, szkíta kori köszobroktól erősen eltérő,
sajátságos köszobroszat emlékeit is megtalálták,
és megtaláltuk mi is az 1962 és 1989 közötti
kutatóútajaink során. Ezek az úgynevezett szar-
vasos kövek, melyeken mintegy szabályos
kánon szerint ábrázolt sekély domborműveket
láthatunk. Mint azt Jepifanyij Laricsov, a neves
novoszibirszki régész megállapította, ezek is
emberi alakokat hivatottak ábrázolni. Férfialakok
válláról leomló, mesterien stilizált futó szarvas-
alakokat ábrázoló köpeny tárul elénk ezeken a
köemlékeken. Nincs kizárva azonban az sem,
hogy az ábrázolt férfiak tetoválási mintáját mu-
tatják a köveken ábrázolt szarvasok, mint azt
például az altaji paziriki kultúra Kr. e. V-IV. századi,
jégbe fagyott kurgánjaiban talált emberi holt-
testeken láthatjuk.

Az emberi alak karjait a köemlékeken nem
ábrázolták ugyan, de ott látjuk rajtuk fegyvereit
hordozó derékövét, rajta ijjal, tegezzel, harci bal-
tával. Mellette a vékony farudakból összeállított
mellvértet, nyakán gyöngysorát és talán a fejét,
vagy inkább a nap korongját ábrázoló bevésett
kört a kösztelé felső végén. A legszebb, legtöké-
letesebb ábrázolásokon hét szarvas száguld
egymással párhuzamosan a Nap felé. Magában
Mongóliában több mint félezer a felfedezett
szarvasos kövek száma”.

Miklóssy Endre

MELKISEDEK

A Bibliában három helyen szerepel a neve: A Teremtés Könyvének 14. 18-21. versében, a 110. zsoltárban és Pál apostol Zsidókhöz írt levelének a 7. fejezetében. A nevet kizárólag a zsidó hagyomány őrizte meg.

Melkisedek, Salem királya, kenyeret és bort vitt ki eléje. Ő a Felséges Isten papja volt, megáldotta őt és azt mondta: Áldott vagy Ábrám a Felséges Isten előtt, aki a mennyet és a földet alkotta. És áldott a Felséges Isten, mert kezdedbe adta ellenségeidet! Ábrám pedig tizedet adott neki mindentől. (1. Mózes 14. 18-21.)

Juste Judex

A „Melk” ősi sémi szó, ítélőbírójt jelent (Martin Buber). A kánaánita földműves-kultuszokban a „melek” ítélte meg az áldozatot, közöttük a gyermekáldozatokat is, innen ered a ma is használt és rendkívül pejoratív „Moloch” szó, ami tehát a kultusz által eltorzított funkcióra utal.

A „Sedek” igaz embert jelent, megfelel a chászid hagyományból ismert „Cadik” szónak. A név maga tehát „igaz bíró”, de mivel a bírói hatalom egy a „királyival”, Guénon joggal nevezi bibliai hagyomány alapján (Lukács evangélista, Pál apostol) az Igazság Királyának.

A Teremtés Könyve szerint továbbá ő Élelioniak, a világ minden istene vagy hatóereje (ÉI) felett álló Úrnak a papja, ami mindenestre utal a földműves-kultusztól való különállására is. Ábrahámnak természetesen szintén semmi közösége nincsen e kultuszokkal.

Az indiai hagyomány szerint a világ egyik pillére a kinyilatkoztatás fölötti gondolkodás („mimánsza”) Ennek egyik megszemélyesítettje Vjasza, ő szedte rendbe a védikus szövegeket, amelyeknek a kora a hindu Tilak szerint 7000 esztendő. Ő a hét „mérhetetlen életű” egyike. Ezek léte nem korlátozódik egyetlen meghatározott korszakra. (René Guénon: *Az ember sorsa a Védánta szerint*). Ilyen Melkisedek is, akinek a Pál apostol szerint megörökített hagyományban „nincs apja, nincs anyja, nincs családfája, életének sem kezdete, sem vége”.

Ábrahám

Úr-Kaszdímából Harranba vándorol az apjával, a pásztorfejedelemmel. (1. Mózes 11. 27.) Ez az út része lehetett a Kr.e. 1800 körül történt amorita vándorlásnak, amit talán a délmézopotámiai politikai változások kényszerítettek ki.

Harran ősi kultuszhely az Eufrátesz könyökében. A kultusz Bel-Harranhoz, a „keresztút Istenéhez” fűződött, aki voltaképpen a pásztorok holdistene. Ábrám itt egy belső isteni hangra hagyatkozva szakít ősei hitével, elhagyja Harrant és dél felé indul. A sémiták körében nem egyedülálló ez a vallási indítékú „hídszra” (Buber jelzője Ábrahámra), és itt nem csak Mohamedre kell gondolni. Buber szerint Ábrahám Istene nem természetisten, hanem védőisten – aki „oda vezet az ő népét, ahová ő akarja”.

Melkisedek egy háborús összeütközés után megáldja. „Valódi investitúráról van itt szó, majdnem feudális értelemben – mondja Guénon a Világkirályban – azzal a különbséggel, hogy ez egy szellemi beiktatás. Itt egy pontos egybeesés lelhető fel a héber és a nagy primordiális tradíció között. A fenti áldás pedig valójában spirituális influencia közvetítése, amiben majdan Ábrahám részesülni fog.”

Melkisedek Salemnek, azaz az Égi Béke (Hierosalem) hegyének papkirálya. Guénon úgy véli, hogy a közhittől eltérően ez nem a későbbi lakóiról Jabúsznak nevezett város, hanem Melkisedeknek csupán szimbolikus tartózkodási helye. Ez a platonizmus világművészetének a kiinduló gondolata, jellemző a gnózisra és a Kabbalára is, de vitatható, hogy maga az Őshagyomány arról szólna, hogy minden „felülről” száll alá, a konkrét pedig csupán a szimbólum láthatóvá tétele.

Salem

Szíria az egyik része annak a területnek, ahol az általunk ismert legősibb magaskultúra kialakult – Anatólia, Kaukázus, Iráni felföld – és ahonnan vándoroltak le talán a folyammenti öntözőesés városalapító magaskultúrák hordozói. A sumérok hagyománya mindenestre efféle utal.

Erről az őskultúráról alig tudunk valamit. Talán a legrégebb sumér hagyomány, meg a Rig-Véda őrzi a nyomait. De a legfontosabbat azért tudjuk: itt nemesítették a kultúrnövényeket és domesztikálták a háziállatokat. Ez volt az emberi történelem legkreatívabb korszaka, beleértve a mi korunkat is: az emberi kreativitás és a természettel való harmónia utolsó pillanata.

A Világ Egyedülvaló Urának az ősrégi kultusza többféle formában maradt meg itt.

A *sumér* pantheonban elvileg főisten, mialatt a mitológiák másokhoz, „harcos istenekhez” kötődnek, akik egyúttal városok, majd birodalmak védőistenei és a politikai viszonyok változásával ennek megfelelően cserélődnek is az egyébként invariáns mitológia főszerepeiben (Enki Uré, Marduk Babiloné, Assur Asszíriáé) Jól mutatja ez a hatalomhoz kötődő „kollektív istenkép” előretörését, ami minden birodalomalkotásnak a kísérő jelensége. Nem tudni azonban, hogy nem volt-e a suméroknak a mitológiától független teológiájuk, ami esetleg más képet mutatna.

A főisten neve *Anu*, amiben úgy sejtik, hogy maga az Ősnév van megőrizve. Megegyezik az egyiptomi *On* névvel, valamint a hinduk legfontosabb mantrájának (*Om mani padme hum*, „ó, lótuszban rejlő drágakő” a hozzávetőleges fordítása) a jelentés nélküli megszólító kezdőszavával. Bari Károly néhány éve egy Havasalföldön gyűjtött karácsonyi (!) cigány kolindában találkozott az „Oni” szóval, aminek a jelentését és eredetét nem tudta ott senki.

A szó talán egybeesik a szanszkrit *Aham* és a héber *Ani* szóval, aminek a jelentése: *Én*, és úgy látszik, hogy egybeesik

ezzel a magyar összavunkkal is. Az ember teremtésének az ígéje tehát, amit Isten Ádámba lehelte.

A hindu hagyomány differenciáltabbnak és metafizikailag mélyebbnek tűnik, mint a mezopotámiai, a politikai hatalomtól mindenestre teljességgel független. Az őshagyományuk, a Veda alapjait Ariából, a perzsa fennsíkon fekvő őshazájukból vitték magukkal Indiába, tehát éppen a szóban forgó ősi kultúrterületről.

Szíriában úgy látszik, hogy a férfi-női principium isteni kettőségén kialakult földműveskultuszok között survival maradt az őshagyomány, egy kultusz és spekuláció nélküli elvi tisztelet tárgya. Az ebből az ellentétből adódó konfliktusnak a legtökéletesebb leírása maga az Ószövetség, a nép folyamatos visszaesése a „bálványimádásba”, ami a földműves-kultuszok átvételét jelenti, és aminek csak Illés próféta tud majd véget vetni a hét évig tartó aszály során.

Az ősi kultúrterülethez tartozhat Egyiptom ősi Napvárosa, On is, amely a Nílus-delta közelében fekszik, nem magában a folyóvízgyben.

Ezek a „Napvárosok” (Heliopolis), mint például Baalbek is a Libanon oldalában, voltaképpen az Egy Isten kultuszának a helyei. Napimádatról csak vulgáris értelemben beszélhetünk az esetükben, a Nap inkább a legfőbb közvetítő „erőforrás”. Salem hegye ezért valószínűleg beilleszthető ebbe a sorba.

A közelében van a világ legrégebb ismert, fallal kerített városa, a 11000 éves Ős-Jerikó. Ekkor Mezopotámia még tengerfenék, Egyiptom pedig mocsaras folyóvízgy. Salem aligha fiatalabb nála, csak hogy nem város, hanem templomhegy. Bekerítve, a nevéhez illően, eredetileg nem is volt, hiszen fegyveres ide a szent hagyomány szerint nem jöhetett. Még akkor se épült itt vár, amikor Krisztus előtt 1300 tájban az egyiptomiak erődrendszert építettek az északi hódítók elleni védekezésül.

Eknaton és Mózes

IV. Amenhotephez, aki az Eknaton nevet vette fel, az egyiptomi monoteizmus megteremtésének a kísérlete fűződik Kr.e. 1360 körül. Egyiptom III. Thotmoses alatt meghódította Szíriát, de ezidőtájt már hanyatlani kezdett az ottani hatalma, önállósodásba fogtak az alárendelt fejedelemségek.

A királyi döntéseknek mindig van politikai tartalma is. Aton, a Napisten kultuszának az általánossá tétele egy olyan „birodalmi vallást” is jelentett, amitől Szíria megtartását remélték, és a kísérlet kudarcát talán nemcsak a fáraó korai halála, meg a földműves-vallásra épült ősi egyiptomi kultuszokat őrző Amon-papság ellenállása, hanem Szíria elvesztése is okozta.

A Ramszeszek idejében – vagyis Mózes korában – már nincs Aton-kultusz, és Szíria is végképp elveszett Egyiptom számára. Feltűnő azért az időbeli közelség, sőt a név egybeesése is (Adonai a héber hagyományban az Úr kimondható neve). Mózes ezért gyakran próbálják kapcsolatba hozni ezzel a monoteista kísérlettel. (Kodolányi János *Az égő csipkebokor* című monumentális regénye a legismertebb példa erre.) Az egybeesés mögött azonban inkább az ősi kultusz felelevenítésében rejlő közös okot kell keresni. On és Salem közös láncszemek lehetnek ebben, még ha Mózesnek közvetlen köze tán egyikhez se volt. Az ő elhivatása a Kivonulás

Könyvének a leírása szerint az Ábraháméra emlékeztető személyes megszólíttatás.

A Templom

Dávid király, a zsidó nép politikai egyesítője, a Szövetség Ládáját, amelynek addig nem volt sem rögzített helye, sem pedig állandó épülete, az ősi szent hegyen akarja elhelyezni, és ezért meghódítja a kis kánaánita nép, a jabúsziaiak által lakott várost. A Biblia erről így emlékezik meg:

A király elment embereivel együtt Jeruzsálem alá az ország őslakói, a jabusziak ellen. Azok azonban azt mondták Dávidnak: Nem jössz ide be, hisz még a vakok és sánták is elűznek téged. (...) Dávid azonban elfoglalta Sion sziklavárát, és ez lett Dávid városa. (...) A vakokat és sántákat szívből gyűlöli. Ezért mondják, vak és sánta ne menjen a templomba. (II. Sámuel 5. 6-11.)

Az Égi Béke hegye szent hely volt, úgy látszik, hogy ezzel összefüggésben asylum is a társadalom kivetettjei, a nyomorékok számára, és a városlakók védelemként erre hivatkoznak. Dávid azonban nem akceptálja. Hallatlan dolog sereggel menni a szent hely ellen, de a cél, a kultusz integritása, talán indokolná. Csak hogy ő megszünteti az asylum-jelleget, vérfürdőt rendez, amiért büntetést is kap.

Az Úr ígéje így szólt hozzám: Sok vért ontottál, nagy háborúkat viseltél. Nem építhetsz házat az én nevem tiszteletére, mert sok vért ontottál ki előttem a földre. (I. Krónika 22. 8.)

Mindazonáltal mégiscsak ő a „fejedelmek tüköre”, mert hatalmas létére is ismeri a bűnbánatot, vagyis az Isten előtti alázatot. A fia, Salamon, a „békeszerető” (ezt jelenti a neve) ezért megépítheti a Templomot (Kr. e. 970) De igazi áldás nem volt rajta. Az ország Salamon halála után kettészakadt, és az északi országfél a régibb zsidó hagyománynak megfelelően Silót tekintette a kultusz szent helyének. Kr.e. 588-ban pedig a babiloniak elfoglalták Jeruzsálemet és lerombolták a Templomot. Majd a babiloni fogság után Ezsdrás király újból felépítette. Kr.e. 20-ban Heródes, a kétes trónbitorló lebontotta és Josephus Flavius leírása szerint elképesztő méretben újjáépítette (mintegy kétszerese lehetett az egész athéni Akropolisznak). Ő azonban véreskezű zsarnok volt, sőt a bálványimádással is próbálkozott. Kr. u. 70-ben pedig a rómaiak újra és végérvényesen lerombolták a Templomot.

Elég jól kivehető a történelemből, hogy a bajt a politikával való hibás összefonódások okozták, és ettől az Égi Béke hegye azóta egyfolytában, mind e mai napig nem tudott megszabadulni. Hiszen ma is a legszentebb helyek egyike, zsidóké, keresztényeké, mohamedánoké egyaránt – és az Égi Béke ma is zavarodott állapotban van, olyanban, aminek politikai megoldásai változatlanul nem látszanak.

Melkisedek hagyománya

A zsidó írásos hagyományt némileg zavarhatta az ősi Salem emléke. Az Ószövetség első részeit Dávid utódkirályai alatt kezdték összeállítani, és az első kanonizációra a babiloni fogság után került sor. Egy ilyen, másféle gyökerű hagyomány sem a politikai vezetésnek, sem pedig az „Áron rendje szerint való” lévita papságnak nem lehetett igazán kellemes. Mégis nyilvánvaló, hogy erős szóbeli hagyományként létezett,

időnként fölerősödött, és támaszkodott rá a Messiás-várás is. Ennek a tanúja a 110. zsoltár, majd később Pál apostol levele a zsidókhoz.

Monda az Úr az én uramnak: Úlj az én jobbomon, a míg ellenségeidet zsámolyul vetem a te lábaid alá. A te hatalmad pálczáját kinyújtja az Úr Sionból, mondván: Uralkodjál ellenségeid között! A te néped készséggel siet a te seregyűjtésed napján, szentséges öltözetekben; hajnalpir méhéből leszen ifjaidnak harmatja. Megesküdt az Úr és meg nem másítja: Pap vagy te örökké Melkisedek rendje szerint.

A zsoltár a „politikai” messianizmusnak, a Dávid-királyság helyreállításának az eszmerendszerében fogant. Amikor a Makkabeusok Kr.e. 170-ben elindították az idegen hellenisztikus dinasztia elleni szabadságharcukat, erre a messiási hagyományra támaszkodtak. Melkisedek, a papkirály, politikailag is vonzó lehetett a számukra, hiszen a szakrális és a politikai hatalom egyesült benne (a Makkabeusok maguk is papi ivadékok voltak.) Csakhogy az a győzelem, amely közel fél évezred után ismét helyreállította a szuverén politikai államot, súlyos árat követelt. A városok lakói ugyanis időközben hellenizálódtak. Noha toleráns, de mégiscsak pogány szertartásokat követtek, és kulturális tekintetben kétségkívül felülmúlták a vallási fanatikusokat. (Az angol forradalom nyers és műveletlen, de elszánt puritánjai nem oktalanul rajongtak annyira lelki rokonaikért, a Makkabeusokért, aminek Haendel oratóriuma is tanúja.) Viszont a makkabeus győzelem e fanatizmusnak – a törvények és szertartások teljes érvényesítési igényének – volt köszönhető.

Így az új állam belsőleg lett fenyegetett, a dinasztia zsarnokivá alakult, és családi beháborúban felmorzsolódott, míg végül Róma vazallusává lett, aki a bitorló Heródest tette királlyá. Ilyen körülmények között a zsidó vallás – Josephus Flavius tanúsága szerint – négy különböző ágra vált szét.

A *sadduceusok* a templomi kultusz hívei voltak. Kétes társasággá alakultak hamarosan, cselszövők, üzletelők, kollaboránsok a korabeli zsidóság szemszögéből is. A Jézus szenvedéstörténetében játszott szerepük is jól mutatja ezt. Népszerűtlenné is váltak, és amikor Kr.u. 60 körül Jakabot, a „tiszta”, aki egyes sejtések szerint Jézus testvére volt, akarta a nép főpappá tenni, megölték az oltár előtt. Ami a hívek szemében előre vetette a Templom Kr.u. 70-ben bekövetkezett végpusztulását.

A *zelóták* a politikai függetlenség harcosai voltak – ami a zsidók szemében mindig vallási tartalmat is hordoz. Jézus tanítványai közt is akadt ilyen. Péter apostol ugyan nem, de amikor kardot rántott, oda kívánt volna csatlakozni, és ezért kellett leinteni: „aki kardot fog, kard által vész el”, ami egy ősi, már a sumérok által is használt mondás.

A *farizeusok* a Törvény tisztelői voltak. A vallás, vagyis az Úrral kötött szövetség lényegét a mózesi törvények aprólékos betartásában látták. A későbbi keresztény szóhasználatban a szó jelentése „képmutatóvá” torzult el, ám némi képp felületesen. Az az oka a jelentésváltozásnak, hogy Jézus élete és példázatai főképpen a formálisnak megmaradó törvénytisztelőt ellen irányultak. Ez az irányzat lett végül a Templom pusztulása utáni zsinagógai diaszpóra-vallás alapja. Pál

apostol maga is farizeus volt. A „pálfordulás” a damaszkuszi úton nem a farizeizmus megtagadása, hanem csupán annak a felismerése, hogy a formalizmus kevés. A dologban nem is az a valóban csodaszzerű, hogy valaki a kereszténység legnagyobb üldözőjéből a legnagyobb téritőjévé válik, hanem az, hogy eközben szinte meg sem kellett változnia.

Az *esszenusok*, a kivonuló jámbor szekta, akik úgy látszik lemondtak a nép külső megjavításáról, és ami ezzel összefügg, a hatalmi igényekről is. Saját kis közösséget alkottak, amely viszont a személyes és nem a formalizált törvény alapján állt. Ezért látják bennük gyakorta a kereszténység gyökerét. A Jordánban keresztelő Szent János, a személyes megtisztulás prófétája, talán tőlük nyerte a szellemi gyökereit, noha megkülönbözteti tőlük a prófétálás, vagyis a kilépés a zárt közösségből. (Úgy tűnik, végezetül az esszenusok is feladták kívülállásukat, és tevékeny részt vállaltak a Róma-ellenes szabadságharcban. Kumráni kolóniájuk pusztulásának ez lehetett az oka.)

A Messiás ösképe

A politikai messianizmus az úgynevezett „második Ézsaiás” prófétálásában alakult át a népek Megváltójának ígéreterévé. Ez az addigiaktól eltérő választ ígért a zsidók országával kapcsolatos politikai problémákra is, amelyek mint láttuk, mindeddig zavarokat jelentettek a vallás számára. A téritő Pál apostol erre is hivatkozva írta a levelét a zsidókhoz, és ebben lényeges szerepet kap a Melkisedek-hagyomány értelmezése.

Melkisedek személye a Messiáséval a 110. zsoltárban is összekapcsolódott, bár ott még a politikai megváltás papkirályi ígéreterében: az ellenségek legyőzése és a nép megtisztulása esnek egybe benne. Így szerepelt ez a hagyomány a makkabeus felkelésben is – aminek a problémái azonban Jézus korában már eléggé nyilvánvalóak lehettek. Mutatja ezt a vallásnak a politikai viszonyok megoldatlansága által előidézett négyfelé bomlása is. A helyzet megoldására várok azonban nem szűnt meg, és Pál épp ezért értelmezi ezt a zsidók számára döntő fontosságú hagyományt Jézus Krisztus, az elért Messias szemszögéből.

A hová útnyitóul bement érettünk Jézus, a ki örökké való főpap lett Melkisedek rendje szerint.

Mert ez a Melkisedek Sálem királya, a felséges Isten papja, a ki a királyok leveréséből visszatérő Ábráhámmal találkoztán, őt megáldotta,

A kinek tizedet is adott Ábrám mindenből: a ki elsöben is magyarázat szerint igazság királya, azután pedig Sálem királya is, azaz békesség királya, Apa nélkül, anya nélkül, nemzetség nélkül való; sem napjainak kezdete, sem életének vége nincs, de hasonlónak tétetvén az Isten Fiához, pap marad örökké. (...)

Ha tehát a lévítai papság által volna a tökéletesség (mert a nép ez alatt nyerte a törvényt): mi szükség tovább is mondogatni, hogy más pap támadjon a Melkisedek rendje szerint és ne az Áron rendje szerint?

Mert a papság megváltozásával szükségképen megváltozik a törvény is. (...)

Minthogy a törvény semmiben sem szerzett tökéletességet; de beáll a jobb reménység, a mely által közeledünk az Istenhez. (...) Mert a törvény gyarló embereket rendel főpapokká, de a törvény után való esküvés beszéde örök tökéletes Fiút.

Pál apostol farizeus volt, és érvelésében könnyű felfedezni a politikai messianizmus (zelóták) és főleg a papi kaszt (szaduceusok) elleni polémiát, amit itt a Melkisedek-hagyomány nevében folytat. Ezek nem sokkal később a Templom és Jeruzsálem pusztulását és a zsidó állam megsemmisülését idézték elő. A „bűnösség” Pál felfogásában a politikai szférát és annak az összes lehetőségét láthatóan magába foglalja, és ezért is utasítja el, mint megoldást. De elutasítja azt a kultusz-közvetítő szerepet is, amit az Áron rendje szerint való lévita papság vindikált magának a templomi szertartásokon keresztül. És ami semmivé is vált a Templom pusztulásával. Pál, a farizeus, a „holtak feltámadásába” veti a reménységét (Apostolok könyve 23. 6.) és Melkisedek, akinek „napjainak kezdete, sem életének vége nincs”, ennek a bizonyosságát mutatja. Van még egy feltűnő dolog itt, a Törvényről való meditáció fontossága. Ebben egybeesik a zsinagógai zsidó hagyomány a keresztény metafizika alapjaival, és erősen emlékeztet a védikus hagyomány centrumára is, ami, mint láttuk, a „kinyilatkoztatás fölötti elmélkedés”.

A világ sorsán csak egy metafizikai gyökerű megújulás segíthet, egy olyan megújulás, aminek az idő-fölöttihez, a változtathatatlanhoz kell kapcsolódnia. Ez Pál apostolnál a Melkisedek-hagyomány lényege.

A hagyomány folyamatosságáról Guénon a következőket írta (A Világkirály 43-45. o.): „Azt mondja a keleti tradíció, hogy a *soma* (a beavatás itala) az idő egy pontján elvész, úgy hogy szükségessé válik más itallal helyettesíteni. Az általános helyettesítő a bor lett, amit széles körben tekintenek a beavatási hagyomány megjelenítőjének. A bor szimbolizálja a beavatottak számára az ezoterikus tudást, ami nem való mindenkinek, ahogyan bort se ihat mindenki büntetlenül. Így a borhasználat a rituáléban a bort tiszta iniciatikus karakterrel ruhazza fel, mint például Melkisedek „eucharisztikus áldozatának” esetében. (...)”

Melkisedek papsága Élelion papsága, a keresztény papság pedig Emmanuelé. Élelion azonban Emmanuellel szinonim, hiszen a számértékük azonos. (Jellegzetesen kabbalista érvelési mód.) Így a két papság is egy, ebből következik, hogy a keresztény Istentisztelet, eucharisztikus kenyér-és boráldozatával valóban Melkisedek rendje szerinti.

Az eucharisztia, és benne elsősorban Krisztus vérének a szerepe döntő a kelta eredetű Grál-legendakörben is. Ez „avat be” mintegy a magasabb világba, és Melkisedek így jelent meghatározó kapcsolatot az ősi hagyománnyal.

NAGY MARI ÉS VIDÁK ISTVÁN

az elmúlt években több könyvet jelentetett meg különféle népi mesterségekről. Nemcsak a gyakorlati tanítás céljával, hanem hogy az adott mesterséget a maga teljes környezetével, összefüggéseivel, a népi kultúra teljességét érzékeltető módon állítsák az olvasók elé. Érdeklődésük középpontjában régóta a nemezkesztés áll, talán ők tettek a legtöbbit azért, hogy ez a mesterség Magyarországon újra lábra kapjon, új funkciókban is megjelenjen, és hogy hagyományai ne merüljenek feledésbe. Az itthoni nemezkesztés ösztönzése mellett több gyűjtőutat tettek Közép-Ázsiába, hogy az ott még élő gyakorlatot tanulmányozzák. Beszámolóik közül elsőként a *Türkmen nemezkesztés* című kötet jelent meg a szerzők saját kiadásában, mások előkészület alatt állnak. Kötetük a formák, anyagok, eszközök, minták, a készítés bemutatása mellett a nemezeket övező szokásokra, mítoszokra, legendákra is ad példákat.

„Eltűnően van az ősi nemezelo mesterség, mint az összes többi kézi munka Közép-Ázsiában. ... Mi, akik közel érezzük magunkat hozzá, úgy látjuk, gyorsan és teljesen. A gyáripar, a tömegtermék nem áll meg Közép-

Ázsia határán, nem áll meg a nemez-sátrak ajtajában. Előbb a mélysége, utána a felszíne tűnik el a munkának. Nem ott születünk, nem ott élünk, erőnk és tudásunk kevés egy átfogó, alapos kutatásra. Inkább csak a figyelmet tudjuk felhívni rá és a saját szemléletünkben átadni valamit. Ez a könyv jó alkalom a nyugati világ igen érdeklődő, fogékony, de hagyományait elvesztett nemezkesztőinek kíváncsiságuk, tudásszomjuk kielégítésére.”

A magyar hímes tojások mintáival fennálló rokonság miatt érdemes idézni a következő gondolatot:

„Mind a nemezkesztés, mind a tojásírás hagyományosan asszonyi munka. A szépérezék, a lélek megnyilvánulása. Az év egy jeles időszakában foglalkoznak vele. A mintákat fejből írják és egymásra örökítik. Tekinthejtük őket írott üzenetnek. Ha ebből indulunk ki, közelebb kerülünk a lényegükhöz. Érzelmek, kívánságok íródnak rájuk, elvont jelképekben kifejezve. Egyfajta képes beszédről van szó, ami az írást meg is előzhette, s ami a betűket írni nem tudóknak az írást jelentette. A XIX., XX. századra a jelképekben a mögöttük húzódó hitvilág elkopik, elfelejtődik. Sőt, előbb a hitvilág kopik el, s csak utóbb a képi jelek.”

Wagner Péter

A PIKTEK KÖVEI

*Mi, a Föld legtávolabbi lakói az utolsó szabadok vagyunk,
akiket a távolság és a nevünket övező titok oltalmaz...
Rajtunk túl nincsenek népek, csupán hullámok és sziklák.
(Calgacus, a piktek vezére AD 84.)*

Springfieldnél letérünk a 96-osról és északnak hajtunk a jeltelen, egynyomú úton a Findhorn-öböl felé. Az estébe hajló délutánban az egyforma dombok között megcsillan valami. Közelebről már kivehető egy hatalmas üvegdoboz és a benne szürkellő köhasáb. Néhány perc múlva ott állunk előtte, az öböl felől szakadatlanul fújó szélben, földbegyökerezett lábbal. Hat méter magas, halványszürke, idömarta gránittömb, tizenegy évszázaddal előttünk köbe vésett, itt-ott már csak körülményesen sillabizálható képregény, képeskönyv, üzenet. Szigorú rendben sorakozó apró alakok, nehezen értelmezhető jelenetekbe rendezve. Tudjuk, fent ádáz csata tombol, a lovasok és a gyalogosok szinte egyforma sorai mégis látszólag nyugodtan vonulnak jobbról balra és balról jobbra. Lentebb szörnyű jelenet zajlik, a foglyokat végzik ki, fejtelen holttesteik egymás mellett hevernek a híd alatt. A legelső képmezőben talán a zsákmányt vivőket látjuk. A kö túloldala maga a megtestesült nyugalom, csomókból font díszítés borítja a hatalmas kereszt hátterét és magát a keresztet is. Lent két nagyobb alak összehajol egy kivehetetlen kisebb fölött, mögöttük két angyal lebeg. A drámai történet, mely szinte szétfeszíti a statikus elrendezést, éles ellentétben áll a kereszt oldalának szövetszerű monotoníájával.

Sueno's Stone – Sueno köve – áll a táblán, alatta rövid ismertetés: pikt szobrászok munkája a tizedik század végéről. A legvalószínűbb feltevés szerint a kereszt a Forres mezéjén 966-ban lezajlott csata emlékére készült, amelyben Moray legyőzte nagybátyját, Dubh skót királyt, akinek lefejezett holtteste sokáig hevert temetetlenül Kinloss hídja alatt.

Egy történet végére érkezünk hát, hiszen ez a hatalmas emlék a pikt művészet utolsó fellobbanása, mondhatnánk úgy is, egy letűnt nép posztumusz üzenete.

Kik voltak ezek az emberek, akiket a mai napig sok titok vesz körül, és akikről oly keveset tudunk, de akiknek a

Sötét Századok – a középkor hajnalának – történetében betöltött szerepe meghatározó a Brit szigetek népeinek későbbi sorsára nézve, de főként akiknek lenyűgöző, misztikus és drámai erejű művészi testamentuma racionális korunk emberét csodálatra készíti?

A *pikt* népnevet először egy római költő, Eumenius 297-ben írt versében találhatjuk meg (*picti*), akiket az írekkel (*hiberni*) együtt a britek (*britanni*) ellenségeiként említ. Az elnevezés sokak szerint a harcosok festett vagy még inkább tetovált bőrére utal és a latin *pictus* = festett szóból ered. A piktek gyakorlatilag semmilyen írásos emléket nem hagytak maguk után, noha tudjuk, hogy használtak valamilyen, a kelta *ogham*-íráshoz hasonló, köbe vésett vonalakból álló írást, de a fennmaradt köemlékek feliratai a nyelv ismeretének hiányában nem értelmezhetőek. A *Pikt Krónika* szövegében csupán királyaik listája maradt fenn az utókorra latin és kelta interpretációban, ezért aztán azt sem tudhatjuk, ők hogyan nevezték magukat. A nép eredete körül is vita van a történészek körében, hiszen korabeli, vagy közel korabeli források – valószínűleg alaptalanul még szkíta eredetűnek is mondják őket. Leghihetőbbnek az tűnik, hogy a piktek a népvándorlás kora előtt a Brit szigetek északi részén megtelepedett lakosság leszármazottai, akiknek gyökerei akár évezredekkel is mélyebbre nyúlnak a pikt nép felbukkanásánál. Ezek a törzsek keveredhettek a területen megjelenő keltákkal. A piktek különböző népelemeket egybeolvasztó társadalma fölött minden bizonnyal egy harcosokból álló arisztokrácia állt. A királylista neveinek egy része nem kelta eredetű, de a kelta nevek is inkább a nyelv walesi-breton ágával (*P-kelta*) mutatnak rokonságot. Erre utalhat az a tény is, hogy a pikt udvarba érkező ír származású Szent Kolumba Brude királlyal és udvarának tagjaival csupán tolmács útján tudott szót érteni, tehát a piktek körében a skót-ír (*Q-kelta*) nyelv nem volt elterjedt. A királylista és a kortársak feljegyzései szerint a pikt korona nem apáról fiúra szállt, hanem női ágon öröklődött testvérré, nagybátyra, unokaöccsre. Ez a fajta öröklődési rendszer Nyugat-Európában egyedülálló, a keltakétól feltétlenül különböző.

Meigle, a 22.számú kő: épületdíszítő dombormű töredéke. (Wagner Péter felvételei – lapunk Mellékletét is az ő fényképei illusztrálják)

A piktek története állandó harcok története, vad, tetovált seregeik rettegésben tartották szomszédait és a rómaiakat is, akik sokszor harcoltak ellenük, de az Antoninusok falának vonalán túl hódító szándékkal nem merészkedtek. A rómaiak a 390-es évektől kezdve fokozatosan földták Britanniát és valószínűleg az V. században teljesedik ki az a folyamat, melynek során a barbár törzsek szövetségéből királyságok jönnek létre. Ebben az időben formálódik a mai Skócia délnyugati részén az ír földről kirajzó skótok gael királysága, a Dalriada, majd a skótok és a piktek állandó támadásainak kitett britek is királyságot alapítanak a mai Strathclyde területén. A pikt királylista első királyai a legendák világába tartoznak, mintegy a nép eredetmondáiban szereplő hősök neveinek összefoglalásaképpen, az első legendás király, Cruithne hét fiáról kapta nevét a hét pikt tartomány: Fib, Fidach, Foclaid, Fortrenn, Caitt, Ce és Circenn.

A történelmi pikt királyok sorában az első Bridei (554-584), aki a Loch Ness mellett épült székhelyén fogadta az ír arisztokrata-szerzetes hittérítőt, a későbbi Szent Kolumbát. Mellesleg az erről a találkozásról hírt adó Adamnan tollából származó korabeli leírásban történik először említés a tóban élő titokzatos szörnyről...

Angol és skót történetírók egybehangzó véleménye szerint a piktek legjelentősebb csatája 685-ben zajlott. Ismét csak egy Bridei nevű király (Bridei mac Bili) volt az, aki véres ütközetben legyőzte a déli pikt országrészeket 30 éve uralma alatt tartó Ecgríth király győzhetetlennek hitt angolszász hadait. A csatában, melyet a skótok Dunnichen-i, az angolok Nechtansmere-i ütközetnek neveznek, maga Ecgríth király is elesett, a győztesek pedig megölték vagy rabszolgaságba hurcolták a megszálló seregek maradékát. Ezzel a győzelemmel a piktek évszázadokra elvették az angolszászok kedvét az északi terjeszkedéstől, és lehetővé tették az önálló skót állam kialakulását és megerősödését.

Bridei utóda, Nechtan mac Derile uralkodása idején a piktek elszakadtak a kelta egyháztól és helyette a rómaihoz csatlakoztak.

A következő harcos király Oengus a 740-es években a skót szomszédai ellen folytatott véres hadjáratokat, elfoglalva legjelentősebb erődítményeiket, majd az írországi skótok ellen fordult, elfogta és lefejeztette királyukat, legyőzte Dalriada skótjait, és először a történelem során egy király uralkodott a piktek és a skótok fölött. Győzelme azonban elbizakodottá és kapzsvá tette. Birodalmát dél felé akarván növelni több hadjáratot vezetett a britek ellen, akiket azonban nem tudott legyőzni. 756-ban Dumbarton ostrománál serege és tulajdon testvére is odaveszett, maga a király északra vonult és rövidesen meghalt.

768-ban a legyőzött Dalriada ismét kivívta függetlenségét, északon újra két királyság jött létre. A következő több mint száz év története homályba vész, csupán azt tudjuk biztosan, hogy a királyok listája a 69-edikkel véget ér. Drust királyt Kenneth MacAlpin ölte meg 843-ban, az első skót, aki a pikt és a skót trónt Alba királyságában egyesítette. 839 körül hatalmas csata zajlott a piktek és a hódító vikingek között, amelyben a pikt király és öccse, a trónörökös is elesett és a győztesek számtalan pikt harcost mészároltak le. Ez a vereség minden bizonnyal annyira legyengítette a pikt elitet, hogy az ország könnyen áldozatul

Meigle, a 2. számú kő hátoldala (homlokoldalának részlete a Mellékletben és annak címlapján látható.)

esett a *Kenneth MacAlpin hitszegése* néven ismert véres eseménysorozatnak. A pikt nép ekkor eltűnt a történelem színpadáról, a további forrásokban csak skótokról történik említés. Többen feltételezik, hogy a két nép egyesülése, vagy inkább a piktek beolvadása a skót népbe nem volt erőszak nélküli. Valószínű, hogy az uralkodói család és a harcos arisztokrácia fizikai megsemmisítése mellett a piktek írásos hagyatéka is áldozatul esett az egyesítésnek. Nehezen

Aberlemno, keresztő a templomkertben. Fent: a hátoldalon piktek és angolok harca; lent: részletek a lovasok és gyalogosok küzdelméből

feltételezhető ugyanis, hogy egy jól szervezett, több évszázadon át keresztény állam után semmilyen feljegyzés, nyelvi emlék ne maradjon.

A titokzatos piktek emlékét nevükön és a szórványos régészeti leleteken kívül csupán az általuk hátrahagyott mintegy 400 mesterien faragott köemlék őrzi. Ezek a kövek tanúsítják, hogy a történelem homályából feltűnt és abba visszatért alkotóik milyen mély hagyományokkal, összefüggő világképpel, művészi érzéssel és tudással rendelkeztek. Ezek a kövek az ellenséges népek krónikásai által felrajzolt vérszomjas harcosok képe mögé komoly társadalmi háttérrel rendelkező stabil állam vízióját vetítik.

Aberlemno kicsiny falucska Forfar és Brechin között körülbelül félúton, nem messze a Dunnichen-i csatamezőtől. Ahogy közeledünk, az út mellett kövek kis csoportjára leszünk figyelmesek. A mező szélén álló köfal mellett három tömb dacol az idővel. Ezek a kis falusi templom udvarában állóval együtt a pikt művészet négy évszázadát ívelik át, a hatodiktól a kilencedikig. Kettő közülük még az ősi, pogány időkbeli való, a másik kettő keresztény és kereszténység előtti jelképeket is hordoz.

Az aberlemnoi jel-kő egyike a legszebb pogánykori pikt emlékeknek. Masszív, lilásszürke, faragatlan tömbje kicsit ferdén áll a fűben az alacsony kökerítés előtt. Homlokán mélyen, szinte már domborműként bevészt jelképek: kígyó, kettős korong, z-rovás, tükör és fésű. Hátoldalán alul történelem előtti időkbeli származó megmunkálás, díszítés nyomai láthatók, a pikt művész talán egy korábbi megalitot használt nyersanyagául. Talán a jel-kövek állításának szokása a történelem előtti múltban, emlékezetben gyökerezik. Talán a díszítések, a jelek maguk is ősi jelentéseket hordoznak.

A nem messze álló szabályos alakúra faragott kereszt-kő egyik oldalára legfelül, mintegy a kereszt fejének ellenpontjaként díszes félholdat, v- és z-rovást meg egy kettős korongot faragott az ismeretlen művész. Ezek az alattuk lévő mezőt kitöltő vadászjelenethez és bibliai ábrázolásokhoz hasonlóan már valódi domborművek. A menekülő szarvas és az üldöző kutyák és lovasok realiztikus és nagy természetismeretről tanuskodó jelenetbe mintegy térkitöltő motívumokként a bibliai Dávid király ábrázolatai ékelődnek be. Egyszer muzsikusként látjuk, másutt harcosként, négysegletes pajzsával, legalul pedig az oroszlán társaságában, mögötte pásztori és zenési attribútumaival, a báránnyal és a hárfával. A szépségesen cifrázott, kitépelt fát cipelő kentaur pedig valamilyen távoli, mesebeli erdőből bukkant fel hirtelen... A túloldalt díszítő hatalmasan kidomborodó, ír típusú kereszt szinte leválik laposan díszített alapjáról, ám a mellélalakok, a könyvet tartó angyalok korántsem olyan erőteljesek, életszerűek, mint a túloldali jelenet résztvevői, vagy akár a kereszt lábánál tanyázó állatfigurák.

A templomkertben álló hetedik századi kereszt-kő homlokoldalán robusztus körvonalú, szépen faragott kelta csomómintákkal díszített kereszt mellett indákban bújkáló többé kevésbé stilizált állat- és szörnyalakokat látunk. Ezek a pikt bestiárium jellegzetes alakjai, finom hajladozásukkal a növényi világot idézik, a természet egységét, ahol valamennyi élőlény egyazon Teremtőt dicséri. A valódi izgalmat itt is a hátoldal jelenti, amelyet pikt jelképek koronáznak, ezúttal egy z-rovással átmetszett díszített négyszög és a hármas ko-

rong. A markáns jelek alatt képregényként elevenedik meg a közelben lezajlott Dunnichen-i ütközet. A felső sorban piktk lovass hajadonfőtt üldözi sisakos angolszász ellenfelét, aki eldobta pajzsát és fegyvereit, lejjebb gyalogos piktkatonák szállnak szembe az angol lovassal, legalul lovaspárbajt látunk, melynek kimenetele nem kétséges, az angol harcos holttestén madarak lakmároznak. A jelenetek éltszerűségén, a gondosan megfigyelt mozdulatokon túlmenően az ábrázolások igen pontosak a harcosok fegyverzetére, az alkalmazott harcmodorra vonatkozóan is, ezeket régészeti leletek, korabeli leírások is alátámasztják.

A piktköemlékeket római számokkal jelölt csoportokra szokták osztani. A legrégebbiek az I. típusú kövek, melyek még a pogány időkből származnak. Ezek a jel-kövek kizárólag természetes alakú, megmunkálatlan terméskövek, melyeknek rendszerint csak egyik oldalán található jelek, jelképek, és ezek az ábrázolások különböző mélységben karcoltak, vésettek, tehát negatív formát mutatnak. A jelek többsége (mintegy harminc) geometrikus, közöttük a leggyakrabban előfordulók: korong, kettős, hármas korong (üst), tükör, fésű, különböző egyszerűbb, vagy díszített négyszögek, ív, illetve félhold, v- és z-rovás, fejsze. A többi jeleket az állatvilágból merítették, valódi lények mellett a képzelet világából származó alakok is szép számmal előfordulnak. A stílizált állatalakok közül a kígyó tűnik fel leggyakrabban a jelköveken.

A piktek által alkalmazott jelképek rejtélyét sokan próbálták megfejteni, biztos magyarázatunk azonban nincs. Minden valószínűség szerint a jelek eredete távoli múltba nyúlik vissza, jelenthettek törzsi kötődést, lehetett totemszerű funkciójuk, hordozhattak vallásos tartalmakat, az is lehet, hogy az idők folyamán funkciójuk átalakult és a későbbi századokban személyek megjelölésére, esetleg események megörökítésére vagy birtokjelekként, tehát eredeti, transzcendens jelentésüktől megfosztva alkalmazták őket, ám az is elképzelhető, hogy a kereszténnyé lett piktek hajdani önmaguk pogány gyökereinek emlékezetéül, identitásuk megőrzése érdekében nagyon is elvont tartalmakat fejeztek ki a kereszt hátoldalára faragott ősi jelekkel.

A II. típusú kövek megjelenése és elterjedése a piktkörében a kereszténység elterjedésével párhuzamosan történt. Ezek az emlékek, a keresztkövek, szabályos alakú, szépen megmunkált kőtömbök, melyeknek egyik oldalán díszes faragott kereszt van, másik oldalán az ősi jelképek mellett bibliai vagy mitológiai ábrázolásokat, az arisztokrácia és a papság életéből való vagy gyakran vadász- és harci jeleneteket találunk. A faragás ezeken a köveken valódi dombormű, a plasztika erősen kiemelkedik. A piktkeresztkövek a Brit szigetek hasonló emlékei között egyedülállóan sík felületre helyezték, abból erősen kiemelkedő keresztábrázolást hordoznak, tehát mindig hasáb- és sohasem keresztalakúak, mint az ír, a skót, a brit vagy az angol kereszttek. Ez is bizonyítja, hogy a piktek körében a jelkövek hagyománya erős és élő volt, azok egy határozott és kialakult koncepció részeit alkották. A kereszténység felvétele valamikor az V. században kezdődhetett és a brit Szent Ninián nevéhez kapcsolható, aki a Galloway-beli Whithornban alapított kolostort és onnan kiindulva kezdte meg a piktek térítését. A kereszténység elterjesztése a piktek körében minden valószínűség szerint

Fent: Meigle, a 4. számú kő hátoldala; középen: ennek részlete.
Legalul: a 26. számú kő vadászjelenetének részlete.

Szent Kolumbához és követőihez fűződik. Iona szigetén alapított kolostora a kelta világ keresztény hitéletének évszázadokig messze földre ható központjává lett.

A II. típusú köveken ezt a folyamatot, a keresztény állam kialakulásának és a régi, pogány, törzsi világ lassú elmosódásának folyamatát követhetjük nyomon, ugyanakkor biztosak lehetünk abban is, hogy ez a folyamat békésen, mintegy a „nemzeti” identitás és a hagyományok megtartásával zajlott. Az emlékművek, jel-kövek állításának hagyománya találkozott a keresztény jelképek állításának igényével, szokásával, sokszor még a hely is azonos lehetett. Az, hogy a kereszt-köveken békésen megfértek egymással a régi és az új jelek, a szakralitás valamilyen továbbélésére, átöröklődésére utalhat. Ezt a lehetőséget támasztják alá a kis számban fennmaradt, keresztény szimbólumokkal kiegészített, átfaragott pogány jel-kövek is.

A piktkirályság fennállásának utolsó évszázadaiban, majd a hanyatlás és az idegen befolyás időszakában a II. típusú köveket felváltják a III. típusúak, melyeken már nem találjuk meg a jellegzetes piktkirálysági szimbólumokat, a kereszt és a keresztény jelképek mellett csupán figurális ábrázolások és jelentek díszítik őket.

Vannak piktköveket őrző múzeumok, közülük a legjelentősebbek St Andrews, St. Vigens és Meigle múzeumai. Meigle kis település nem messze Forfar városától, a korai középkorban jelentős egyházi és világi központ lehetett. Erről tanúskodnak azok a köemlékek, melyek egy kolostor-

és templomegyüttesből származnak. A kövek részben az 1780-as években épült templom falaiba és kerítésébe voltak beépítve, részben az udvaron, illetve a templomban voltak felállítva. 1869-ben a templom leégett, ekkor a kövek egy része elpusztult, a maradékot összegyűjtötték és a régi iskola-házban állították ki azokat.

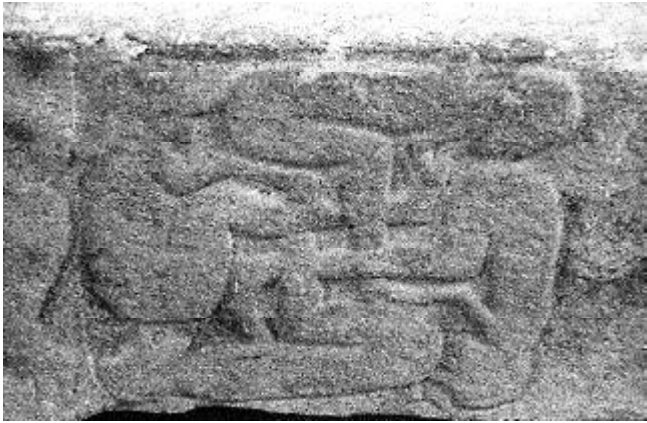
A három szabadon álló kereszt-kő közül kettő, az 1-es és a 4-es számú a II. típust képviseli, azaz a kereszt hátoldalán jelképeket is találunk. A három kereszt-kő közül több mint két és fél méteres magasságával kiemelkedik a 2-es számú, mely egyben a legújabb is. III. típusú monumentális emlékmű, melynek erőteljes, félgömb alakú gombokkal díszített abronccsal övezett görögkereszt feje a korabeli ötvösmunkákat idézi. A kereszt szárát és a kétoldali mezőket nehezen kivehető szörnyalakok töltik ki. A hátoldal roppant kiegyensúlyozott kompozíciója négy tematikus egységre oszlik. A felső részt finoman megmunkált, jobbról balra haladó lovasok urallják. A legfelső talán a vezér, alatta egymás mellett, mint árnyékok három lovas léptet, mögöttük egyedül az ötödik. A lovasok jelenetét furcsa kis figura, talán angyal és két kutya egészíti ki. A kompozíció középpontjában Dánielt láthatjuk az oroszlanok vermében, az ábrázolás rokon a római katakombákban talált festményekével, a játékos kedvű mester azonban még két kölyköt is faragott a fenevadak mellé. Lentebb feltűnik egy kentaur alakja, mindkét kezében fejszével, hóna alatt kivágott fával. A dombormű legalján egy bunkóval felfegyverzett férfi érdeklődve figyel egy sárkány és egy bika harcát.

Noha a múzeumokban összegyűjtött kövek védett körülmények között összefüggésikben tanulmányozhatók, az igazi élményt mégis azok az emlékek jelentik, melyek eredeti helyükön vagy ahhoz hasonló helyen állnak. A kő és környezete, a jelképek, az állatok és a szörnyek kapcsolata a természettel, a legelők és az erdők zöldjével, az ég vidám, vagy zord színeivel, a lassan vonuló vagy száguldó felhőkkel, az eső és a köd titokzatos, nedves illatával, az északi napfény éles ragyogásával, a szél zúgásával lenyűgöz bennünket. Érezni véljük a vándor örömét, mikor hosszas gyalogútján a jól ismert köhöz érkezik, vagy ismeretlen tájon is ismert jelekkel találkozik. Noha tábla jelzi, kerítés óvja a legelésző jószágától, a Maiden Stone és Picardy Stone mégis a táj, a természet részei. Időmarta, durva felületük, az elhomályosuló vésetek mögött ott az idő, amelynek sodrában együtt öregedtek: jelek, fák, mezők, sziklák és ég.

Ezek az alkotások, elődeikhez hasonlóan a természeti környezet részei, azzal szoros kölcsönhatásban léteznek, folytatva a megalitikus népének tájbarótt jeleit. A piktek a középkor hajnalán sok népéhez hasonlóan rövid időt töltöttek rivaldafényben a történelem színpadán, mégis olyan emlékeket és tanulságot hagytak maguk után, amely számunkra is, ma is érvényes: értékes művészet, élő kultúra, egészséges társadalom nem lehet meg a hagyományok, az ősök tisztelete nélkül, ám nem is zárkozhat el az új eszmék befogadása, értelmezése és saját képére formálása elől.

Ezen az oldalon: Aberlemno, útmenti jelkő két részlete. Szemben: Meigle, 26. sz., svasztikába rendezett embercsoport; Meigle, 12. sz., kutya elől menekülő szarvas; Meigle 1. sz., vaddisznó és kígyófarkú szörny; Aberlemno, kereszt-kő fonatos díszekkel; Meigle, 4. sz., állatszörny; Eassie, kereszt-kő szarvasábrázolással.

Meggyesi Tamás

TERVEZÉSELMÉLET

A szerző kéziratot egyetemi jegyzetének első fejezetét, a „Települési szövetten”-t a Falu – Város – Régió c. folyóirat 2002/5 száma közölte. A témát új megközelítéssel tárgyaló tankönyv második fejezetének első részét mutatjuk be a mielőbbi, teljes megjelenés reményében.

Az építészet felületek és tömegek, anyagok és struktúrák, valamint fények és színek térbeli egységgé történő szervezésének költészete. A településtervezés az építészet kiterjesztése a külső térre. Amikor építészeti egységek létrehozására törekszünk, elvben kétféleképpen járhatunk el: vagy tömegeket helyezünk el a térben, vagy tereket hozunk létre épített tömegek segítségével. Akármilyen módszert is választunk, tudatosítani kell magunkban a külső tér mibenlétét, a külső tér létrehozásának elemi lehetőségeit és módjait, valamint a tér és a tömegek közti viszony sokrétűségét. A tervezésemélet nem is kezdődhet mással, mint ezeknek az elemi, „archetipikus” térformáknak a feltárásával. Ezt hívjuk „a tér alapításá”-nak.

Akár tömegeket helyezünk el a térben, akár teret alakítunk térfalak segítségével, a tér szervezéséhez nem elegendő az elemek ismerete: ismerni kell azokat a módszereket, amik segítségével az elemekből, mint „szavakból” értelmes „mondatokat”, városépítészeti egységeket alkothatunk. Az alkotás szabad és teremtő folyamat, de belső törvényszerűségei is vannak, amiket el lehet sajátítani. A tervezés elmélet második fejezete, a „tervezési modellek” ezekkel a lehetséges kompozíciós elvekkel foglalkozik, egyben módszertani útmutatót is próbál adni az alkotás folyamatához.

A tervezésnek szerves részét képezik azok a normatív jellegű előírások, amik részben funkcionális jellegűek, részben jogszabályi háttérrel rendelkeznek, és amiket kénytelenek vagyunk figyelembe venni. A normatív előírások ismerete és figyelembe vétele szükséges, de nem elégséges feltétele a tervezésnek. A „normatív tervezés” alkotja a tervezésemélet harmadik részét.

A tervezésemélet negyedik része a „településrendezés”-ről szól. A településrendezés a települések területén fekvő földrészletek, területek és vonalas létesítmények (infrastrukturális létesítmények) összehangolt fejlesztésének térbeli, műszaki és ökológiai vetülete. Hivatalos dokumentum, ami közérdeket szolgáló fejlesztési és építési korlátozásokat vezet be; a településrendezési tervek e korlátozásokat legalizálják. A tervek készítés folyamatát, a tervfajtákat, tartalmi követelményeiket és az egyeztetések rendjét ugyancsak jogszabályok írják elő. A településrendezési tervek az építési engedélyezési eljárási szakmai és jogi megalapozását is szolgálják.

1. A tér alapítása

A térbeliség élménye az emberré válás folyamatának egyik fontos eszköze és egyben eredménye is. Azáltal, hogy az ember véglegesen felállt, és gerince függőleges helyzetbe került, a tér dimenziói: az elől és hátul, a jobbra és balra, valamint a fent és

lent új értelmet kaptak. Az ember egy mozgó térbeli koordináta-rendszer origójában találta magát, ahol *minden* mérték alapja az ember, mint *mikrokozmosz*. A megélt tér alapja a földfelszín, teteje pedig a horizont fölé magasodó égbolt: ezt tekinthetjük ma is a „külső tér” archetípusának.

A tér alapítását megelőzi a hely alapítása. A térben csak az ember alapít helyet: *minden* építmény és épület először hely, és csak e helyek hoznak létre tereket. A tér tehát a helynek köszönheti létét, és nem megfordítva. A hely minden esetben egyedi: itt születtem, itt lakom, ide járok dolgozni, itt éltem hosszú ideig stb.. A helyek nem cserélhetők fel egymással: a hely alapvetően egzisztenciális fogalom,* és bár földrajzilag lokalizálható, csak minőségi kritériumai vannak. A térrel szemben mindaz, ami a helyek ill. a helyeket létrehozó épületek között, mint tér-köz létrejön, mint konkrét, geometriai értelemben mérhető entitás: tértest, ami *menyiségi* tulajdonságokkal is rendelkezik. A hely, az épületek és a terek viszonya azonban nem lezárt tény: közöttük *párbeszéd* folyik. Ez utóbbiak meg kell, hogy feleljenek „a hely géniuszának”, és megfordítva: a hely szelleméhez az épületek és köztes terei is hozzájárulhatnak. „A település tere olyan *tér-tartományokból* épül fel, amelyek a hely oldaláról nézve a helyévválás *különböző stádiumaiban vannak*”.**

1.1. A megjelölt hely, mint centrum

Valószínű, hogy a vándorló, nomád embercsoportok számára a megjelölt hely lehetett az első abszolút térbeli vonatkoztatási pont, egyben a törzs „kollektív személyiségének” kivetítése. Akár mint az ösök sírja, akár mint kultikus hely fix pontot, a kozmosz csiráját jelenthette a külső, kaotikus világ tengerében, ahová mindig vissza lehetett térni. A hely kijelölése kezdetben szakrális vagy mágikus tevékenység volt. A hely kiválasztásához maga a természet is kínálhatott alkalmat: ismert a szent források, szent fák és sziklák meghatározó szerepe az ókori kultúrákban.

A hely megjelölésének szerepe azóta sem csökkent, legfeljebb átalakult, mert körbenőtték a települési táj eseményterei. Az emlékezés így nem mindig a helyet, néha inkább az eseményt rögzítette és örízte meg: a megjelölt hely ekkor a megjelölt idő szimbólumává válik. Ilyenek a történelmi emlékművek, amik kollektív sikereket, győzelmeket vagy kollektív eszményeket örökítenek meg. Ha a hely és az idő megjelölését tér-alapításnak tekintjük, akkor hasonló szerepet kell tulajdonítanunk ma az urbánus környezetben kiemelkedő, vagy más tulajdonságuk miatt megkülönböztetett figyelmet kiváltó ún.

*„A helyet nem szabad összetéveszteni a térrel. A tér és a hely között az a különbség, hogy a térnek száma, a helynek arca van. A tér, ha csak nem kivételes, minden esetben pontos vonalakkal határolható, területe négyzetmilliméterre kiszámítható és alakja körzövel és vonalzóval megrajzolható. A tér mindig geometriai ábra. A hely mindig festmény és rajz, és nincs belőle több, mint ez az egy. A térnek képlete, a helynek géniusza van.” (Hamvas Béla: *Az öt géniusz*)

**Dr. Schneller István megfogalmazása *Az építészeti tér településszintű értelmezésének lehetőségei és korlátai* c. kandidátusi értekezésben

jelzőpontoknak is. A megjelölt hely szerepét nemcsak egy pontszerű objektum, hanem egy jeles épület is be tudja tölteni. A térben *szabadon* álló jeles építmény valójában éppúgy teret gerjeszt maga körül, és éppúgy centruma lesz a kifelé végtelen térnek, mint egy emlékoszlop vagy egy szobor. Ilyen szerepet töltöttek be régen a tornyok, a kupolák, iszlám kultúrkörben a minaretek. Nem csak a tájékozódás eszközei, hanem spirituális tartalmak megtestesítői is: nem csak jelző, hanem *jelképhordozó* szerepük is van. A hely megjelölése, alapítása egyidejűleg a tér alapításának ősi és meghatározó eszköze, archetípusa, aminek alkalmazása ma is aktuális.

A hely alapításának önálló, az előbbiekre vissza nem vezethető változata a valós vagy/és virtuális irányok és tengelyek metszéspontja, mint az ókori városalapítások szakrális középontja. Ezt jelölték ki a kardinális égtájak segítségével Pekingtől kezdve az azték templomvárosokon át Rómáig. Ez a módszer kis léptékben ma is használható: egy pontszerű objektum helyét valós vagy virtuális tengelyek metszeteiként is meg lehet keresni. Ezzel a módszerrel rokon az emlékmű vagy jeles építmény mozgásirányba történő elhelyezése, adott esetben tengelyes rávezetése, ami egyben a megérkezést, az út értelmét és beteljesedését is jelképezheti. Hasonló szerepet töltenek be a magyar falvak templomtornyára tájolt országutak, vagy a radiális utak tengelyében feltűnő és a város szimbólumává vált építmények.

A centrum, a hely vagy *jelzőpont*, a hely pontszerű megjelölése mai térszervezési feladataink megoldásában is fontos szerepet játszhat. Az ilyen pontszerű objektumnak mindig egyedinek, megismételhetetlennek kell lennie. Ebben az esetben – miként a görög templomrom még ma is – értelmet, jelentést ad a tájnak, és közvetlen környezetének alakítására is orientáló hatással lehet. Ezeket a létesítményeket ezért *oriens*-nek is nevezhetjük. A radiális elrendezésű együttesek és városrészek fókuszában rendszerint ilyen oriens áll. Az obeliszk, a szobor, a kút, vagy az óratorony sokszor a terek *tagolásának* is eszköze lehet pl. egymáshoz kapcsolódó terek csuklópontjain, vagy virtuális térfalak jelzéseként.

A pontszerű vagy vertikális objektumok ismétlése már egy összetettebb térszervezési műveletnek felel meg: a sorolás pl. a vonal ill. az út, a raszterben történő ismétlés pedig a sík, vagyis a határolt tér alapításának eszköze lehet. Ismertek az ókori kultúrák szakrális helyei fel vezető felvonulási utak, amiket szobrok kísérték. A pontsor – aminek anyaga bármi lehet – ma is alkalmas az útvonal, a lineáris kompozíció, vagy egy virtuális térfal vonalának kijelölésére.

1.2. A határolt és a kerített tér

A földfelszín minden külső, természetes tér szükségszerű alapja, a természetes és az épített környezetnek is közös eleme, a folyamatosság megtestesítője. Teret legegyszerűbben úgy lehetne létrehozni, hogy ha a természetes terepen egy adott kiterjedésű felületet mesterségesen *síkká* alakítanánk.

Ez lenne – a „megjelölt hely” mellett – a külső tér másik archetípusa. A tér határait a mesterséges sík és a természetes, de nem-sík (vagyis görbült, ill. szabálytalan felületű) környezet metszete hozná létre. Itt jelenik meg először a tér belsősége, mint a külsőségtől elkülöníthető tériség-fajta, amit innentől kezdve joggal nevezhetünk határolt térnek. A határolt tér a megjelölt tér inverze: míg az utóbbi maga körül gerjeszti a teret,

határai elvben a végtelenbe vesznek és ezért nyitott, az előbbi önmagában hoz létre egy tértestet, ami határoltsága következtében véges, vagyis zárt. A tér legegyszerűbb esetben a határ jelzés-értékű megvonásával, vagyis virtuálisan is létrehozható. Ismert módszer a tér sarkainak kijelölése faágak, póznák, vagy oszlopok segítségével. Az így kijelölt tér egy virtuális sátor saroktartó pilléreit is jelképezheti, ami adott esetben vászonnal, szőnyeggel, hánccsal ki is tölthető. Jelzőpontok sora is betöltheti a tér határolásának szerepét, így pl. egy fasor is, ami egy utat kísér, vagy teret határol körbe. A határolt tér széle önmagában nem föltétlenül fizikai entitás: szerepét a felület textúrájának a vége is betöltheti. Egy vízfelület pl alakjára való tekintet nélkül is határolt térnek tekinthető. Ezzel egyidejűleg adódik a tér tagolásának lehetősége, aminek legkézenfekvőbb eszköze a felülettextúrájának megváltoztatása. Határolt térnek tartjuk ezek után a homogén textúrájú tér-részeket, valamint a természetes terep határvonalal vagy jelzőpontokkal kijelölt és ezáltal a külső környezettől leválasztott részét is. A határolt tér egyik legősibb változata a súlylyesztett tér, aminek széle földbevágás, támfal, rézsű, vagy lépcsőzés is lehet. Ennek ellentéte a terasz. A tér-részek elhatárolásának egyik leghálásabb eszköze szintbeli *különbségek* létrehozása. Az ilyen tér-részek alakja, egymáshoz való viszonya, a rézsűk vagy támfalak, valamint a lépcsők a külső tér építészeti elemei. Végül nem zárhatjuk ki a téralakítás eszköztárából a ferde síkot, valamint a görbült felület sem, mint ahogy a terep természetes modulációi is válhatnak – a térhatárolás más eszközei mellett – a tervezett tér alapsíkjává.

A határolt tér az építészet természetes és nélkülözhetetlen eszköze. Több, egymáshoz közel álló, de egymástól független építményből álló együttes elemeinek összetartozását az ismerősíteni tudja, ha az együttes közös, homogén alapsíkot kap. Az alapsík környezettől eltérő textúrája biztosítja a tér, „masság”-át, vagyis tér-határoló szerepet tölt be. Ennek egyik ismert példája a párizsi Parc de la Villette, aminek homogenitását a 100 m-es hálóban elhelyezett, pirosra festett dekonstruktivista építmények, a „folie”-k biztosítják. Jó példa arra, hogyan lehet egyforma pontszerű létesítmények szabályos ismétlésével teret definiálni.

Ha a határolt teret természetes, növényi jellegű, vagy épített fal határolja, kerített térről beszélünk. A fal az építészet alap-témája, az építés legősibb szerkezete. Szerepe mindig az, hogy a teret két tér-félre bontsa, és hogy markánsan megteremtse a belső és a külső tér kettősségét, tovább növelje a tér határoltságának, vagyis zártságának mértékét. A falnak magassága, tömörsége és vastagsága van, amik a térhatárolás eszközei. A fal ugyanakkor kommunikációs szerepet is betölt: nemcsak elválaszt, hanem a rajta létesített nyílások révén össze is köt. A fal szerepét a tömör falazott szerkezetek mellett többek közt transzparens térfalak: terrács, korlát, mellvéd, oszlopsor, üveg, fasor, sövény stb.. is be tudják tölteni. Ha ehhez hozzávesszük a fal anyagában, textúrájában és architektúrájában, valamint a nyílások kialakításában rejlő kimeríthetetlen lehetőségeket, akkor elmondhatjuk, hogy a fal és a kerített tér szinte maga az építészet. A fedél – ehhez képest már szinte csak ráadás. A határolt és a kerített tér a megjelölt hely mellett a másik archetipikus térforma.

Maga a fal önmagában – miként az alapsík is – csak kétdimenziós alakzat. De ha meghajlik, megtörik, vagyis kilép e tartományból és egy terület részben vagy egészében körbezár, a kerített terek végtelen változatai és kombinációit hozhatja

létre. Falak csatlakoztatásával jön létre a belső és a külső sarok ismert kettőssége: a belső tér védelmet, meghittséget, „kuckót” biztosító konvexitása és a konkáv külső tér, ami inkább taszít, mint vonz. A falak csatlakozásával és térbeli kombinációjával, vagy a tér teljes körülkerítésével a kerített térnek alakja (ovális, szögletes stb...), nagysága (tágas, szűkös), arányai (keskeny, folyosószerű, centrális stb.), tagoltsága (homogén, osztott stb.) és irányítottsága van. A kerített tér esetében már szerephez juthatnak a tér minőségi dimenziói: így a relatív nyitottság vagy zártság, a térfal áttörtsége, a használat nyilvánosságának mértéke, a tér intenzitása stb. A modern építészet kezdeteinek termékeny vívmánya volt az épület-doboz falsíkokra történő „dekonstrukciója”, ami egy egészen másfajta építészeti tétet lehetővé tett. Ha a falat ennek szellemében alkalmazzuk, a tér alakításának, tagolásának kimeríthetetlen eszköztárához jutunk.

A határolt vagy/és kerített terek olyanok, mint a szavak: a valóságban értelmes mondatokká fűzhetők. Ehhez szükség van egy „kreatív nyelvtanra” is: az ilyen terekből ugyanis összetett kompozíciót lehet készíteni. Létezhetnek köztes terek is, amik a szomszédos terek közti elválasztás, átmenet, vagy éppen kapcsolat megszemélyesítői. A terek egymást térben átfedhetik, áthathatják, aminek eredményeképpen új términőségek jöhetnek létre (l. a 2.5. alfejezeteiben).

1.3. A fedett tér.

Ha a földfelszín, ill. annak egy kerített része a tér alapsíkja, akkor az épületek fedele, mint épített, mesterséges szerkezet bizonyos értelemben az égbolt szerepét pótolja (ezt fejezi ki az égbolt és a boltozat szavaink közös magva, vagy a menny, amiből a mennyezet szavunk ered). A fedél a fal mellett a másik ősi épületszerkezet, a fedett tér a harmadik archetipikus külső térforma. Térhatároló szerepe nemcsak a belső térben mutatkozik meg: a fedél ugyanis önállóan, a többi téralakító elemtől függetlenül is képes teret definiálni. Míg az előbbi őse a *barlang* lehetett, az utóbbi inkább a lombos fa, vagy az erdőalja. Legegyszerűbb formában nem más, mint póznákra kifeszített bőr- vagy vászontető, ami viszont a sátor elődje. A fedett tér eszerint eredendően oldalt nyitott tér, oldalfalai függőleges támaszokra redukálódnak. A fedél térszervező kapacitása akkor domborodik ki, ha elvonatkoztatunk a fal szerepétől. A fedél ugyanis pótolhatja a falat, vagy pedig eleve olyan tér definiálásában vesz részt, amelyik nyitott kíván maradni. A térhatárolás függőleges elemei, a támaszok ilyenkor a fal szerepét csak jelzésszerűen töltik be. Ebben az értelemben a fedél *elsősorban* épületszerkezet. Ezért primér jelentőségű minden vázszerkezet, ami a fal folytonos természetével szemben az alátámasztást pontszerűvé teszi, és nyitva hagyja a térhatárolás kérdését. Az ilyen vázszerkezet őse valószínűleg a sátor, ahol a rúd vagy oszlop tölti be a tartó szerkezet szerepét. A fedél későbbi formái egyértelműen az épületszerkezetek fejlődésére utalnak. Ezek közt, mint tudjuk, az oszlopperenda-födém klasszikus rendszere mellett a legnagyobb karrierje a boltozásnak volt, korunkban pedig a vasbeton héjaknak és vázszerkezeteknek, valamint a felület-elvű építésnek (pl. a „folding”) van. Az egykori londoni kristálypalota óta egyre népszerűbbek az üvegdongák, valamint az áttetsző, finom növényi rostokra emlékeztető és üveggel kitöltött vázszerkezetek, amik már szinte városrész nagyságú terek lefedésére is alkalmasak. Közük kiemelkednek Calatrava híres konstrukciói, mint pl. a lisszaboni pályaudvar.

1.4. A tömeg és a tér viszonya.

Épületeink zöme kívülről nézve tömegszerű: falakkal és fedéllel határoltak. A tömegek és a pontszerű alakzatok, a határolt ill. a kerített, valamint a fedett terek által létrehozható terek közt analógia fedezhető fel: a „megjelölt hely”-nek a szoliter épület-tömeg által gerjesztett külső tér, a kerített térnek az épületen belüli udvar-tér, a kerített terek közti térnek pedig az épület-tömegek közt létrejövő köztes tér felel meg. A szabadon álló, szoliter jellegű építmény akkor is a táj fókuszává válhat, ha nem oriens. Az ilyen építmény azonban helyet definiál és teret gerjeszt maga körül – vagy megfordítva: beolvad a tájba; környezetének szerves részévé válik. Ha több ilyen szoliter épületnek kell megjelennie, akkor az előbbieket mellett köztük térbeli *viszonylatok* is keletkeznek; ezek különböző fajtáit nevezzük gyűjtőnéven köztes *térnek*. Ha az épület nem zárt tömeg, hanem megmozdul, szárnyat növeszt és ezzel előteret képez, vagy belső udvart zár körbe, udvar-térről beszélünk. A szoliter tömeg és külső tere, valamint az udvar-tér egymás inverzei: az első esetben a tömeg áll a *térben*, a másodikban a tér van a tömegben. A tömeg és a tér közti lehetséges viszonynak még két alapesete van: az egyik a *tér a térben*, a másik a tömeg a tömegben. Az előbbi nem más, mint határolt vagy kerített tér. Utóbbinak a valóságban a sűrűn, szinte hézagatlanul beépített városrészek egy-egy önállóan értelmezhető épülete felel meg. Az udvar-tér, valamint a köztes tér és különböző kombinációik teszik ki zömében a települések külső terét. Az épített tömegek térbeli elrendezésének tervezése is elsősorban ezek alakítására irányul: el kell döntetnünk, hogy tömegeket helyezünk el a térben, vagy tereket határolunk le tömegek segítségével.

1.4.1. Az udvar-tér

Az udvar-tér olyan külső tér, aminek sarkai zártak. Az udvar-tér legegyszerűbben úgy származtatható, hogy a tömegből kivágunk egy darabot. A kerített tértől abban különbözik, hogy térfalai épített tömegeket rejtnek: a fal mindig épületek határfelülete. Az udvar-térnek morfológiailag két kényes része van: a *sarkok* és a határoló térfalak. Ami a sarkokat illeti, azok csak zárt formában hoznak létre valódi udvar-hatást; ha a sarok kinyílik, kiderülhet, hogy valójában inkább egy viszonylag zárt térhatású városi térről, vagyis a *köztes tériség* egyik változatáról van szó.

Az udvar-tér az emberi kultúrák bensőséges, ugyanakkor kimeríthetetlen szellemi és funkcionális tartalommal rendelkező térkategorija, egyben a ne *gyedik archetipikus* térforma. Bensőségessége elsősorban annak köszönhető, hogy a védelemmel kapcsolatos legkülönbözőbb fizikai, biológiai, lelki, társadalmi, szellemi igényeket képes kielégíteni. A zárt udvar-tér maga eredetileg nyilván nemcsak védelmi, hanem szakrális célokat is szolgálhatott. Az udvar a keresztény hagyományban a „mennyei Jeruzsálem” megjelenítője, a „hontus conclusus” paradicsomi képének urbánus változata, ami a maga jellegzetesen négyzetes formájával és a belső térfalak oldalainak hármastagolásával kozmológiai képletnek is tekinthető. Ez utóbbi leginkább a *kolostor-udvarok* építészetében és az iszlám mecsetekben ölt testet. Ez utóbbiak a nyüzsgő, zajos városi utcák forró és piszkos környezetében a csend, a nyugalom és az elmélyülés oázisának szigetei, középen az élet vizét jelképező, vagy a rituális tisztálkodást szolgáló kúttal.

Az udvar-tér jellegét a közösségi használat, vagyis a nyilvánosság mértéke jelentősen befolyásolja. Eszerint az udvar

lehet teljesen zárt, vagyis magánhasználatú, lehet korlátozottan *közhasználatú*, de lehet közterület jellegű is. A magánudvarok közé tartoznak a mediterrán kultúrák átriumos udvarai, vagy a magyar udvarház. A köztes kategóriában a magánhasználatúhoz közelebb állnak pl. az emeletes zártudvaros bérházak udvarai, a nyitottabbak közé sorolhatjuk a 20. századi keretes beépítésű lakótömbök udvarait, az angol court-okat, míg a korlátozottan közhasználatú kategóriába tartoznak a középkori eredetű Begina-udvarok. Közterület-jellegű zárt udvarterek viszonylag ritkán fordulnak elő: ilyenek voltak pl. egyes ókori görög agorák és római fórumok, vagy a barokk korban kedvelt, a sűrű települési szövetbe mesterségesen bevágott király-terek (*place royal*-ok vagy *plaza real*-ok).

Az előbbi zárt udvarterek mellett léteznek nyitott *udvarterek* is, ahol a nyitottság mértéke építészeti változó. Így nyitott udvartér keletkezik, ha valamelyik térfala áttört, transzparens jellegű, vagy egyszerűen hiányzik. A lehetséges változatok addig minősíthetők udvartérnek, amíg marad a térnek legalább egy zárt belső sarka. A nyitott udvarterek klasszikus példáit szolgáltatják a barokk kastélyok és paloták *court d'honneur*-jei. Valójában minden U alakú beépítés nyitott udvarteret hoz létre, ami magánudvarként, vagy közterületi előtérként is szolgálhat. Az udvartér a közterület és a zárt létesítmény közti átmenet. A kifelé nyitott udvartér barátságos, fogadóképző, a kinyújtott kart formázza. Az átmeneti tér fontos térkategória, mert képes a külső terek differenciálására. A nyitott udvartér önálló *térbövelként* is megjelenhet. A zárt térfal merev elhatárolódását kedvezően oldhatja, ha enyhén behajlik vagy öblöt képez, és ezzel az utca forgatagától védett pihenő helyet kínál meg az arra járókat. Általában a konvex térfal vonzó, a konkáv taszító hatású.

1.42. A köztes tér

A köztes terek tipológiájának két főosztálya van, amik közt folyamatos az átmenet. Az egyiket az jellemzi, hogy az épület-tömegek szabadon állnak a térben: *diszjunkthalmazok*, vagyis nem hatják át egymást. A másikat az jellemzi, hogy az épületek közötti köztes térség *áthatásokban* gazdag, és az áthatások maguk folyamatosak, vagy *rendszeresen ismétlődnek*. Az előzőnek az olyan környezet felel meg, amit egymástól viszonylag nagy távolságban lévő, egymástól független egyedi épülettömegek hoznak létre, míg a másik a hagyományosan zárt térfallal rendelkező utcák és terek világa. Az előző esetben a térhatároló falak hiányoznak, a külső tér *tér-testként* nem is értelmezhető, kifelé végtelen, részei (ha vannak) egymásba átfolynak, a térrendszer kifelé nyitott és áramló jellegű. A másik esetben a tér térfalai *egzaktak*, relatív zárt tértestek jönnek létre, amik *alak-tani* ismérvekkel jellemezhetők. Az első a modernizmus térélményéhez, a második a tradicionális városi térhez kötődő emlékekhez kötődik. A külső térnek ez a lehetséges kettős felfogása jól leírható az *alaklélektan figure-ground*, *alak-háttér*, *fekete-fehér*, teltüres kategóriáival. Az egyik esetben az alak az épület, háttére a külső tér, a másikban az alak a tértest, aminek az épület a háttére. Ebből a szempontból a szoliter tömeghez képest külső, végtelen tér képviseli az egyik, a tömegbe zárt udvar-tér a másik végletet. A külső tér azonban nem föltétlenül „üres”: a kertváros eszme pl. a köztes teret a természet, ideális esetben az erdő megszakítatlan, folyamatos „közgekeként” képzelte el. Ezt az ideált eddig talán a finn építészet közelítette meg a legjobban.

A valóságban a külső terek végtelen változatossága és kimeríthetetlen kombinációi hozhatók létre. A zárt utcák és terek képviselik a külső terek *ötödik* archetípusát. Végül az áramló külső tér ideáját, mint a végtelen természet közegét, ahol épületeink Le Corbusier szerint napfényben és levegőben fürdenek, tekinthetnénk a külső tér *hatodik archetípusának* -ami valójában az első, a meghatározó, a mindig jelenlévő természetes közegnek felel meg.

Az utca – mint már láttuk – értelmezhető úgy, mint ami ingatlanokat szervez. Vizsgálható úgy is, mint elsődlegesen forgalmi és városszerkezeti tegely. Jelen esetben az utcát külső *térként* értelmezzük. A tértestként leírható utcák elsősorban a térfalak folyamatosságával (vagy szakaszosságával) és változatosságával, alaprajzi és magassági *vonalevezetésükkel*, valamint *keresztmetszetükkel* jellemezhetők. Ha a tereket tértestként szemléljük, akkor jellemezhetők az alaprajzi formával (szabályos: kör, elliptikus, négyzet, téglány, trapéz, összetett stb.. és szabálytalan alakú), az alapsík tagoltságával, valamint a térfalak jellegével. Mivel az utcák és a terek összefüggő hálózatot alkotnak, vagyis tértesteik egymáshoz kapcsolódnak, beszélhetünk a városrész) közösségi tereinek városépítészeti arculatáról és kompozíciós jellegéről. Amennyiben a városépítészeti tervezés épületegyüttesek létrehozására irányul, valójában épülettömegeket és /vagy tértesteket szervezünk a térben: ennek módszereiről szól a jegyzet 3.0. fejezete.

1.43 Az átmeneti tér.

Az eddig tárgyalt térség-fajták archetipikusak, egyszerűbb formákra nem vezethetők vissza. Ezek a terek rendelkeznek bizonyos minőségi *dimenziókkal*, amiket már eddig is érintettünk: ilyenek pl. a tér külsősége vagy belsősége, zártsága vagy nyitottsága. A zártság és/vagy a nyitottság mértéke, valamint a különböző tértartományok közötti átmeneti és kapcsolati terek tipológiája minden környezetkultúra szerves része.

A tömeg és külső tér közötti merev választó vonal oldását szolgálja a fal pillé *rekkel*/történo kiváltása: az egyik oldalán áttört zárt belső tér közvetlen kapcsolatba kerül a külső térrel, és ezzel maga is a külső tér részévé válik. Ez a se-nem-belső, se-nem-külső állapot teremti meg a tér átmeneti jellegét. Ezzel a lehetőséggel az építészet szinte a kezdetek kezdetétől él. Az átmeneti tér önálló tér-tartománnyá is válhat. Elsősorban mediterrán tájakon jellegzetes az egyébként zárt, fedett belső terek egyik oldalán történő megnyitása. Az épületet körülvevő fedett oszlopsor pl. mint a *peripterosz* templomokat körbefogó keskeny tér-sáv éppúgy ebbe az átmeneti kategóriába tartozik, mint negatívja: a perisztül *udvart*, az agorát határoló fedett oszlopsor, az árkád, vagy a magyar tornác. Átmeneti tér nemcsak külső és belső, hanem külső-külső és belső-belső terek közt is létesíthető.

A városépítészet fontos témáját az eltérő használatú terek különböző típusai közötti *kapcsolatok* képezik. A kapcsolati terek önálló eseménytérré vagy tértartománnyá is válhatnak. Az átmeneti tér mindig két, a *nyilvánosság szempontjából különböző* használatú térség: általában köz- és magánterületek találkozásának és áthatásának színtere. Az áthatás terében létrejövő zsilipszerű, közvetítő vagy csomópont-jellegű tér mindkét irányban világossá teszi a tér használatának megváltozott jellegét. Az átmeneti tér (*in-between* vagy *transition*) kulcsfogalma a *küszöb (threshold)*. Egzisztenciálisan mind a közösségi, mind a magánterek hajlanak az elidegenedésre, ezért a lényeg, ami életet

adhat, az a *kapcsolatokon* múlik. A küszöb biztosítja nem csak a relatív elhatárolást, hanem a két szféra közti kommunikációt is. Ebben az értelemben maga a fal is küszöb, mert betöltheti a teljes elzárkózás szerepét, de a rajta lévő nyílások, bejáratok, kapuk, ajtók, ablakok, valamint az ezt hangsúlyozó tér-modulációk: előterek, lépcsők, hidak stb. révén a *kommunikáció* eszközei és építészeti megnyilvánulásai is lehetnek. Az átmeneti tér, mint küszöb a be- és kimenet, a megérkezés és távozás, valamint az emberi kapcsolatok napi liturgiájának kerete. Az átmeneti tér és létesítményei az építészet egyik legfontosabb kulturális változója.

1.44. Terek áthatása

Ha egy szoliter épület teret gerjeszt maga körül, akkor a *köztes tér több épület által gerjesztett tér interferenciájaként* is felfogható. Ez az interferencia a mágneses térmezők, vagy a többpólusú hullámok analógiájára is értelmezhető, és így két vagy több térmező *áthatásaként* írható le. Ha a teret térsávokra bontjuk, akkor azok egymással *áthatásbakerülhetnek*. Az áthatás mindig kreatív esemény, ami értelmezésre szorul, és általában megfeleltethető a valóságban is lejátszódó folyamatoknak. A tervezésnek ez a módszere ezért *szimulációnak* is tekinthető.

Áthatásról beszélünk akkor is, amikor egy tér egyidejűleg két *tér-alkazatnak* is része. Ebben az esetben az áthatás teréről mindkét teret egyidejűleg lehet érzékelni. Ilyen térnek tekintethetjük pl. a hossz- és kereszthajóval rendelkező templomok négyezeti terét, vagy az L alakú középkori városi tereket, mint két közel téglalap alakú tér áthatását, de a zárt beépítésű utcák kereszteződésének térsége is áthatás: két lineáris térsáv metszete. Az előző példák esetében az egymással átfedésbe kerülő tereknek van *közös határfaluk*, de ez a határfal áttetsző, *transzprens*. A transzprens térfal-hatást térburkolattal, oszloppal,

szoborral, növényzettel stb. föl lehet erősíteni. A térfal áttetszővé tételének mai eszköze az üveg: az üvegfal látszólag összemosza a külső és a belső teret, mégis érzékelhető, kemény falat képez.

Terek áthatásáról beszélünk akkor is, amikor a tér *vertikálisan* egymásra helyezett tér-rétegből tevődik össze. Ilyen „szuperpozíció” eredményét mutatja pl. a párizsi Parc de la Villette. Szuperpozíciónak tekinthető két vagy több *koordináta-rendszer*, vagy kétfajta hálózati rendszer áthatása is. Szuperpozíció esetében a tér-rétegek egymástól szintben el is válhatnak és önálló életet élhetnek – ha van közös részük, „metszetük”; amin keresztül mintegy átlátható a rétegek viszonya. A szuperpozíció nem csak vertikálisan, hanem *horizontálisan* is értelmezhető. Az egymás mögötti tér-rétegek ábrázolásának technikáját először a kubista képzőművészet fedezte fel; az építészet számára ez az egymás mögé helyezett tér-rétegek transzparenciáját, áttetszőségét jelenti. A gyakorlatban ennek megfelelően a külső terek elsődleges, másodlagos, *harmadlagos* stb.. térfalairól is beszélünk. A látvány annál gazdagabb, minél több, mélységi irányban egymás mögött feltűnő tér-réteg érzékelésére nyílik lehetőség.

Az átmeneti tér és a terek áthatása alapvetően térszervezési módszer. Alkalmazásukkal nem csak a tér összetettsége és jelentésgazdagsága növelhető, hanem segít ellenállni a kísértésnek, hogy az építészet a saját világába *zárkózzon*. A külső térrel való kommunikáció lehetősége több, mint „a környezethez való alkalmazkodás”. Arról van szó, hogy milyen *mértékben* képes a személy – metaforikus értelemben: az egyedi épület-közösségben élni. Mennyiben „nyitott” ez a viszony egyrészt a más-ságra, másrészt a végtelenre. A „nyitottság”-ot *etikai kérdésnek* is tekinthetnénk, ami messze túlmutat művészetben, esztétikán, teljesítményen és személyes hitvalláson.

Részlet Gianbattista Nolli Róma térképéből (1748), amely nemcsak az utcák és terek szövedékét, hanem a korlátozottan közhasználatú épületbelsőket és udvarokat is feltünteti. (A fenti kéziratot kísérő gazdag képanyagot technikai okokból nem tudtuk reprodukálni.)

Herend, Porcelánmanufaktúra Rt. nyersgyártó csarnokának bővítése – Siklósi József és Turi Attila terve

Ócsa, Halászy Károly általános iskola tornacsarnoka, Siklósi József terve (Szántó Tamás felvételei)

TIZENHARMADIK ÉVFOLYAM – ŐSZI SZÁM – ÁRA 450 Ft.